

EDEBİYAT VE ZİHİN:
BİLİŞSEL EDEBİYAT KURAMINA DOĞRU

NİLAY KARAKOÇ

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

OCAK, 2020

EDEBİYAT VE ZİHİN:
BİLİŞSEL EDEBİYAT KURAMINA DOĞRU

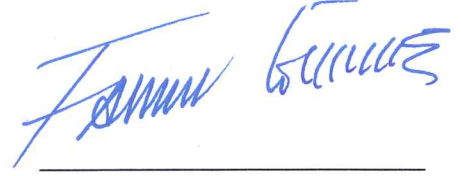
NİLAY KARAKOÇ

MA TEZİ

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT
ANABİLİM DALI

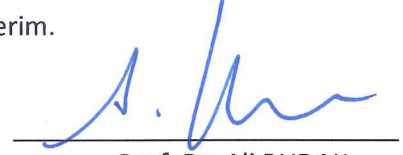
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
OCAK, 2020

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

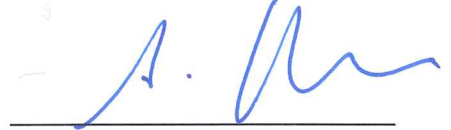
Prof. Dr. M. Fazıl GÜLER
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Ali BUDAK
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

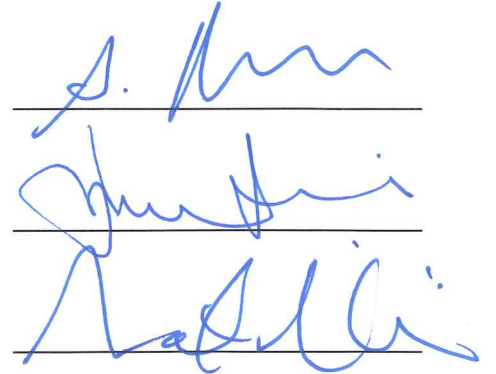
Prof. Dr. Ali BUDAK
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Ali BUDAK - Yeditepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Serkan ŞENER - Yeditepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Murat LÜLECİ - Aydın Üniversitesi

İNTİHAL SAYFASI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışmada alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

23 / 01 / 2020

Nilay KARAKOÇ

İmza

ÖZET

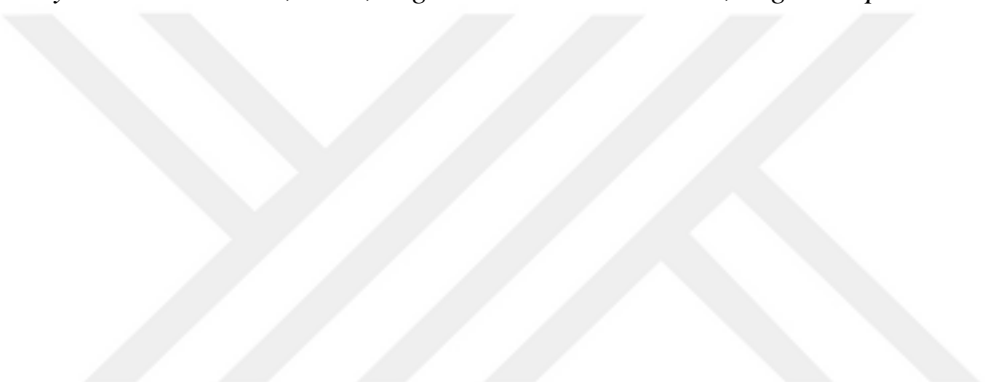
Edebiyat ve zihin arasında yakın bir ilişki var mıdır? Edebiyat bilişsel bir yaklaşımla ele alınıp incelenebilir mi? Bu tezde bu sorulara yanıtlar aranmaktadır. Bunun için, önce XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar zihin üzerine çalışmalar yapan düşünürlerin görüşleri ve sistemleri gözden geçirilmiştir. Ardından, edebiyat ve zihin arasındaki ilişki incelenmiştir. Son olarak da, Bilişsel Edebiyat Çalışmaları'nın (Cognitive Literary Studies) alt alanlarından biri olan Bilişsel Poetika'ya (Cognitive Poetics) ve bu alanda türetilen kavram ve kuramlara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: edebiyat, zihin, bilişsel edebiyat çalışmaları, bilişsel poetika

ABSTRACT

Is there a close relationship between literature and mind? Can literature be handled and examined with a cognitive approach? This thesis seeks answers to these questions. First of all, the views and systems of thinkers who studied the mind from the 17th to the 20th centuries are reviewed. Then, the relation between literature and mind is examined. Finally, Cognitive Poetics, one of the sub-fields of Cognitive Literature Studies, and the concepts and theories studied in this field are mentioned.

Keywords: literature, mind, cognitive literature studies, cognitive poetics

Annem Hülya'ya ve Babam Cengiz'e...

TEŞEKKÜR

İlk teşekkürüm, tez süresi boyunca bilgisini, ilgisini ve zamanını benden esirgemeyen; sürecin her aşamasında gösterdiği anlayış ve sabır için minnettar olduğum; duyduğu güvenle, beni her zorluğun üstesinden gelebileceğime inandıran değerli danışman hocam Prof. Dr. Ali Budak'a... Yeni bir alanda ve ilk defa bir şey üretiyor olmamın heyecanına ortak olduğu için ne kadar teşekkür etsem, hep az kalacak...

Dr. Öğr. Ü. Serkan Şener'e ve Dr. Öğr. Ü. Murat Lüleci'ye tez jürimde yer almayı kabul ettikleri için ayrıca teşekkür borçluyum.

Bilvesile, gelinen bir nokta varsa birçok kişinin emeğinin olduğunu bilerek bu zamana kadar yoluma ışık tutmuş bütün hocalarıma; özellikle Yeditepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü hocalarıma; Prof. Dr. Mehmet Kanar'a, Doç. Dr. Ayşe Melda Üner'e, Dr. Öğr. Ü. Nergiz Gahramanlı'ya ve Dr. Öğr. Ü. Bahar Gökpınar'a bu süreçteki anlayış ve destekleri için teşekkür ederim.

Tezimi yazarken, karşı masamda doktora tezini yazan sevgili hocam Zeynep Candır'a, erişemediğim kaynakları erişilebilir kıldığı, kelimenin tam anlamıyla bir telefon uzağımda olduğu ve bu süreçteki yol arkadaşlığı için teşekkür ederim. Geç saatlere kadar çalıştığımız günleri ve bu süreçte verdiği desteği unutmayacağım.

Büyük bir teşekkür de canım aileme... Ellerinden gelse anlamadığım konuyu anlatacaklarını, yazamadığım bölümleri yazacaklarını görmek çok kıymetli... Onlara olan minnettarlığımı anlatabilmem mümkün değil. Çalışmalarım sırasında okuduğum bölümleri dinleyen ve yorumlar yapan canım kardeşim Selin'e; neşesi ve enerjisiyle bu süreçteki yorgunluğumdan eser bırakmayan iki yaşındaki yeğenim Utku Alp'e çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
İNİTİHAL SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
1. İNSANI ANLAMA ÇABASI.....	5
1.1. René Descartes: Ruhun Zihinsel Boyutu	6
1.2. John Locke: Zihinden Bilgiye	10
1.3. George Berkeley: Zihnın Algı Boyutu.....	15
1.4. David Hume: Zihinsel İçerikler.....	19
1.5. Zihne Farklı Yaklaşımlar	23
1.2. FİZYOLOJİDEN PSİKOLOJİYE DOĞRU	24
1.2.1. İlk Projeksiyonlar: Wilhelm Wundt	27
1.2.2. Yapısalcı Yaklaşım	29
1.2.3. İşlevselci Yaklaşım	30
1.2.4. Davranışçı Yaklaşım	31
1.2.4.1. Klasik Davranışçılık	31
1.2.4.2. Yeni Davranışçı Yaklaşım.....	33
1.2.4.3. Sosyal Davranışçılık	34
1.2.5. Gestaltçı Yaklaşım	36
1.2.6. Bilişsel Yaklaşım.....	37
2. EDEBİYAT VE ZİHİN	41
2.1. Edebiyat ve Kuramları	47
2.2. Bilişsel Bilimlere Genel Bir Bakış	48
3. BİLİŞSEL EDEBİYAT KURAMINA DOĞRU	51
3.1. Bilişsel Edebiyat Çalışmalarının Ortaya Çıkışı.....	51
3.2. Bilişsel Poetika.....	54
3.2.1. Bilişsel Retorik.....	56
3.2.2. Kavramsal Metafor Kuramı	60
3.2.3. Kavramsal Harmanlama Kuramı.....	63

3.2.4.Prototip Kuramı.....	70
3.2.4.1. Bağlama Bağlılık	73
3.2.4.2.Kategoriye Fark Etme Aşamaları	74
3.2.4.3. 'Tür'e Yeniden Bakış	77
3.2.5.Şekil- Zemin.....	78
3.2.5.1.Edebi Metinlerde 'Şekil-Zemin'	82
3.2.6.Gösterimsel Değişim Kuramı.....	83
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA.....	102

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1	Periyodik Zihin Tablosu	s. 28
Tablo 2	Tür Çalışmalarının Yeni Hiyerarşisi	s. 78
Tablo 3	Algısal Organizasyona Örnekler	s. 80

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1	Deneyimin ve İdelerin Türleri	s. 12
Şekil 2	Edward Chance Tolman'ın Deneyinde Kullandığı Labirent	s. 34
Şekil 3	İlk Bilgisayarların Akış Diyagramı	s. 38
Şekil 4	Zihinsel Alanlar	s. 65
Şekil 5	Girdi Alanları	s. 67
Şekil 6	Genel Alanın Girdi Alanıyla Eşleşmesi	s. 67
Şekil 7	Harmanlama Sonucunda “Ortaya Çıkan Yeni Yapı”	s.68

GİRİŞ

Zihin; algı, dikkat, bellek, duygular, dil, karar verme, düşünme, akıl yürütme gibi zihinsel işlevleri yaratan ve denetleyen bir sistemdir. Biliş ise; zihinsel tüm faaliyetlerdir. Zihin, biliş yaratmakta ve biliş, hayatta kalmamızda önemli bir rol oynamaktadır (Goldstein, 2013, ss. 34-35). Bir öğrencinin sınavda soruya odaklanması zihnin “dikkat” rolünü; bir bilgiyi hatırlamaya çalışması “bellek” rolünü; soruyu çözmekten vazgeçmemesi “karar verme” rolünü; bu esnada sınıfta olanları görüp duyması ise “algı” rolünü göstermektedir. Bu örnekler, bilişin farklı tiplerini ortaya koyan zihinsel faaliyetlerdir.

Biliş, genelde bilişsel bilimlerin; özelde psikolojinin, felsefenin, antropolojinin, dilbilimin, bilgisayar bilimlerinin, sinirbilimin ele aldığı bir konudur. Bugün bilişsel bilimler adı altında, insanı anlayabilmek adına, zihin üzerine birçok bilimsel çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalar, bilişi tanımlarken kullanılan zihinsel faaliyetler üzerinedir. Çeşitli bakış açılarıyla ve metotlarla yorumlanarak farklı disiplinleri ortak bir paydada toplayan biliş, şimdilerde merak uyandırmış bir konu değildir. İnsanı anlama çabasının çok eski bir tarihi vardır.

Bu tarih, Antik Çağ filozoflarından Aristoteles ve Platon’a kadar götürülebilmektedir. Dolayısıyla psikolojinin kökleri de Antik Çağ’a kadar gidebilmektedir. Ancak psikolojinin felsefeden ayrılması ve bir bilim olarak varlık göstermesi; 1879 yılında Wilhelm Wundt’un ilk psikoloji laboratuvarını kurmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada zihin, Antik Çağ’dan itibaren değil; psikolojinin kurulmasında önemli bir rolü olduğu kabul edilen XVII. yüzyıldan itibaren ele alınmıştır.

XVII. yüzyıl zihinsel anlamda modern dünyanın başlangıcıdır. Modern felsefenin kurucusu René Descartes bu dönemde yaşamıştır. Bu dönemde bilim yükselmeye başlamıştır. Bilimsel yeni kavramlar ortaya çıkmış ve bu kavramlar modern felsefe üzerinde etkili olmuştur. Bu yüzyılın temel düşüncesi ‘mekanik ruh’tur. Bu ruh, fizik biliminin, evrenin büyük bir makine olduğunu düşünmesinden doğmuştur. Evrenin bir makine gibi çalıştığı görüşü, ölçme ve hesaplama yasalarıyla evrenin nasıl işlediğinin önceden tahmin edilebilir olduğunu göstermiştir. Bu dönemde geliştirilen termometreler, barometreler, sürgülü hesap cetvelleri, pusula, sarkaç saatler gibi birçok ölçüm aracı, evreni tüm yönleriyle ölçmenin mümkün olabileceği düşüncesini pekiştirmiştir.

Günümüz bilgisayarları gibi, o zamanın teknoloji harikası olan saat, evrenin düzenini anlamaya çalışmada önemli bir rol oynamıştır. Evrenin düzeni, saate benzetilerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Saati anlamak için parçalarına ayırmak ve nasıl çalıştığını görmek mümkündür. O halde, fiziksel evren de parçalarına; atomlarına, moleküllerine ayrılarak ve analiz edilerek anlaşılabilirdi (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 62-64).

Peki, insan? İnsan nasıl anlaşılabilir? İnsan da parçalarına ayrılabilir mi? İnsan, zihin midir; beden midir? Yoksa insan da tıpkı evren gibi, bir tür makine midir?

Birinci Bölüm’de, bu sorulara yanıt arayan filozofların, fizyologların ve psikologların fikirlerine yer verilmiştir. Psikolojinin kurulmasında önemli bir dönem olduğu ve yakın geçmişindeki felsefi düşüncelerden etkilendiği göz önünde tutularak; insanı anlamak için ileri sürülen fikirler, XVII. yüzyıldan başlanarak ele alınmış; XIX. yüzyılda bir bilim dalı olan psikolojinin zaman içinde ortaya çıkan yaklaşımları incelenmiştir.

İkinci Bölüm’de, insanı anla(t)maya çalışan edebiyat ile aynı amacı güden bilişsel bilimler arasındaki ilişki incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm’de ise, Bilişsel Poetika (Cognitive Poetics) alanında kullanılan kavram ve kuramlara yer verilerek; edebiyat bilişsel bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Zihin üzerine çalışan birçok disiplin bulunmaktadır. Ancak zihin çalışan disiplinleri tek bir çatı altında toplayan ‘bilişsel bilimler’in edebiyatla olan ilişkisinin incelenmesinin, çalışmaya daha fazla malzeme sunacağı düşünülmüştür. Nitekim, Bilişsel Poetika, özellikle bilişsel psikoloji ve bilişsel dilbilim alanlarından faydalandığı kavram ve kuramlarla edebiyata disiplinler arası bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çalışmada Bilişsel Poetika, daha fazla bakış açısı sunması sebebiyle Peter Stockwell’in ele aldığı şekliyle incelenmiştir. Bilişsel dilbilim alanından faydalanılarak, Kavramsal Metafor Kuramı ve Kavramsal Harmanlama Kuramı; bilişsel psikoloji alanından faydalanılarak, Prototip Kuramı ve ‘şekil-zemin’ kavramı; bilişsel anlatıbilim alanından faydalanılarak ise Gösterimsel Değişim Kuramı ele alınmıştır.

Bilişsel Edebiyat Çalışmaları’nın (Cognitive Literary Studies) bir alt alanı olan Bilişsel Poetika Türkiye’de çok yeni bir alandır. Literatür taramasında, Bilişsel Poetika alanında, 2013 yılında Esin Esen’in yazmış olduğu *Manyoshuda Kadın Şairler, Şiirleri -Bilişsel Poetika Açısından Okuyucu-Dinleyici Sorumluluğu* başlıklı doktora tezi ve Murat Lüleci’nin 2019 yılında yayımladığı *Gülün Tam Ortası: Bilişsel Yazınbilim ve İkinci Yeninin Bilişsel Temelleri* adlı kitabı bulunmuştur. Bu tez çalışması, Bilişsel Poetika altında çalışılmış kuram ve kavramlara doğrudan yer vermesiyle ve bunun edebiyata nasıl uygulandığını, yer yer Türk edebiyatından metinlerle örneklendirerek göstermesiyle farklılaşmaktadır. Türkçe literatürde bu

alanda yazılmış kaynakların çok az olması, bu tezin Türkçe yazılmasında önemli bir etken olmuştur. “Edebiyat ve Zihin” başlığıyla konuyu daha geniş bir perspektiften ele alan bu tez çalışmasının, “Bilişsel Edebiyat Çalışmaları”na giden yolda araştırmacılara bir bakış açısı sunabilmesi umulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İNSANI ANLAMA ÇABASI

İnsanı anlamak için gösterilen çaba, ‘ruh’ ve ‘beden’ üzerine düşünmekle başlamıştır. Ruh ve beden, tarih boyunca birçok filozofun merak ettiği ve üzerine fikir yürüttüğü kavramlardır. Antik Çağ’da öne çıkan filozoflardan Platon; bedenden önce var olan, bedenden sonra da varlığını sürdürecektir olan ölümsüz ruhun, beden üzerinde bir etkisi olmadığını düşünmektedir. Ruhun, bedeni ayakta tuttuğunu, ona ‘canlı’ olma niteliği verdiğini (Plato, 2013, ss. 57-58) ve insanı idealer dünyasına götürecektir bir araç olduğunu belirtmektedir. Aristoteles; algılamayı, arzu etmeyi, tepki göstermeyi, düşünmeyi ruhun parçaları olarak ele almış; ruhun ne olduğundan çok nasıl işlediğiyle ilgilenmiştir (Bruno, 1996, ss. 10-12). Platon gibi Aristoteles de, ruhun bedeni canlı kıldığını düşünmektedir. Ona göre, ölümle beraber, ruh bedenden bağımsız bir şekilde yaşamaya devam etmektedir. Ancak, ruhun her bedene özgü olması sebebiyle, bedenden ayrıldıktan sonra eskisi gibi olmayacağı inancındadır (Aristoteles, 2018, s. 99). Ortaçağ’a gelindiğinde; ruhun düşünme ve akıl yürütme faaliyetlerinin yanı sıra üreme, algı ve hareketten sorumlu olduğu düşüncesi yaygındır (Schultz ve Schultz, 2007, s. 76). XVII. yüzyılda; René Descartes ruhun, sadece düşünme işlevinin olduğunu, diğer işlevlerinin hepsinin bedene ait olduğunu ileri sürmüştür. Böylelikle, dikkatleri soyut ruh kavramından alıp zihinsel faaliyetlere yöneltmiştir.

Anlaşıldığı üzere; günümüz psikologlarının ilgilendiği ‘insan doğası’, Platon ve Aristoteles’ten başlayarak birçok filozofun merak edip irdelediği bir konu olmuştur. Dolayısıyla, felsefe içinde bir çalışma alanı olarak psikolojinin köklerini, Antik Çağ’a

kadar götürmek mümkündür. Bu demek oluyor ki; psikoloji, içerik olarak felsefe kadar eski, bir bilim olarak ise çok yenidir.

Psikolojinin felsefeden ayrılıp ayrı bir bilim dalı olması, Wilhelm Wundt'un 1879 yılında Almanya Leipzig'de ilk psikoloji laboratuvarını kurmasıyla gerçekleşmiştir. Modern psikolojiyle beraber ortaya çıkan yaklaşımlar ve metotlar, insanı insana bilimsel yollarla yaklaştırmaya çalışmıştır. Eski felsefenin modern psikolojiden ayrılmasını ve psikolojinin ayrı bir bilim olarak var olmasını belirleyen; kabul edilen bu yaklaşımlar ve metotlardır. Modern psikolojinin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlayan XVII. ve XIX. yüzyıllar arasındaki Zeitgeist, yani zihinsel durum, çalışmanın bu aşamasında modern psikolojiye giden yolu görmek açısından önemlidir (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 25-27).

1.1. René Descartes: Ruhun Zihinsel Boyutu

XVII. yüzyıl filozoflarından René Descartes, modern felsefenin kurucusu olarak nitelendirilmektedir. Yüzyıllar boyunca tartışılan zihin konusunun ilk defa sağlam bir zemine oturmasını sağlayan Descartes, yaptığı çalışmalarla XVII. yüzyılın 'kartezyen' olarak anılmasını sağlamış¹, bu yüzyıla damgasını vurmuştur. Öyle ki, döneminde herkes ya Descartes'ı savunuyor ya da ona karşı duruyordur (Bumin, 2016, s. 34).

Descartes felsefeyi birbiriyle uyuşmayan düşünceler yığını olarak görmektedir. Yüzyıllarca birikmiş fikirlerin aralarında bir tutarlılık bulamadığını, bu yüzden gerçek bir doğruya ulaşamadığını ileri sürmüş, amacının "apaçık" bir doğruya ulaşmak olduğunu belirtmiştir.² Ona göre bu doğruya ulaşabilmek için, felsefeye ve

¹Descartes'ın ruh ve beden hakkındaki görüşlerine "kartezyen dualizm" denilmektedir. Kartezyen, René Descartes'ın isminin Latinceleştirilmiş hali olan 'Renatus Cartesius'tan türetilmiştir. (Gökberk, 2016, s. 228)

² Descartes için "apaçık" ya da "açık" ve "seçik" olarak ifade ettiği "doğru"; güvenilir olan, şüphe duyulmayan bilgiler üzerine inşa edilendir. Açık (clara); zihne direkt olarak, araçsız sunulmuş ve zihnin de kolayca bilincine vardığı şeye ait özelliktir. Seçik (distincta) ise, bir şeyin iç içe girmiş bilgilerinin ana öğelerinin birbirleri arasında seçici olması, ayrı ayrı kavranmasıdır. (Gökberk, 2017, ss. 234-235)

epistemolojiye Descartes'la birlikte giren “temelcilik” bilgi anlayışına dayanmak gerekmektedir. Bu anlayışa göre; temel sağlam atılırsa üst yapı mantıksal çıkarımlarla elde edilebilecektir. Daha da açmak gerekirse; temeli sağlam olmayan bir binanın çökmesi ne kadar şaşırtıcı değil ise, yanlış temeller üstüne kurulmuş bir epistemik inanç sisteminin de çökmesi o kadar şaşırtıcı değildir. Bu anlayışın başarıya ulaşabilmesi için, binanın temelini sağlam atılması gerekmektedir. Bu nedenle Descartes, sağlam bir bilgi sistemi oluşturulmak isteniyorsa, küçük bir şüphe uyandıran inançların bile ayıklanması gerektiğini ileri sürmektedir. Böylelikle, kendisini “açık” ve “seçik” doğruya götürecektir olan ‘kuşku’yu yöntem olarak benimsemekte; doğruluğu bilinmeyen, yanlış olması veya kuşku duyulması mümkün olan bütün inançları reddetmektedir (Cevizci, 2017, ss. 491-493).

“[...] en küçük bir kuşku gölgesi bile gördüğüm her şeyden, sanki kesinlikle yanlış olduğunu biliyordum gibi uzak duracağım; kesinlikle doğru bir şeye rastlayınca ya da en azından -başka şeye gücüm yetmezse- dünyada kesin bir şey olmadığını kesinlikle öğreninceye kadar da, bu yolda devam edeceğim.”
(Descartes, 2014, s. 24)

Descartes sahip olduğu tüm bilgi ve inançları³ sorgularken bir şeyi fark eder; şüphe ediyordur ve şüphe ettiğini biliyordur. Şüphe bir düşünme çeşididir ve kendisinin düşünebildiğini o an itibariyle bilmektedir. Kendisini şüphe ederken, yani “düşünürken” bulan Descartes, şüphe edebildiğinden, şüphenin kendisinden, dolayısıyla şüphe eden ‘ben’in varlığından apaçık bir şekilde emin olur ve böylelikle ünlü önermesi ortaya çıkar: *Cogito ergo sum.*⁴

“Fakat bütün dünyada hiçbir şeyin, hiçbir yerin, hiçbir göğün, hiçbir ruhun ve hiçbir bedeninin olmadığına inandırmıştım kendimi; böylece kendimin de var olmadığına inanmış olmuyor muyum?”

Descartes ikisi arasındaki farkın görülebilmesi adına diş ağrısı örneğini verir. Bir insanın diş ağrıdığı zaman bunu bilir. Ağrıyı fark etmemek gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla bu bilgi açıktır. Ancak ağrının tam olarak nerede olduğu kesin olarak bilinemediğinde, bu bilgi seçik değildir. Herhangi bir şeyle karıştırılmayacak halde tanımlanabilen şeyler, açık ve seçik olurlar. (Cevizci, 2017, s. 503)

³ Descartes'in sahip olduğu tüm bilgi ve inançlar için, bkz: Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Say Yayınları, 2017, ss. 493-497.

⁴ *Düşünüyorum, öyleyse varım.*

Hiç de değil. Kendimi inandırmışsam ya da sadece herhangi bir şey düşünmüşsem, varmışım demektir.

Ne ki, bilmediğim, tanımadığım çok güçlü bir hilekar bir aldatıcı var ki, beni her zaman yanıltmak için bütün çaba ve marifetini gösteriyor.

Demek ki, o beni aldatıyorsa var olduğuma kuşku yoktur. Değil mi ama, beni istediği kadar aldatsın, bir şey düşündüğüm sürece bir var olmamaklığım sonucunu elde edemeyecektir!" (Descartes, 2014, s. 25)

Descartes'in düşünebildiğini fark etmesi, yani bilincini bilmesi, bizde

bilincimizi bilecek bir bilginin olduğunu göstermektedir.⁵ Descartes'in düşünerek bulduğu 'ben' bir beden ve zihin bütünlüğü değil; sadece zihindir. Hatta birinci şahsın zihnidir ve bunu açık ve seçik olarak kavrayabilmektedir. Dolayısıyla, bu doğru bir bilgidir. Bundan sonra Descartes, varlık ile ilgili her şeyi zihin üzerinden anlamaya çalışacaktır. Bu, Descartes'in rasyonalizmidir. O, 'cogito'dan; düşünen benlikten yola çıkarak, yani içeriden başlayarak dışarıya açılacaktır.⁶

Descartes zihin üzerinden 'ben'in varlığına ulaşmıştır fakat insanın bir de bedeni vardır. Ona göre insan, ruh ve beden olarak iki tözden meydana gelmiştir. Ruhun özü düşünme; beden ise yer kaplamadır. Ruh maddeden yoksundur ve yer kaplaması mümkün değildir. Beden ise bir uzama sahiptir fakat düşünme yetisine sahip değildir. Bu ayrım da bilinçli olanın yer kaplamadığı, yer kaplayanın da bilinçli olmadığı açıktır. Dolayısıyla, ikisi birbirinden farklı tözlerdir. Bu noktada Descartes, iki tözün de insanda mevcut olmasından dolayı, ruh ve beden arasında bir bağlantı olabileceğini ileri sürmüştür. Ruhun yer kaplamaz bir yapıya sahip olmasından dolayı beden içinde herhangi bir 'yerde' olabilmesi söz konusu değildir. Fakat ruhun beden içindeki bir yerle etkileşiminin olması mümkündür. Descartes, bu bağlantının beyindeki 'kozalaksı bez'de gerçekleştiğini öne sürmüştür. Ruh, bu bağlantı

⁵ Burada Descartes çok da adını koymadan yeni bir katmana derinleşmiştir. bkz: Üstbilis, kişinin kendi bilişsel süreçleri ve zihinsel sistemi hakkındaki bilgisidir. (Ashcraft, 1998, s. 427)

⁶ Doğru-yanlış, Tanrı'nın varlığı ve fiziki dünya hakkındaki görüşleri için bkz: René Descartes, *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, İstanbul, BilgeSu, 2014, ss. 53-88.

sayesinde, bedenın uyarınlarını doğrudan duymakta ve onlara tepki göstermektedir; beden ise ruhun eğilimlerini, isteklerini hareket olarak gerçekleştirir. Örneğin; ruhun bir yerden başka bir yere gitmek istemesiyle beden uyarılmakta, sinir ve kaslar aracılığıyla beden hareket etmeye başlamaktadır. Beden ise; örneğin bir ışıkla uyarıldığında, ruh bu duyuşsal verileri tanımakta ve duruma uygun bir tepki vermektedir (Schultz ve Schultz, 2007, s. 79). Descartes *Meditasyonlar*'da bu durumu açıklamak için şöyle bir örnek verir:

“Ayaktaki sinirler alışılmışın dışında bir kuvvetle devindirildiği zaman, onların devinimi omurilikten geçerek beyne ulaşır ve orada ruha bir etkide bulunur; bu etki de ona bir şey, yani ayaktan geliyormuş gibi bir ağrı hissettirir; ruh bu ağrı sayesinde ayakta olup bitenden haberdar olur ve ayağa çok zararlı bir şey olarak gördüğü ağrının nedenini ortadan kaldırmak için elinden geleni yapmağa güdülenir. (...) Aynı şekilde, içeceğe ihtiyaç duyduğumuzda, bundan sinirleri ve onlar aracılığıyla beynin iç bölgesini devindiren bir boğaz kuruması doğar, bu devinim ruhta susama duygusu uyandırır, çünkü o sırada, sağlığını korumak için bir şey içmeye ihtiyacımız olduğunu bilmekten daha yararlı bir şey yoktur; diğer duygular için de durum böyledir.” (2014, s. 86)

Böylelikle Descartes, kozalaksı bezde meydana gelen bu etkileşim sayesinde ruh ve beden arasında bir bağlantı kurulabildiğini; bu bağlantı sayesinde ise insanın, hayatını idame ettirebildiğini ifade etmiştir. Birbirinden bağımsız iki töz olan ruh ve beden arasındaki bu etkileşim olmasaydı aç olduğumuzu *biliyor* fakat açlık *duymuyor* olurduk.

Descartes, insanın düşünebildiği sürece var olabileceğini söyleyerek varlığını zihin üzerinden açıklamış, varlığının düşündükçe devam edeceğine işaret etmiştir. Diğer yandan; tıpkı bir makine gibi çalışan bedenın ruhtan bağımsız işleyen bir mekanizmasının olduğunu; ruhın ise düşünmekten başka bir işlevinin olmadığını, fakat aralarında gerçekleşen bir etkileşim sonucu birbirlerinden etkilendiklerini belirtmiştir. Bu görüşü devrim niteliğinde olmakla birlikte, Descartes'ı kendinden önceki düşünürlerden ayrı bir yere koymaktadır. Descartes'tan önce, ruh ve beden arasında tek yönlü bir etkileşimin olduğu düşüncesi kabul görmüştür. Bu görüşe göre;

ruh bedeni oldukça etkileyebilirdi ancak beden ruh üzerinde çok az etkisi olabilirdi. Descartes, yüzyıllarca tartışılmış ruh-beden problemini çözmeye girişimiyle; ruh ve beden arasındaki etkileşimin iki yönlü olduğunu belirterek, gelenekten sapan bir görüş ileri sürmüştür. Aynı zamanda, ruhun tek işlevinin düşünme faaliyetinin olduğunu, geri kalan bütün faaliyetlerin beden işlevi olduğunu ileri sürmesiyle de soyut ruh kavramına zihinsel bir boyut kazandırmış, dikkatleri insan aklına ve zihinsel faaliyetlere yöneltmiştir (Schultz ve Schultz, 2007, s. 76).

1.2. John Locke: Zihinden Bilgiye

John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*⁷ adlı eseriyle İngiliz ampirizmini⁸ başlatan önemli bir düşünürdür (Gökberk, 2016, s. 293). Locke bu eserinde, bilişsel bir işlev olan “bilgi edinimi” hakkındaki görüşlerini anlatmaktadır. Bu konuyu ele almasının sebebi *Deneme*’sinden şöyle anlaşılmaktadır: Bir gün arkadaşlarıyla beraber felsefi konular üzerine tartışırken, konuyu bir türlü sonuca varamadıklarını fark ederler ve Locke arkadaşlarına, böyle tartışmalara girmeden önce anlama yetisinin hangi nesnelere kavrayabildiğinin bilgisine ulaşılması gerektiğini söyler. Arkadaşları da onun bu görüşüne katılır (1996, s. 52). Bunun üzerine John Locke, zihin ve faaliyetleri hakkında uzun bir zaman düşünmüş ve 20 yıllık çalışmalarının son hali olan bu *Deneme*’yi yazarak psikoloji açısından en önemli eserini vermiştir (Schultz ve Schultz, 2007, s. 83). Çalışmasının amacını ise “insan bilgisinin kaynağını, kesinliğini ve genişliğini” araştırmak olarak belirlemiştir (Locke, 1996, s. 59).

⁷ *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*’den çalışma boyunca sadece *Deneme* olarak bahsedilecektir.

⁸ Ampirizm; bilginin tek kaynağının deney olduğunu ileri süren bir bilgi öğretisidir. Bu öğretiye göre deneyin dışında kalan hiçbir yol insanı bilgiye götürmemektedir. Francis Bacon, John Locke, David Hume, John Stuart Mill gibi isimler, bu öğretinin önemli temsilcileri olarak kabul edilmektedir. (Akarsu, 1975, s. 47)

Locke *Deneme*'de, zihne getireceği yeni açılımlara değinmeden önce, idelerin⁹ 'doğuştan' geldiğini iddia edenlere karşı çıkmıştır. Birtakım ilkelerin insanları tek bir paydada topluyor olması, idelerin doğuştan geldiğini savunanları, ortak idelerle doğduğumuz sonucuna götürmektedir. Oysa Locke, bir şeyin herkes tarafından kabul ediliyor olmasının, o şeyi doğru yapmadığını savunmuştur. Çünkü ona göre, herkesin yanılıyor olması pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla, bir şeyin gerçekten bilinmesi için ona herkesin inanması yeterli değildir. Bilinmeyen bir şeyin "doğuştan bilinmesi" de mümkün olmadığından, Locke çalışmasına bu görüşe karşı olduğunu belirterek başlamıştır (Cevizci, 2017, s. 576).

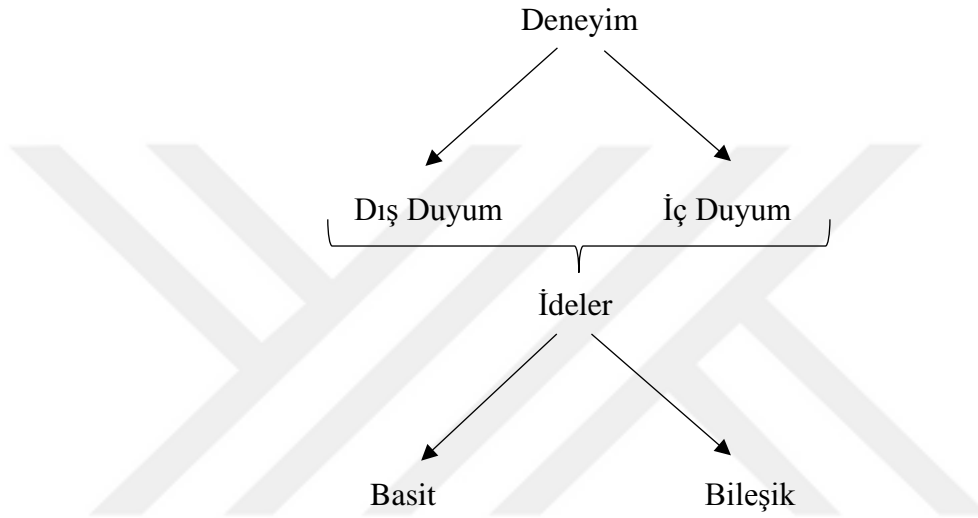
İnsanın doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmadığı görüşünde, insan zihnini sıfırlayan bir bakış mevcuttur. John Locke'ın zihni *tabula rasa*, yani 'boş bir kağıt' gibi tanımlamasının altında bu görüş yatmaktadır. Locke, doğuştan getirilen hiçbir bilginin olmadığını düşünerek zihne bir boş kağıt benzetmesi yapsa da, zihnin belli faaliyetler sergileyebilmesi için doğuştan getirdiği bir gücün varlığını kabul etmektedir (Bruno, 1996, s. 39). Dolayısıyla Locke'ın bahsettiği boş kağıt, doğuştan getirilen bilgiler bağlamında boş; ancak zihinsel faaliyetler bağlamında o kadar da boş değildir. Onun zihinle olan meselesi; zihnin bilgiyi nasıl ve ne derece edinebildiğiyle ilgilidir.

"Öyleyse zihnin, bütün özniteliklerden yoksun, hiçbir idesi olmayan, özel deyişimiyle, beyaz kağıt olduğunu düşünelim; bu zihin nasıl donatılacaktır? İnsanın o devingen ve sınırsız imgeleminin, hemen de sınırsız bir değışiklik içinde ona işlediği bu geniş birikim nereden geliyor? Zihin usun ve bilginin bütün gereçlerini nereden edinmiştir? Bunu tek sözcükle *deneyden* diye yanıtlayacağım. Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır ve o gereçlerin hepsi de oradan türetilmiştir." (Locke, 1996, ss. 85-86)

Locke, zihnin bilgiyi deneyim yoluyla edindiğini ileri sürmektedir. Bilginin kaynağı olan deneyimi "dış duyum" (dış deney) ve "iç duyum" (iç deney) olarak ikiye

⁹ Locke "zihnin kendisinde algıladığı ya da algının, düşüncenin ya da anlığın dolaysız nesnesi olan her şeye" 'ide' dediğini ifade etmektedir. (Locke, 1996, s. 105)

ayırmaktadır. Dış duyumu, idelerin doğrudan duyular aracılığıyla elde edilmesi; iç duyumu ise, dış duyum sayesinde edinilmiş idelerin zihinde yorumlanması olarak tanımlamaktadır. İç duyumun gerçekleşebilmesi için önce dış duyumun gerçekleşmesi gerekmektedir. Tüm ideler bu iki tür deneyim sayesinde oluşmaktadır. Locke’a göre bu idelerin kazanılmaya başlanmasıyla insanın algılamaya başlaması aynı anlama gelmektedir (Locke, 1996, ss. 86-89).

Şekil 1. Deneyimin ve İdelerin Türleri

Locke deneyimleri ikiye ayırdığı gibi, ideleri de “basit” ve “bileşik” olarak iki gruba ayırmaktadır.¹⁰ Basit ideler, duyularımız aracılığıyla elde edilmiş idelerdir. Bu idelerin en temel özelliği başka idelerden meydana gelmemeleridir. Dolayısıyla idelerine ayrıştırılamazlar ve basite indirgenemezler. Çünkü en basit hallerindedirler. Bileşik ideler ise, basit idelerin zihinde çeşitli işlemler görmesinin ardından meydana gelmektedirler. Yani, iç duyum sürecinde elde edilmiş idelerdir. Basit idelerin aksine, idelerine ayrılabilir, basite indirgenebilirler.

¹⁰ John Locke basit ve bileşik ideleri de kendi aralarında gruplara ayırmaktadır. Bkz: John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıdıroğlu, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 1996, ss. 94-188.

Zihin, basit ideleri elde ederken pasiftir, çünkü bu tür bir ideyi kazanırken herhangi bir irade göstermesine gerek yoktur. Zihnin duyular aracılığıyla elde ettiği girdiler otomatikman alınmaktadır. Bileşik idelerin ortaya çıkması için ise zihin aktif halde olmalıdır. Çünkü bileşik bir ide oluşturabilmek için zihnin belli faaliyetler sergilemesi gerekmektedir: Zihin ilk olarak, birden çok basit ideyi ‘bir araya getirerek’ bileşik ide elde etmektedir. Daha sonra, elde ettiği ideyi diğer idelerle ‘karşılaştırarak’ aralarındaki benzerliklerin ve farklılıkların ayırdına varmaktadır. Son olarak, ideyi tüm özellikleri bakımından diğer idelerden ‘ayırarak’ yeni bir ide kazanmaktadır (Cevizci, 2017, ss. 579-580; Locke, 1996, s. 123).

Basit idelerin gerçekleştirdiği bu zihinsel birleşme, çağrışımıcılık öğrenme kuramına işaret etmektedir. Bu kuram, insan zihninde doğuştan gelen hiçbir bilginin olmadığını söyleyip zihne bir açıklama getirmeye çalışmakta; boş bir kağıt gibi olan zihne duyular aracılığıyla birtakım bilgilerin yazıldığı görüşünü içermektedir. Peş peşe edinilmiş ya da benzer idelerin birbirini çağrıştırmaları, başka idelerin hatırlanmasını sağlamaktadır. Locke’tan sonra John Stuart Mill’in geliştirdiği bu kuram, psikolojide; bilhassa davranışçılık yaklaşımında etkili olmuş, öğrenme modellerinin çoğunun temelinde yer almıştır (Pinker, 2006, s. 35).

Aynı zamanda, idelerin birleşip yeni ideler oluşturması ve daha sonra parçalarına indirgenip analiz edilebiliyor olması da; beden gibi, zihnin de bir makineye benzetilebileceği konusunda önemli bir adım olmuştur (Schultz ve Schultz, 2007, s. 86).

Locke, “Basit İdelerimizle İlgili Birkaç Düşünce Daha” başlığı altında psikolojiyi ilgilendiren başka önemli kavramlara değinmiştir. Zihnimizde idesi oluşan nesnelerin elbette bazı nitelikleri vardır. Locke, zihnimizdeki basit idelerin bu

nitelikler sayesinde meydana geldiğini belirtmektedir. Bu nitelikleri ise “birincil nitelikler” ve “ikincil nitelikler” olarak ikiye ayırmaktadır. Birincil nitelikler, nesne ne durumda olursa olsun ne değişimlere ve başkalaşımlara uğrarsa uğrasın hep ona ait özellikler olarak kalmaktadırlar. Örneğin; bir buğday tanesi ikiye bölünse bile katılığını, uzamını, kılığını ve devingenliğini yine de korumaktadır. Kaça bölünürse bölünsün nesnenin hiç kaybetmeyeceği, hep koruyacağı özellikler vardır. Locke, bizde basit ide oluşturan bu “katılık, uzam, kılık, devim ya da durgunluk ve sayı niteliklerine cismin temel ya da birincil nitelikleri” demektedir. İkincil nitelikler ise, nesnenin birincil nitelikleri aracılığıyla bizde renk, tat, ses gibi duyular uyandıran güçlerdir (Locke, 1996, ss. 105-106). Örneğin; kuş tüyünün gıdıklaması bizde kuş tüyüne karşı oluşan bir tepkidir. Gıdıklamak kuş tüyünün içerisinde olan bir özellik değildir. Ya da bir bıçak, acı verebilir fakat bu acı bıçağın içerisinde değildir; bizim bıçakla olan deneyimimizdedir. Yani, birincil nitelikler onları algılasak da algılamasak da nesnede zaten var olan niteliklerken; ikincil nitelikler nesnenin kendisinde değil, nesneyi algılayanın algısında olan niteliklerdir. İkincil niteliklerin bizim deneyimize dayandığını daha açık gösteren bir örnek vermek gerekirse; biri soğuk, biri ılık, biri sıcak olan üç kap su olsun. Bir elimizi sıcak suda bir elimizi de soğuk suda bekletelim. Daha sonra iki elimizi de ılık su olan kabın içine koyalım. İki elimiz de suyu farklı algılayacaktır. Soğuk sudan çıkardığımız el suyu sıcak; sıcak sudan çıkardığımız el ise soğuk olarak hissedecektir. Su aynı anda hem sıcak hem de soğuk olamayacağından, suyun sıcaklığı da soğukluğu da bizim algımızda var olan ikincil niteliklerdir (Schultz ve Schultz, 2007, s. 87).

Kısaca; doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmadığımızı ileri süren John Locke bir ampirist olarak, bilginin temeline deneyimi koymuştur. Ona göre deneyimlemediğimiz bir şeyin bilgisine sahip olamayız; bilgimiz idelerimizden ileriye

gidemez. Yani, daha önce yemediğimiz bir şeyin tadını, koklamadığımız bir şeyin kokusunu bilmemiz mümkün değildir. Bilmek için deneyimlemek ve deneyimlenen şeylerin idesinin zihinde belli faaliyetlerle işlenmesi gerekmektedir.

Bu durumda bilgiye giden yol kabaca; Nesne → Deneyim → İde olarak gösterilebilecektir. John Locke deneyimi ikiye ayırarak zihinsel faaliyetlere, ideleri ikiye ayırarak bilginin çeşitliliğine, nesnenin niteliklerine değinerek ise insan algısına doğrudan vurgu yapmıştır. Locke'ın, deneyciliği “hem zihnin nasıl çalıştığını söyleyen bir psikoloji kuramı hem de gerçeği nasıl öğrendiğimiz meselesiyle ilgilenen bir epistemoloji kuramı” olarak düşündüğü açıktır (Pinker, 2016, s. 21).

John Locke bilgi ediniminde zihnin; ‘edinme’, ‘saklama’, ‘hatırlama’, ‘mukayese etme’, ‘fark etme’ gibi faaliyetler sergilediğini ileri sürerek, zihnin birçok faaliyet gerçekleştirebildiğini de göstermektedir. Böylelikle zihnimiz hem birtakım duysal girdiler sayesinde hem de zihnimizin bu girdiler üzerinde gösterdiği çeşitli faaliyetlerle bilgiyi edinmektedir.

Zihnin adeta bir makine gibi işleyen mekanizmasını öne çıkaran Locke, diğer bir yandan nesnelere niteliklerine değinerek; dünyayı algılayışımızda ne kadar öznel olduğumuzu, fiziksel dünya ile dünyayı algılayışımız arasında tam bir uygunluk olmadığını da göstermiştir. Bu bağlamda bütün algıların öznel; yani gözlem yapan kişiye bağlı olduğu söylenebilmektedir. Bu konuya daha fazla açıklık getirmeye çalışan isim ise George Berkeley olmuştur (Schultz ve Schultz, 2007, s. 88).

1.3. George Berkeley: Zihnin Algı Boyutu

George Berkeley idealist bir filozoftur. İdealizm de bilinci maddenin önünde tutan, onu bir belirleyici olarak gören tüm felsefi sistem ve görüşlere verilen genel isimdir (Buhr ve Kosing, 1999, s. 195). İdealistler, fiziksel nesne olarak kabul edilen

şeylerin var olmadığını iddia etmezler. Onlar, fiziksel nesnelere algılanmadan var olamayacağını ve bu nesnelere ‘madde’ denilen tözden oluşmadığını ileri sürerler. Fiziksel nesnelere zihinden ayrı var olamayacağını, dolayısıyla fiziksel olanın aslında zihinsel olduğunu savunurlar.

Modern idealizmin kurucusu ve düşünce tarihinin en büyük idealisti olarak kabul edilen George Berkeley, XVII. yüzyılın bilimsel materyalizmine karşı çıkararak zihni ön planda tutmuştur.¹¹ John Locke gibi o da, dış dünyaya ait bilgilerin deneyimler aracılığıyla edinildiğini düşünmüş, hatta var olduğundan kesinlikle emin olunabilecek şeyin deneyim olduğunu kabul etmiştir. Ancak deneyim ona göre, ne fiziksel nesnelere algılanmadıkları durumlarda da var olabildiklerini ne de ‘madde’ adı verilen tözden meydana geldiklerini ispat etmeye tek başına yetmemektedir. Dolayısıyla Berkeley’nin idealizmi, ampirizmin aşırıya götürülmüş hali olarak tanımlanabilmektedir (Priest, 2018, ss. 105, 113-114).

Berkeley, Locke’ın bahsettiği ‘nesnelere nitelikleri’ konusunda da bir ayrımaya gitmektedir. Ona göre, nesnelere sadece “ikincil nitelikleri” denilen özellikleri vardır. Birincil nitelikleri reddederek sadece ikincil nitelikleri kabul eden Berkeley, böylelikle var olan tek gerçekliğin algımız olduğunu ileri sürmekte, bunu düşüncesinin ana meselesi haline getirmektedir. Berkeley, tüm bilgilerin insanın algısında meydana geldiğini, emin olabileceğimiz tek gerçekliğin algımızın kendisinin olduğunu, deneysel dünyadaki nesnelere kesin bir şekilde bilemeyeceğimizi; ancak ve

¹¹ Berkeley’nin görüşü, evreni büyük bir makineye benzeten filozoflara karşı oluşmuştur. Ona göre mekanik görüşün yaygınlaşması, insanları Tanrı tarafından değil, doğa tarafından yönetildiklerini düşünmeye itecek; dolayısıyla insanlar gerçek ve kalıcı olanı Tanrı yerine doğadan hareketle bulmaya çalışacaklardır. Bu durumun nihilizme kadar gidebilecek bir tehlike arz ettiğini düşünen Berkeley’nin ana amacının materyalizm, ateizm ve septsizimle mücadele etmek olduğu söylenebilmektedir. Aynı zamanda bir din adamı olan Berkeley görüşleriyle, insanları Tanrıyla dolayimsız bir ilişki kurabilecekleri anlamaya geri döndürmeyi amaçlamaktadır. (Cevizci, 2017, ss. 600-601)

ancak onları algılayış şeklimizi bilebileceğimizi belirterek zihinden bağımsız bir gerçekliğin var olamayacağını ileri sürmektedir (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 89-90).

“Bir koku vardı demek koklandı, bir ses vardı demek işitildi demektir; bir renk ya da bir beti vardı demek görme ya da dokunma yoluyla algılandı demektir. Benim bunlardan ya da bunlara benzer sözlerden bütün anlayabildiğim bu. Düşünmeyen şeylerin algılanmalarıyla hiçbir bağlantısı olmayan saltık varoluşları üzerine söylenenleri ise anlamak büsbütün olanaksız gibi. Bu şeylerin varlığı algılanmaktır, kendilerini algılayan zihinlerin ya da düşünen şeylerin dışında varolmaları olanaksızdır.” (Berkeley, 1996, s. 37)

Yani, koklama algısı olmadan kokudan, duyma algısı olmadan sestən, görme algısı olmadan renkten bahsetmek mümkün değildir. Madde dünyasındaki her şey, algılandığı sürece var demektir.

Berkeley diğer yandan, dış dünyada maddelerin belli bir derecede bağımsızlıklarının ve sürekliliklerinin olduğunu da ileri sürmektedir. Eğer tüm maddeler algılandıkları sürece var sayılacaksa, nesnelere algımızın dışındayken nasıl var olabilmektedir? Berkeley bir din adamı olarak bu duruma Tanrı’yla açıklık getirmektedir. Ona göre, biz algılamasak da evrende her şeyi sürekli olarak algılayan biri vardır; bu Tanrı’dır¹² (Schultz ve Schultz, 2007, s. 90).

Aynı zamanda, Berkeley’nin algının görsel boyutuna yaptığı vurgu psikolojiye önemli bir katkı sağlamıştır. O, iki boyutlu retinanın nasıl üç boyutlu görebildiğine bir açıklık getirmek istemiş; nesneye üçüncü boyutu kazandıran derinliğin deneyimle öğrenildiğini ileri sürmüştür. Nesnelere görebilmek ya da dokunabilmek için ileri-geri hareketlerle nesnelere yaklaşır ve uzaklaşırız. Bu sırada nesneyi odaklamak için, göz mercekle odaklarını değiştirir (Bruno, 1996, s. 50).

¹² Var olabilmek algılanmaksız, insan kendi varlığını sorguladığında, var olabilmek için bir gözlemci tarafından algılanması gerektiğini düşünecektir. Evrende her şeyi sürekli olarak algılayan bir Tanrı olduğuna göre, insan da kendi varlığına bir açıklama getirebilecektir. Yani insan, kendi varlığını Tanrı’nın varlığı üzerinden tanımlayabilecektir (Bruno, 1996, s. 50).

Berkeley bu algıyı çağrışım teorisiyle açıklamaktadır. Teori bu bağlamda, basit idelerin birleşmesi ve zihnin bileşik ide elde etmesi gibi, birbirine bağlanmış zihinsel unsurları ifade etmektedir. Nesnelere yaklaşp uzaklaşırken sürekli devam eden duyuşal bir deneyim içerisindeyizdir. Nesneye olan uzaklığımız, gözümüzün nesneyi odaklayabilmesi için birtakım ayarlamalar yapmasını gerektirmektedir. Böylelikle, duyuşal girdiler ve gözlerden gelen uyumlamalar birleşerek derinlik algısını yaratmaktadır. Berkeley bu durumu, basit bir duyum deneyimi olarak değil; öğrenilmesinin mühim olduğu bir “tasarımların birleşmesi” durumu olarak görmektedir. (Schultz ve Schultz, 2007, s. 91)

Sonuç olarak Berkeley’e göre; var olmak algılanmayı gerektirmektedir. Bu görüşünden, maddesel dünyanın algılandığı sürece var olduğu ve “Tin’den ya da algılayan şeyden başka bir töz olmadığı sonucu” çıkmaktadır. (Berkeley, 1996, s. 39) Maddenin varlığını algı, yani zihinsel bir faaliyet üzerinden açıklayan Berkeley, bir idealist olarak zihni merkeze almış ve materyalizmi geri planda tutmuştur. Diğer yandan, Tanrı’nın varlığına işaret ederek; biz algılamasak da maddenin sürekli algılandığını, dolayısıyla insan algısından bağımsız olarak da maddenin var olabildiğini belirtmiştir. Ancak maddenin bizim açımızdan var olabilmesi, bizim tarafımızdan algılanmasını gerektirmektedir.

Berkeley görerek ve nesnelere dokunmak için yaptığımız yakınlaşma ve uzaklaşma hareketleriyle edindiğimiz deneyimlerin birlikteliğinden bahsederek ise, derinlik algısına ulaşmış; algılamada ‘öğrenme’ ve ‘deneyim’in önemine vurgu yapmıştır. (Bruno, 1996, s. 50)

1.4. David Hume: Zihinsel İçerikler

Locke ve Berkeley gibi, David Hume da bilginin kaynağının deneyim olduğunu savunan bir diğer ampirist filozoftur. Algının “izlenimler” (impressions) ve “fikirlerden” (ideas) meydana geldiğini ileri sürmesi, yani iki tür zihinsel içerik arasında ayırım yapması; psikoloji açısından önemli olmuş, onu diğer iki filozoftan ayırmıştır. (Schultz ve Schultz, 2007, s. 92) Ona göre, bir insanın aşırı sıcak yüzünden hissettiği acının zihindeki algısı ile daha sonra bu duyumla ilgili anısını hatırladığında zihninde oluşan algı farklıdır. İlk önce hissedilen bir acı vardır, daha sonra sadece acının izi kalmaktadır. Hissedilen acı “izlenim”; acının izi ise “fikir”dir. İzin oluşabilmesi için önce acının oluşması gerekmektedir. Hume’un terimlerini kullanarak ifade etmek gerekirse; önce “izlenim” daha sonra “fikir” veya “düşünce” meydana gelmektedir. Fikir, izlenimden doğmaktadır. David Hume *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*’da¹³ (2018) bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Bir insanın aşırı sıcaklığın yol açtığı acı ya da ılıkliktan haz duyduğunda zihnindeki algı ile sonrasında bu duyumla ilgili anısını hatırladığında, ya da muhayyilesinde öngördüğünde zihnindeki algı arasında kayda değer bir fark olduğunu herkes kabul edecektir. Bu sonuncu yetiler duyuların algılarını taklit edebilir ya da kopyalayabilir; ama asla özgün duygunun gücüne ve canlılığına erişemez. Muazzam bir güçle işlendiğinde bile bu yetiler hakkında en fazla şu kadarını söyleyebiliriz: Nesnelere o kadar canlı bir tarzda temsil ederler ki, *neredeyse* onu hissettiğimizi ya da gördüğümüzü söyleyebiliriz. Fakat zihin bir hastalık ya da delilikten ötürü rahatsızlanmadığı takdirde, bu algıları tümüyle ayırt edilemez kılacak kadar yüksek bir canlılık seviyesine ulaşamazlar. Şiirin tüm renkleri, ne kadar muhteşem olursa olsun, tasviri gerçek bir manzara zannetmemize yol açacak tarzda doğal nesnelere resmedemez. En canlı düşünce bile en donuk duyumdan daha aşağı seviyededir.” (s. 15)

Hume, “işittiğimizde, gördüğümüzde, hissettiğimizde, sevdiğimizde, nefret ettiğimizde ya da istediğimizde oluşan daha canlı algılarımızın tamamını” “izlenim” olarak; izlenimin güçsüz ve cansız olanlarını da “fikir” ya da “düşünce” olarak tanımlamaktadır.

¹³ *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*’dan çalışma boyunca sadece *Soruşturma* olarak bahsedilecektir.

Hume'un bahsettiği iki zihinsel içerik de deneyimle elde edilmektedir. Fakat diğer yandan; zihin, altından bir dağ ya da faziletli bir at yaratabilme gücüne de sahiptir. Daha önce hiç görmediğimiz, yani bizde bir izlenimi olmayan bu nesnelere fikrine nasıl sahip oluruz? Hume bu durumu zihnin, duyum ve deneyimlerin bizlere sağladığı malzemeleri 'birleştirme', 'dönüştürme', 'arttırma' ya da 'azaltma' yetisiyle yaptığını belirtmektedir. Altından bir dağ düşüncesine altın ve dağ fikirlerini bir araya getirerek; faziletli bir at düşüncesine ise, kendi hislerimizde fazileti bularak ve onu bir at figürüyle birleştirerek sahip oluruz. Dolayısıyla, "tüm fikirlerimiz veya daha güçsüz algılarımız izlenimlerimizin ya da daha canlı algılarımızın taklitleridir." (s. 17)

Hume bu görüşünü kanıtlamak için iki tane argüman ileri sürmektedir: Bu argümanlardan birincisi şöyledir: Karmaşık bir fikir analiz edildiğinde; bize daha önce deneyimlenmiş bir his veya duygunun taklit edilmiş basit fikrini verecektir. İkinci argüman ise; insanın, bir organının kusurundan dolayı herhangi bir duyuma kapalı olması durumunda, örneğin gözündeki bir hasardan ya da kulağındaki bir engelden dolayı görememesi ya da duyamaması durumunda; kişinin bu organlardan elde edilecek fikirlere kapalı bulunmasıdır. Kör bir insanda renge dair, sağır bir insanda sese dair bir fikrin olması beklenemez. Çünkü daha önce edinilmiş bir izlenimleri yoktur. Hume ileri sürmüş olduğu bu iki argümanla, izlenim olmadan fikrin elde edilemeyeceğini, yani fikrin oluşumunda izlenimin gerekliliğini vurgulamış; daha önce elde edilmiş fikirlerin ise zihnin birleştirme, dönüştürme, arttırma ya da azaltma güçleriyle yepyeni fikirler olarak belirebileceğini göstermiştir.

Hume, algının iki çeşidinden, aralarındaki bağlantıdan ve bu bağlantıda zihnin fikirleri nasıl işlediğinden bahsetmektedir. Daha sonra, insan aklının ya da soruşturmasının bütün nesnelere "Fikirleri İlişkileri" Olgusal Durumlar" olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır. Geometri, cebir, aritmetik bilimleri, akıl ve

mantıkla izah edilebilen bütün ifadeler “Fikirlerin İlişkileri”ne dahil edilmektedirler. Hipotenüsün karesinin iki kenarının karelerinin toplamına eşit olması şekiller arasındaki; üç kere beşin otuzun yarısına eşit olması da rakamlar arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Bu önermelerin hakikatlığı salt düşüncenin işleyişiyle keşfedilebilmektedir; evrende herhangi bir şeye bağlı değildirler. “Olgusal Durumlar”da ise, elimizde ne kadar delil olursa olsun, olgunun hakikatlığı aynı şekilde doğrulanamaz. Çünkü zihin, olgusal durumların tersini de oldukça uygunmuş gibi görmektedir. Yarın güneşin doğmayacağı önermesi, güneşin yarın doğacağı önermesi kadar anlaşılır ve çelişkisizdir. Dolayısıyla önermenin yanlışlığını kanıtlamaya çalışmak oldukça gereksizdir.

Olgusal durumlara ilişkin yapılan bütün muhakemeler neden-etki ilişkisine dayanmaktadır. Örneğin; ıssız bir adada bir saat bulmamız, bizleri geçmiş bir zamanda burada birilerinin yaşamış olduğu sonucuna götürmektedir. Ya da karanlıkta bir insan sesi duyduğumuzda bu sesler mantıklı cümlelerden oluşuyorsa, orada bir insanın olduğunu varsayabiliriz. Çünkü elimizde insanla bağdaştırdığımız birtakım ipuçları mevcuttur. Hume’a göre insan, neden ile etki arasında kurduğu bu bağlantıları deneyimleri sayesinde yapmaktadır:

“ÂDEM’in akli melekelerinin en başından beri tamamen yetkin olduğu varsayılsa bile, suyun akıcılığı ve saydamlığından boğucu olduğu ya da ateşin ısı ve ışığından onu yakıp kül edeceği sonucunu çıkaramazdı. Hiçbir nesne duyulara gözüktüğü nitelikleriyle onu yaratan sebepleri ya da ondan doğacak sonuçları açığa seremez; keza aklımız da deneyimlerimizin yardımı olmaksızın olgusal durum ve gerçek varoluş hakkında hiçbir çıkarımda bulunamaz.” (s. 26)

David Hume etkinin nedene bağlı olmadığını; nedenden bağımsız olarak gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Fakat insanın sürekli ikisi arasında bir bağlantı kurma eğiliminde olduğunun da altını çizmektedir. Hume’un açıklık getirmeye çalıştığı nokta tam olarak burasıdır. Ona göre, neden ile etki arasında bir bağlantı kuran gizli gücün bu bağlantıyı kurmasının sebebi bir muhakeme süreci değildir. Onu

böyle bir sonuca götüren başka bir ilke vardır: “âdet” ya da “alışkanlık”.

Deneyimlerimizin yararlı olmasını ve gelecekteki olayları geçmişteki olaylara göre hesap etmemizi sağlayan bu ilkedir. Çölde gördüğümüz bina kalıntılarının bizi bir zamanlar medeni bir topluluğun burada yaşamış olduğu sonucuna götürmesi; belleğimizde ve duyularımızda önceden hazırlanmış bir tür olgudan hareket ettiğimizi göstermektedir. Yani, önceki deneyimlerimizden faydalanarak yeni deneyimimize bir açıklık getiririz.

O halde “Olgu meseleleri ya da gerçek varoluş konusundaki her türlü inanç bellekte veya duyularda hazır bulunan bir nesneden ve bu nesne ile başka bir nesnenin alışıldık bir aradalığından türetilir. Başka bir deyişle, iki tür nesnenin (ısı ile alev, kar ile soğuk) her zaman bir arada olduğunu birçok örnekte tespit ettikten sonra, eğer duyular aleve ya da kara yeniden maruz kalırsa, zihin alışkanlık gereği sıcaklık ya da soğuk bekler ve böyle bir niteliğin gerçekten var olduğuna ve daha yakından bakıldığında ortaya çıkacağına inanır. Bu inanç zihnin bu tür koşullara sokulmasının zorunlu sonucudur. Böyle bir duruma sokulduğunda zihnin bu şekilde işlemesi; yarar elde ettiğinde sevgi, zarar gördüğünde nefret hissi duymamız kadar kaçınılmazdır. Tüm bu işlemler doğal içgüdülerin bir türüdür ve hiçbir muhakeme ya da düşünce ya da hiçbir anlama süreci bunu üretmez ya da engellemez.” (s. 45)

Hume’a göre, etkinin nedene bağlanması durumu aklın bir ürünü değildir. Bu durum deneyimlerden ve alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır. Birden çok kez deneyimlenmiş şeylerin bundan sonra da hep öyle olacağını varsaymak insanın hayatını devam ettirebilmesi için de oldukça önemlidir.

Sonuç olarak; David Hume zihinsel içerikler arasında yaptığı ayrımla psikoloji açısından önemli bir adım atmıştır. Deneyimle edindiğimiz bilgilerin canlı ve güçlü olanları “izlenim” iken, onların kopyaları ya da taklitleri olarak nitelendirilen cansız ve güçsüz olanları “fikir” veya “düşünceler”dir. İzlenimler sayesinde edinilen bu fikirler, zihnin birleştirme, dönüştürme, arttırma ve azaltma gibi işlevleriyle yepyeni hallere bürünebilmekte, farklı şekillerde zihnimize canlanabilmektedirler. Yeni elde edilmiş karmaşık fikirlerin basit fikirlerin birleşmesinden meydana gelmesi ve karmaşık fikirlerin parçalarına ayrılıp basit fikirlere indirgenebilmesi görüşüyle, bir

kez de Hume zihnin mekanik yönüne vurgu yapmıştır. Aynı zamanda görüşleriyle ampirizmin ve çağrışımıcılığın da gelişmesine katkıda bulunmuştur (Schultz ve Schultz, 2007, s. 93).

Zihnin, edineceği deneyimlerle edindiği deneyimler arasında bağlantı kurması ve bir bağlantı olmasa da etkiyi nedene bağlıyor olması, Hume'un mekanik anlamda açıklama getirebileceği bir durum değildir. Bunu ‐alışkanlık‐ olarak tanımlayan Hume için, tıpkı kas ve sinir sistemine dair hiçbir bilgiye sahip olmadan kol ve bacaklarımızı kullanabildiğimiz gibi, bir içgüdü sayesinde de bağlantılar kuruyor ve hayatımızı idame ettirebiliyoruz.

1.5. Zihne Farklı Yaklaşımlar

David Hartley, çağrışımıcılığın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Fakat bunun sebebi çağrışıma getirdiği yenilikler değil; kendisinden önce söylenmişleri sistematik bir şekilde toparlamasından kaynaklanmıştır. Onun temel çağrışım yasası sürekliliktir. Hartley bu yasayla hafıza, muhakeme, heyecan, istemli ve istemsiz davranış süreçlerini açıklamayı hedeflemiştir. Zihinsel süreçleri çağrışım öğretisiyle açıklamaya çalışmasının yanı sıra psikolojik süreçlerin temelindeki fiziksel süreçleri açıklığa kavuşturmak için de uğraşmıştır.

Newton'un, doğadaki titreşimlerin fiziksel dünyadaki sinir akımı olduğunu söylemesine benzer bir şekilde Hartley de sinirlerdeki titreşimlerin sinir akımlarını beden bir tarafından diğer tarafına aktardığını belirtmiştir. Bu görüşün psikoloji açısından önemi; fiziksel dünyayı anlamak için kullanılmış bir modelin, insanı anlamada kullanılmasıdır (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 93-95).

James Mill, zihnin bir makineden fazlası olmadığını göstermek istemiştir. Ona göre, özgür irade diye bir şey yoktur. Zihin dışardan gelen uyarıcılara göre hareket

etmekte, yani pasif haldedir. Mekanik bir görüŖe sahip olduğu için Mill, zihnin kendisini oluŖturan parçalara indirgenebileceğini, böylelikle analiz edilebileceğini savunmaktadır. ÇaĐrıŖım oldukça pasif bir süreçtir bundan dolayı zihnin yaratıcı bir işlevi olmadığını; duyular ve fikirlerin mekanik olarak ortaya çıktığını düşünmektedir.

James Mill'in oğlu John Stuart Mill ise, babasının zihnin pasif olduğu ve mekanik bir yapıdan başka bir Ŗey olmadığı görüŖüne karŖı çıkmıŖtır. O, çağrıŖım sırasında zihnin aktif bir rol oynadığını, karmaŖık fikirlerin basit fikirlerin birleŖiminden fazlası olduğunu ileri sürmektedir. Onun bu görüŖünün temelinde kimya bilimi yatmaktadır. Uygun miktardaki hidrojen ve oksijenin birleŖiminden suyun meydana gelmesi, ancak ortaya çıkan suda ne oksijenin ne de hidrojenin özelliklerinin görülmemesi, Mill'e, ortaya çıkan karmaŖık fikrin aslında basit fikirlerin birleŖiminden fazlası olduğunu ve bu bileŖimin artık bambaŖka bir niteliğe sahip olduğu fikrine ulaŖtırmıŖtır. Mill bu yaklaŖımını "zihinsel kimya" olarak adlandırmaktadır.

1.2. FİZYOLOJİDEN PSİKOLOJİYE DOĞRU

Dönemin mekanik ruh anlayışı felsefe kadar fizyoloji üzerinde de etkili olmuŖtur. Materyalizm, mekanik anlayış, ampirizm, deneyleme ve ölçme XIX. yüzyıl fizyolojisinin temelini oluŖturmuŖtur. Fizyolojinin ilk dönem çalışmalarının önemi; zihnin psikolojik açıdan incelenmesine yönelik, bilimsel yaklaŖımı destekleyen araştırma tekniklerinin ortaya çıkarmış olmasıdır. 1840'lı yıllarda bir grup bilim insanının bir araya gelerek kurduğu Berlin Fizik Topluluğu'ndan (Berlin Physical Society) öne çıkan; Hermann von Helmholtz, Ernst Weber, Gustov Theodor Fechner ve Wilhelm Wundt zihne deneysel metotla yaklaŖan uygulamalarda doğrudan yer

almış ve bir bilim dalı olarak ortaya çıkacak psikolojiye önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Hermann von Helmholtz daha çok fizik ve fizyoloji alanlarında çalışmalar yapmıştır ancak psikoloji adına yaptığı çalışmalar, Fechner ve Wundt'un da desteğiyle, modern psikolojinin kurulmasına katkı sağlamıştır. Bir duyu organının uyarılması ve uyarıma verdiği cevap arasındaki tepki zamanı üzerine deneyler yapmış; bireyler arasında farklılıklar ve aynı bireyde denemeden denemeye değişen sonuçlar kaydetmiştir. Böylelikle düşünce ile hareketin düşünülenin aksine eş zamanlı olmadığını, ölçülebilir aralıklarla birbirini izlediğini göstermiş; psikolojik süreçlerin ölçülebileceğini ve üzerinde deneyler yapılabileceğini ortaya koymuştur. Von Helmholtz aynı zamanda görme ve işitme üzerine de çalışmalar yapmıştır.

Ernst Weber ise deri ve kas üzerine yaptığı çalışmalarla psikolojiye iki önemli katkıda bulunmuştur. Deri üzerine yaptığı çalışmasında; deneklerin derilerinin üzerinde yakın mesafedeki iki noktaya dokunarak, kaç noktada temas hissettiklerini belirtmelerini istemiştir. Temas edilen noktalar birbirine çok yakın olduğunda denekler sadece bir noktayı hissedebilmiştir. Weber, iki farklı noktanın da hissedilebildiği en uygun mesafeyi bulmuş ve bunu “iki nokta eşiği” (two-point treshold) olarak tanımlamıştır. Bu deney, yeni psikolojinin kuruluşundan bugüne kadar kullanılan “eşik” kavramını gösteren ilk sistematik deneydir. Bu deneyin sonucunda Weber, iki nokta eşiğinin “aynı organizmada vücudun farklı bölümlerinde değiştiği gibi, aynı vücut bölümünde organizmadan organizmaya değiştiğini” de ortaya koymuştur.

Weber'in ikinci katkısı ise, iki ağırlık arasındaki ayırt edilebilen en küçük ağırlık farklılığını belirlemiş olmasıdır. Bunu “ancak fark edilebilir farklar” (just

noticable difference) olarak tanımlayan Weber bu çalışmasıyla, içsel kas duyularının ağırlıklar arasındaki farklılığı ayırt etme yetisini etkilediğini göstermiştir. Weber çalışmalarında böylece, duyuların ölçülebilirliğini ve fiziksel uyarıcılarla onların insandaki algıları arasında tam bir uygunluk olmadığını deneysel bir metotla ortaya koymuştur (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 110-119).

Gustav Theodor Fechner, ruh-beden problemini çözmek istemiştir. Psikoloji tarihinde önemli bir gün olarak kabul edilen 22 Ekim 1850 sabahında, Fechner yatağında uzanırken, bu probleme bir çözüm bulmuştur. Ona göre sorun; beden ve ruhun farklı şekillerde incelenmesidir. O, ruhun tıpkı beden gibi deneysel olarak ele alınabileceğini ileri sürerek önemli bir görüş beyan etmiştir. Ona göre; insanlardan, duygularındaki değişiklikleri rapor etmeleri istenirse, ruh da beden gibi deneysel bir metotla araştırılabilecektir. Fechner'ın bu görüşü, psikofizik alanını yaratmasından dolayı oldukça önemli kabul edilmektedir (Hergenhahn, 2005, s. 232).

Fechner aynı zamanda, duyuları ölçme amacıyla birtakım çalışmalar yapmış ve yaptığı çalışmalarla duyum miktarının uyarıcı miktarına bağlı olduğunu göstermiştir. Örneğin; bir zil sesine başka bir zil sesi daha eklendiğinde şiddetli bir duyuma sebep olmaktadır. Fakat on zil sesine bir zil sesi daha eklendiğinde, bir zil sesine eklenen diğer ses kadar şiddetli bir duyum meydana gelmemektedir. Bu çalışmasıyla Fechner, duyumdaki değişikliğin ölçülmesi isteniyorsa önce uyarıcıdaki değişikliğin ölçülmesi gerektiğini göstermiştir. Yani, ruhsal bir nitelik olan duyum miktarını fiziksel bir nitelik olan uyarıcı miktarına bağlamıştır. Böylelikle, bu niceliksel ilişkilendirmeye, zihnin duyularının ölçülebilirliğinin mümkün olduğunu göstermiştir.

Görüldüğü üzere zihin; farklı disiplinlerde, çeşitli metotlarla ele alınmış ve üzerinde epey çalışmalar yapılan bir konu olmuştur. İnsanı anlamada ampirist filozoflar duyuların öneminin, Alman fizyologlar duyuların nasıl çalıştığının altını çizmiştir. Uzun uğraşlar sonucunda epey yol kat edilmiş; zihnin de beden gibi deneysel metotlarla ele alınabileceği gösterilmiştir. Artık zihnin konu edinildiği spesifik bir alanın, ayrı bir bilim olarak doğması için gerekli olan Zeitgeist mevcuttur. Modern Psikoloji Wilhelm Wundt'un son dokunuşuyla resmen kurulacaktır.

1.2.1. İlk Projeksiyonlar: Wilhelm Wundt

Wilhelm Wundt 1879 yılında Leipzig'de kurduğu bir laboratuvarla, bu zamana kadar felsefe ve fizyoloji alanları içerisinde yapılmış olan zihin çalışmalarının, ayrı bir bilim dalı olarak ele alınmasını sağlamış, onu psikoloji adıyla bağımsız bir kimliğe kavuşturmuştur. Dolayısıyla Wundt, psikoloji biliminin kurucusu olarak kabul edilmektedir (Schultz ve Schultz, 2007, s. 16).

Wundt'a göre, psikoloji, 'bilinç deneyimlerinin bilimi'dir. O, bilinçli deneyimleri öğelerine ayırmanın, psikolojinin amacı olması gerektiğini düşünmüştür. Kimya biliminde elementlerin belli özelliklere göre düzenlendiği periyodik tablo gibi, Wundt da, deneyimi meydana getiren temel duyuların yazılı olduğu bir "periyodik zihin tablosu" yapmak istemiştir. Bunu gerçekleştirmek için ise içebakış (introspection) yöntemini kullanmıştır.

Wundt'un "bilinçli deneyim"den kastı bilincinde olduğumuz deneyimdir. Bilincinde olduğumuz deneyimleri öğelerine ayırmak ise, deneyimlediğimiz "bütün"ü "parça"larına ayırmak anlamına gelmektedir. Daha da açmak gerekirse; bir yiyeceği tadarken onunla ilgili deneyimlerimizi aşağıdaki gibi bir ölçekte göstererek ve daha sonra işaretlerimizi birleştirerek bir grafik meydana getirdiğimizde, tattığımız

yiyeceğe ait bilinçli yapımızın bir görünümü ortaya çıkacaktır. Bu, ona göre, bilinçli deneyimimizin öğelerine ayrılması demektir (Görsel ve bilgi için; Bruno, 1996, ss. 69-70).

Tuzlu	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ekşi	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Acı	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Tatlı	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Tablo 2. Periyodik Zihin Tablosu

Wundt, psikolojinin problemlerini üç başlık altında incelemiştir: Birincisi, bilinç süreçlerinin en basit elemanlarına kadar inilmesi ve analizi; ikincisi, basit elemanların organize olmalarına ve sentezlenmelerine bir açıklık getirilmesi; üçüncüsü ise, basit elemanların birleşme yasalarının keşfedilmesidir (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 141-143).

Wundt'a göre "kavrama", zihnin birleştirici gücüyle meydana gelmektedir. Birbirinden ayrı duyuşsal ve duygusal öğelerin bir araya gelmesiyle "bütün" bir deneyim ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu işlem "yaratıcı sentez" in temelini oluşturmaktadır. Örnek vermek gerekirse; bir çocuk dondurma yerken bir deneyim edinmektedir ve edindiği bu deneyim duyum ve duygulardan oluşmaktadır. Ancak çocuğa göre, sadece edindiği "toplam deneyim" vardır; çocuk detaylarla ilgilenmemektedir. Bu, toplam deneyimin, deneyimi oluşturan parçalardan farklı bir şey olduğunu açıkça göstermektedir. Wundt'un bu görüşü, John Stuart Mill'in "mental kimya" adı verilen, karmaşık fikirlerdeki bazı özelliklerin onu meydana getiren basit fikirlerde tam mevcut olmadığı görüşüne denk düşmektedir. Yani Wundt, 'bütün'ün ya da 'toplam deneyim'in, parçaların birleşiminden daha farklı bir şey

olduğu görüşüyle; duyum ve duyguların sentezi sırasında yepyeni özelliklerin meydana geldiğini, bambaşka bir bütün deneyimin oluştuğunu savunmaktadır. Böylelikle, Wundt ampiristlerin ve çağrışımçıların aksine, tıpkı J. Stuart Mill gibi, zihnin düşünülenden daha aktif olduğunun altını çizmiştir (Bruno, 1996, ss. 69-76). Aynı zamanda, sonraki bölümlerde değinilecek olan gestaltçı yaklaşımın bütüncül bakış açısıyla da benzerlik göstermektedir.

1.2.2.Yapısalcı Yaklaşım

Wundt'un öncülüğünü yaptığı yapısalcı yaklaşım, daha sonra öğrencisi Edward Titchener tarafından Amerika'da temsil edilmiştir (Masaroğulları ve Koçakgöl, 2011, s. 182). Titchener, bilinci; "belli bir zaman diliminde var olmuş yaşantıların ve deneyimlerin tümü"; zihni ise "hayatımız boyunca sahip olduğumuz yaşantıların tümü" olarak tanımlamıştır. Bu tanımlar birbirine yakın anlamlar içermektedir. Bilinç ve zihin arasındaki fark; birincisinin, yaşantılarımız ve deneyimlerimiz sırasında meydana gelen bütün iç süreçleri; ikincisinin ise, bu zihinsel süreçlerin hepsini birden kapsamasıdır.

Titchener, psikolojinin üç amacı olduğunu belirtmektedir: Birincisi, bilinçli süreçleri en basit parçalarına indirgemek; ikincisi, bilinç elemanlarının hangi kurallara göre bir araya geldiğini belirlemek; üçüncüsü ise, bu elemanları fizyolojik koşullarıyla beraber ele almak ve incelemektir. Titchener bunlardan sadece bilincin parçalarına indirgenmesi üzerinde çalışmış ve bunu gözlem metoduyla gerçekleştirmiştir (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 181, 184). Ona göre, zihinsel süreçler temel duyumların kombinasyonundan başka bir şey değildir. Titchener'ın psikolojisinde özgür irade yoktur.

Bilinç içeriklerinin incelenerek altında yatan zihinsel *yapının* ortaya çıkarılmaya çalışıldığı yapısalcı yaklaşıma zaman içinde birçok tepki gösterilmişse de kendisinden sonra ortaya çıkan bütün yaklaşımlarda yapısalcılığın izlerini görmek mümkündür (Budak, 2000, s. 828).

1.2.3. İşlevselci Yaklaşım

İşlevselcilik, XX. yüzyılın başlarında, Chicago Üniversitesi'nde bir grup Amerikan psikolog tarafından kurulmuştur. Yapısalcılığa karşı olarak ortaya çıkan bu yaklaşımın öncüleri William James, John Dewey, James Rowland Angell ve Harvey A. Carr'dır. İşlevselciliğe göre, psikoloji insanların çevreye uyum sağlamasına yardımcı olan zihinsel aktivitelerin bilimidir (Encyclopedia of Psychology, 2000, ss. 416-417 vol.3). Dolayısıyla, organizmayı çevresiyle ve bütünüyle ele alan bu bakış, bilinç varsa bir işlevinin de olması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımın şekillenmesinde Charles Darwin'in evrim teorisi önemli rol oynamıştır.

Darwin'e göre, organizmalar arasında hayatta kalma mücadelesi söz konusudur. Organizmalar arasında çevreye uyum sağlayabilenlerin hayatta kaldıklarının, uyum sağlayamayanların ise elendiklerinin ileri sürüldüğü bu teoride; mücadeleyi, maruz kaldıkları zor koşullara uyum sağlayarak hayatta kalanlar kazanmaktadır (Schultz ve Schultz, 2007, s. 215). Darwin'in bu görüşü, işlevselcilerin zihni benzer bir şekilde ele almalarını sağlamıştır (Öztabağ, 1971, s. 11).

İşlevselci yaklaşımın öncülerinden olan William James, yapısalcı yaklaşımın bilinç anlayışına; bilincin durağan duygu ve duyumlardan meydana geldiği görüşüne karşı çıkmaktadır. O, bilinci bir "yapı" olarak değil; akan bir ırmak gibi değişken ve parçalara bölünmez olarak tanımlamaktadır (Bruno, 1996, s. 98). Hal böyle olunca,

hiç durmadan akan ve adına bilinç denilen bu ırmağın işlevleri psikolojinin temel konusunu oluşturmuştur.

William James bilinç süreçlerini “organizmanın yaşamında değişikliklere sebep olan organizma faaliyetleri” olarak ele almıştır. Ona göre bilişsel süreçler, organizmanın yaşadığı çevreye uyum sağlaması ve hayatta kalma çabasını desteklemesi gibi işlevlere sahiptir. Bilincin işlevi, seçimler yapmamıza yardım ederek, çevremizle uyum içerisinde yaşamamızı sağlamaktır. Bilinçli seçimlerimizle alışkanlıklarımızı birbirinden ayrı tutan James, alışkanlıkları, üzerinde düşünmediğimiz ve istemsiz olarak gerçekleşen oluşumlar olarak tanımlamaktadır. Oysa bilinç, istemlidir. Organizmanın yaşadığı çevrede bir zorlukla baş etmesi gerektiğinde bilinç ortaya çıkarak organizmaya yardım etmeye çalışmaktadır (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 264, 267).

James’in bilincin işlevlerine dair görüşlerinde Darwin’in evrim teorisinden etkilendiği açıktır. İşlevselci yaklaşımı çok daha çarpıcı görüşlerle davranışçılar takip edecektir.

1.2.4. Davranışçı Yaklaşım

1.2.4.1. Klasik Davranışçılık

Kendisinden önceki yaklaşımlara göre psikolojide adeta bir devrim niteliğinde ortaya çıkan davranışçılık, insanı zihin değil, davranış bağlamında ele almıştır. Kurucusu olan John Broadus Watson, eski psikoloji yaklaşımlarına güçlü bir şekilde karşı çıkarak, psikolojinin bir davranış bilimi olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, ölçülebilen ve gözlemlenebilen olguların incelenmesi gerektiğini savunmuştur. İçerik bakış gibi nesnel olmayan metotlara, bilinç, bilinçaltı, bilinçdışı gibi gözlemlenemeyen kavramlara karşı çıkmış; iç yaşantıların bilimin konusu

olamayacağını belirtmiştir (Bakırcıoğlu, 2012, ss. 346-347). “Davranışçı Gözüyle Psikoloji” (“Psychology as the Behaviorist Views It”) başlıklı makalesinde Watson, ileri sürdüğü yaklaşımdan şöyle bahsetmektedir:

“Davranışçının gözüyle psikoloji, doğa bilimlerinin bütünüyle nesnel, deneysel bir dalıdır. Kuramsal hedefleri, davranışın öngörülmesi ve denetlenmesidir. İçgözlem (psikolojide) kullanılan yöntemlere temel oluşturamaz, verilerinin bilimsel değeri de bilinç bağlamında yapılan yorumlara bağlı olamaz... Yapmamız gereken şey, bilinçle değil, davranışla uğraşan psikoloji çalışmalarına başlamaktır ve saldırımızın hedef noktası da budur.” (Goldstein, 2013, ss. 41; Watson, 1913, ss. 158-177)

Watson hiçbir ruhsal terim kullanmadan ve iç gözlem gibi öznel deneyimlere dayanan metotlara başvurmadan gözlem ve deneyle insanı anlamaya çalışmıştır. Amacı; davranışı tahmin edebilmek ve kontrolünü sağlayabilmektir. Watson’ın görüşlerinin Amerika’ya egemen olmasıyla psikoloji, davranışı inceleyen bir bilim haline gelmiştir. Bu ekolün gelişmesinde Ivan Petrovich Pavlov ve Edward L. Thorndike önemli rol oynamıştır. Pavlov’un koşullu refleksi açıklayan ünlü deneyinden¹⁴ etkilenen Watson’ın “Küçük Albert Deneyi” şöyledir: Dokuz aylık bir bebek olan Albert’in yanına, deneyin başlarında sevdiği, bir fare yaklaşır. Fare Albert’in yanına her yaklaştığında, Albert yüksek bir sese maruz bırakılır. Böylelikle Pavlov’un deneyindeki zil sesi ve yemek eşleşmesi gibi, sesle fare arasında bir eşleşme yapılır. Bir süre sonra Albert, fareyi gördüğünde emekleyerek uzaklaşmaya başlar. Albert artık fare gelince sesin de geleceğini biliyordur. Watson bu deneyiyle, zihne herhangi bir gönderme yapmaksızın davranışın incelenebileceğini, insan

¹⁴ Pavlov’un koşullu refleks kavramını açıklayan ünlü deneyi davranışçılığın gelişiminde önemli kabul edilmektedir. Bu deneyde, köpeğe yemek verilmeden önce zil çalınır. Zil sesinin ardından yemek verilir. Bu hareket birkaç defa yinelenir. Bu yinelemeyle, zil sesiyle yemeğin verilmesi arasında bir bağ kurulur. Deneyin başlarında, sadece yemek sunulduğunda salya salgıladığı gözlemlenen köpeğin artık zil sesini duyunca da salya salgıladığı saptanır. Yani, köpek duyduğu zil sesinden sonra yemeğin geleceğini anlayarak uyarıcıya (zil sesine) davranışla (salya salgılamayla) bir tepki gösterir. Bu, koşullu reflekstir. Önceden tepki uyandırmayan bir uyarıcıya artık öğrenilmiş tepkiler verilmektedir.

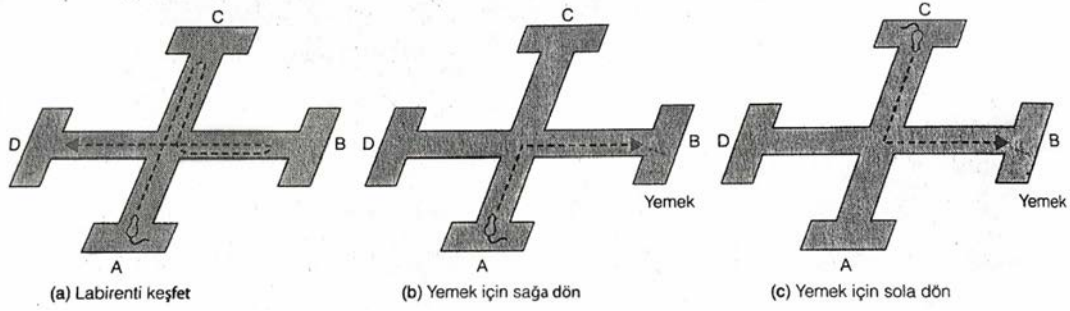
davranışlarının ve öğrenmenin koşullu reflekslere dayandığını ileri sürmüştür (Goldstein, 2013, ss. 42-43; Bakırcıoğlu, 2012, s. 349).

Bu yaklaşım, davranışı uyarıcı (stimulus) ve tepki (response) bağlarına indirgeyip analiz etmesiyle, İngiliz ampiristlerin kurduğu ve daha sonra yapısalcılarının kullandığı mekanik geleneği devam ettirmiştir. 1913'ten 1930'a kadar süren Watson'cu davranışçılık yerini, Edward Tulman, Edwin Guthrie, Clark Hull ve B. F. Skinner'ın temsil ettiği, 1930'dan 1960'lara kadar sürecek olan yeni-davranışçı (neo-behaviorism) yaklaşıma bırakmıştır (Schultz ve Schultz, 2007, s. 461).

1.2.4.2.Yeni Davranışçı Yaklaşım

Yeni davranışçı yaklaşımın temsilcilerinden olan Edward Tulman, çalışmalarında davranışa odaklanmasından dolayı kendisini davranışçı olarak adlandırsa da aslında ilk bilişsel psikologlardan biridir.

Tolman, Watson'cu bir davranışçı değildir. Watson, davranışı uyarıcı-tepki bağlarına, yani moleküler seviyeye indirgeyip incelemiştir. Oysa Tolman sinir, kas ve bezlerin çalışmalarına odaklanmamış; organizmanın toplam tepkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer yandan, “amaçlı davranışçılık” adında geliştirdiği sistemle organizmaya bir “amaç”, dolayısıyla bir “bilinç” atfederek, Watson'nın zihinsel kavramlara karşı duran davranışçılığından da ayrılmıştır. Tolman, davranışın bir amaç doğrultusunda meydana geldiği düşüncesindedir (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 466-477).

Şekil 3. Edward Chance Tolman'ın Deneyinde Kullandığı Labirent

Tolman, deneylerinden birinde, yukardakine benzeyen bir labirente bir fare yerleştirmiştir. Boş labirentin içinde gezmesine izin verdiği fareyi bir süre sonra A noktasına, yiyeceği ise B noktasına koymuştur. Bu sırada fare, B noktasına gideceği yolu bilmiş ve yiyeceğe ulaşmıştır. Tolman daha sonra, fareyi C noktasına koymuştur. Fare C noktasından hızlıca B noktasına ulaşarak yine yiyeceği bulmuştur. Tolman bu durumu, farenin labirentte boş boş gezdiği zamanda “bilişsel harita” geliştirdiği; yani labirentin düzenini öğrendiği, dolayısıyla yiyecek nerede olursa olsun kolaylıkla ulaşabildiği şeklinde açıklamıştır.

Esasen, Tolman'ın “bilişsel” sözcüğünü kullanması da onu Watson'cı bir davranışçı yapmaktan uzaklaştırmıştır (Görsel ve deney için: Goldstein, 2013, s. 44).

1.2.4.3.Sosyal Davranışçılık

Davranışçılığın üçüncü aşaması olan sosyal davranışçılık, psikolojiyi yavaş yavaş bilince geri döndürmüştür. Albert Bandura, 1960'ların başlarında ‘sosyal-davranışçılık’ dediği yaklaşıma daha sonra ‘sosyal bilişsel teori’ adını vererek yeni bir davranışçı yaklaşım ileri sürmüştür.

Bandura, bir davranışçı olarak, içgözlem metoduna karşı çıkmakta ve gözlem metodunu kullanmaktadır. Ancak, davranışın kazanımında ve değişiminde

pekiştirmenin¹⁵ işlevi üzerine çalışmaktadır. Ona göre davranış, uyarıcı ve tepki arasındaki bağlantıdan fazlasıdır. O, bu bağlantının arasında bir mekanizmanın olduğunu; bu mekanizmanın ise bilişsel süreçler olduğunu düşünmüştür. Bandura, Skinner gibi, pekiştirmenin davranışları değiştirebileceğine katılmış fakat davranışın pekiştirme olmadan da kazanılabileceğine ve değiştirilebileceğine inanmıştır. Ona göre insan, sadece kendi deneyimlerinden değil; başkalarının deneyimlerinden de öğrenmekte ve davranışlarını şekillendirebilmektedir. Dolayısıyla, insanda bir kapasitenin var olduğunu düşünerek; deneyimlenmemiş bir şeyin bile sonucunu hayal edip davranıp davranmama arasında bir karara varılabileceğini savunmuş, davranışı sadece uyarıcı ve tepki bağlarına indirgeyen mekanik anlayışın ötesine geçirip bilişsel süreçlerin de davranışta etkili olduğunu ileri sürmüştür.

“Sosyal öğrenme teorisi” terimini ilk defa kullanan Julian Rotter da, tıpkı Bandura gibi, öznel deneyimleri önemseyen bilişsel bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre insan davranışını, dışsal uyarıcılar da pekiştirmeler de etkileyebilmektedir. Ancak etkileyip etkilememesi insanın bilişsel faktörleri sayesinde belirlenmektedir (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 504-505, 510, 514).

John Brodus Watson tarafından kurulan davranışçı yaklaşım, psikolojiyi davranışı ele alan daha nesnel bir bilim haline getirmeyi; davranışın kontrol ve tahmin edilebilir olmasını amaçlamıştır. Bu klasik davranışçılık zamanla değişmiş ve bilişsel

¹⁵ Yeni oluşturulmuş bir tepkinin, bir uyarana sürekli maruz bırakılması, tepkiyi güçlendirmekte, yani pekiştirmektedir. Olumlu ya da olumsuz olabilen “pekiştirici uyarıcı” tepkinin güçlenmesine ya da zayıflamasına sebep olmaktadır. Aç bir farenin Skinner kutusuna konulduğu deneyde, fareden beklenen kutunun içindeki manivelaya basarak yiyeceğin kutuya gelmesini sağlamasıdır. Kedinin yanlışlıkla manivelaya basması sonucunda yiyeceği elde etmesi, ardından birkaç pekiştirmeyle farenin yiyecek için daha hızlı hareket eder hale gelmesi, yiyeceğe ulaşmak için ne yapması gerektiğini öğrendiğini göstermektedir. Bu, olumlu pekiştirmedir çünkü, burada fare pekiştirmeyi, ödülü elde etmek için gerçekleştirmektedir. Diğer yandan, aynı kutuda fareye elektrik şoku verildiğinde, acıdan uzaklaşmak için manivelaya basmaktadır. Bu olumsuz pekiştirmedir, çünkü manivelaya basması onu elde etmek için değil; ondan kaçmak içindir (Bakırcıoğlu, 2012, s. 350).

süreçlerin davranış üzerinde etkili olduğunu savunan bir yaklaşıma dönüşmüştür. Bilişsel süreçleri davranışa dahil eden psikologlar, kendilerini “davranışçı” olarak tanımlasalar da, aslında onlar “metodolojik davranışçı”lardır. Sonuç olarak; kendisinden önceki yaklaşımlara gözlemlenemeyen kavramların incelenmesi bağlamında karşı çıkararak kurulan davranışçı yaklaşım, zaman içerisinde değişerek, kendisini gözlemlenemeyen bilişsel süreçleri çalışırken bulmuştur.

1.2.5.Gestaltçı Yaklaşım

Davranışçı yaklaşım Amerika’da etkisini sürdürürken, Almanya’da bir grup genç psikolog, bütünün parçalarına ayrılarak anlaşılmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Ekolün ana kurucu olan Max Wertheimer’in 1910 yılında yönettiği bir çalışmayla gelişen bu ekol, Kurt Koffka ve Wolfgang Köhler’in de çalışmalarıyla desteklenmiştir. “Bütün, kendisini oluşturan parçaların toplamından farklıdır”¹⁶ ifadesiyle ün kazanmış olan bu yaklaşım, bütüncül bir bakış açısına sahip olduğu için, genelde; indirgemeci anlayışa, özelde; davranışı uyarıcı ve tepki bağlarına indirgeyen davranışçılara ve ‘bütün’ deneyimi duysal elementlerine ayıran yapısalcılara karşı durmaktadır. Onlara göre bizler, parçaları değil bütünü deneyimleriz. Maviyi, yeşili, kırmızıyı değil; bulutu, ağacı, arabayı görürüz (Hergenhahn, 2005, s. 418). Dolayısıyla algı bir Gestalt’tır, bir bütündür. Elementlerine indirgenmeye çalışılan her şey, bütünden uzaklaşır.

Gestalt kuramcılarını doğuştan gelen düşünceler yerine zihnin doğuştan sahip olduğu organizasyon sistemine odaklanmışlardır. Onlara göre, bu organizasyon süreci, insanın algısal dünyayı anlamlı bir bütünün içinde yapılandırmasını sağlamaktadır. Bu görüş, her algılama eyleminin daima bir şekil ve bir zemin

¹⁶ “The whole is greater than the sum of its parts”

üzerinden gerçekleştiğine inanmaktadır. Tamamlanmamış şekilleri tamamlamaya, benzer ya da yakın parçaları gruplamaya eğilimimiz bu organizasyon süreçleri sayesinde (Benjamin, 2007, s. 201).

Bu yaklaşım, parçalardan meydana gelen bir ‘bütün’ün ‘parça’dan farklı olduğunu; parçaların bütün anlamı veremeyeceğini savunmaktadır. Parçalanmış şeyleri tamamlamaya, ‘bütün’lemeye çalışmamız ise, doğuştan sahip olduğumuz organizasyon sistemimiz sayesinde.

İşte, zihne aktif bir rol veren bu anlayış, bilişsel psikolojinin temellerini atmıştır.

1.2.6.Bilişsel Yaklaşım

Köklerine inildiği zaman antik çağa kadar gidilebilen psikoloji bilimi, aslında en eski bilimler arasında yer almakla beraber, varlığının resmi olarak 1879 yılında kabul edilmesiyle, yepyeni bir bilim olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durumu Hermann Ebbinghaus “Psikoloji uzun bir geçmişe fakat kısa bir tarihe sahiptir” şeklinde özetlemiştir. Tıpkı psikoloji bilimi gibi, bilişsel yaklaşım da, yine aynı dönemlere dayanarak, aslında en eski yaklaşım olarak kabul edilebilecekken, yepyeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aslında, psikoloji bilimi içerisinde ortaya çıkmış ekollerin çoğunun, bilişsel yaklaşıma temel attığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü, davranışçı yaklaşım dışındaki bütün ekoller, bilinç üzerine çalışmışlardır. Bunu yapısalcılar, zihni elementlerine ayırarak; işlevselciler, zihnin nasıl çalıştığına odaklanarak; Gestaltçılar ise bütüncül bir yaklaşımla algı üzerine çalışarak yapmışlardır.

Yani, Watson’ın 1913 yılında yazmış olduğu bir bildirgeyle başlayan ve zaman içinde psikolojiye egemen olan davranışçı yaklaşımın, psikolojiye yaklaşık elli yıl

kadar ‘bilincini kaybettirmesi’ dışında, genel itibariyle bilişsel bir yaklaşım söz konusudur.

Psikolojinin davranışçı yaklaşımdan bilişsel bir yaklaşıma eğildiği zamanları kapsayan 1950’li yıllar, “bilişsel devrim” olarak adlandırılmaktadır. Bu yıllarda psikolojinin tekrar zihne yönelmesinde Massachusetts Institute of Technology’de bir dilbilimci olan Noam Chomsky’nin, Skinner’ın *Sözel Davranış* (Verbal Behavior) kitabına yaptığı eleştiri önemli kabul edilmektedir. Skinner kitabında, çocukların dil öğreniminde edimsel koşullamanın öneminden bahsetmektedir. Chomsky ise, dil öğreniminin doğuştan sahip olunan biyolojik bir programa bağlı olduğunu savunarak Skinner’ın bu görüşüne bir eleştiri getirmiştir. Bu eleştiri psikologlara, bilişsel davranışları anlayabilmek için sadece gözlemlenebilen davranışları incelemenin yetersiz olduğunu; dolayısıyla bu davranışların zihnin işleyişi hakkında verdiği bilgileri de göz ardı etmemek gerektiğini göstermiştir.

Bilişsel psikolojinin oluşumunda önemli rol oynayan bir diğer etken ise bilgisayar teknolojisidir. 1940’ların sonlarında üretilen, 1954 yılında daha küçük boyutlarıyla genel kullanıma uygun bir şekilde geliştirilen bilgisayarların bilgiyi işleme şekli psikologların dikkatini çekmiştir.

Şekil 3. İlk Bilgisayarların Akış Diyagramı

Yukarıdaki diyagram ilk bilgisayarların bilgiyi nasıl işlediğini göstermektedir. İlk olarak “Girdi İşlemcisi” tarafından alınan bilgi “Bellek Ünitesi”ne yerleştirilir ve daha sonra “Aritmetik Ünite” tarafından işlenerek bir “Çıktı” elde edilir. Psikologlar, bilgisayarlardaki bu aşamalı işleyişi bakarak, “bilgi-işleme yaklaşımı”yla, zihni

inceleyebilmek için yeni bir fikir ileri sürmüşlerdir: İnsan zihni, tıpkı bilgisayar gibi, bilgiyi aşamalı şekilde işlemektedir (Goldstein, 2013, ss. 45-46).

Bu yaklaşımı biraz açmak gerekirse: Duyular aracılığıyla bir uyarı fark ederiz. Buna örnek olarak bir otobüsün görüş alanımıza girmesini düşünebiliriz. Bu veri, bellekte depolanmış eski bilgilerle karşılaştırılır. Gördüğümüz otobüs, belleğimizde depolanmış “otobüs” bilgileriyle eşleştirilir. Sonra, daha fazla bilgi edinmek için şoföre varış yerimizle ilgili sorular sorarız. Şoförden edindiğimiz bilgiler bellekte depolanmış diğer bilgilerle tekrar eşleştirilir. Sonra otobüse ‘binmek’ ya da ‘binmemek’ gibi bir karar verir, ona göre hareket ederiz.

Bilgisayarla karşılaştırılması sonucunda zihinsel süreçlerin en iyi şekilde anlaşılabilceğini savunan bir yaklaşım olarak ‘bilgi-işleme yaklaşımı’, bilgisayar teknolojisiyle ortaya çıkmış ve bilişsel devrimde oldukça önemli bir rol oynamıştır (Matlin, 1998, s. 8).

Zihin üzerine düzenlenen bazı konferanslar da zihne yönelimde oldukça önemli kabul edilmektedir: 1956 yazında Dartmouth’da “Yapay Zeka Üzerine Yaz Araştırma Projesi”; aynı yılın Eylül ayında ise “Massachusetts Institute of Technology Bilişim Kuramı Sempozyumu” başlıklı konferanslar düzenlenmiştir. Bu konferanslar, 1956 yılının “bilişsel bilimin doğum günü” olarak anılmasını sağlayacak kadar önemlidir (Goldstein, 2013, ss. 45-49). George A. Miller gibi, bazı psikologlar, Massachusetts Institute of Technology’deki konferans gününü; 11 Eylül 1956 tarihini doğum günü olarak kabul etmektedir (Matlin, 1998, s. 6; Gardner, 1985, s. 28).

Bilişsel psikolojinin bir kurucusundan bahsetmek zordur ancak George Miller’ın bilişsel psikoloji için bir dönüm noktası niteliğinde olan Bilişsel Çalışmalar Merkezi’ni (The Center of Cognitive Studies) meslektaşı Jerome Bruner ile kurması

ve Neisser Ulrich'in 1967 yılında "Bilişsel Psikoloji" adında bir ders kitabı yazması, Miller ve Ulrich'i, oluşacak yeni alanın zeminini atan kişiler olarak önemli bir yere koymuştur (Schultz ve Schultz, 2007, s. 698).

Bu alan, büyük ölçüde, bilginin zihinde nasıl temsil edildiğini incelemektedir. 'Bilgi nasıl alınır, depolanır, dönüştürülür ve kullanılır?', 'Bilinç nedir?', 'Bilinçli fikirler nereden kaynaklanmaktadır?', 'Bellek ve algının doğası nedir?', 'Düşünme nedir?', 'Bu kabiliyetler nasıl gelişmektedir?' gibi sorulara yanıt aramaktadır. Bu sorulara yanıt ararken; 'bilişsel nörobilim', 'algı', 'örüntü tanıma', 'dikkat', 'bilinç', 'bellek', 'bilginin temsili', 'imge', 'dil', 'bilişsel gelişim', 'düşünme ve kavram oluşturma', 'insan zekası ve yapay zeka' gibi on iki tane alandan teori ve teknik seçerek fayda sağlayan bilişsel psikoloji, kendisinden daha kapsamlı bir alanın; bilişsel bilimlerin bir parçası olmuştur (Solo vd., 2007, ss. 7, 14).

İKİNCİ BÖLÜM

2. EDEBİYAT VE ZİHİN

İnsan zihni üzerine çeşitli araştırmalar yapan, “bilış nedir, ne yapar, nasıl çalışır?” gibi sorulara yanıt arayan disiplinler, bilişsel bilimler başlığı altında tanımlanmaktadır. Bu alan, psikolojiyi, antropolojiyi, felsefeyi, dilbilimi, bilgisayar bilimlerini ve sinirbilimi kapsayan çok disiplinli bir alan olarak değerlendirilmektedir (Norman, 1980, s. 14; Hunt, 1989, s. 603; Bogdanova, 2017, s. 145).

Antik Çağ’a kadar götürülebilen insanı anlama çabası, içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda, ayrı ayrı birçok disiplinde ve onları tek bir çatı altında toplayan “bilişsel bilimler”de hala devam etmektedir. Şu açıktır ki; fizyolojik ve psikolojik açıdan oldukça karmaşık bir canlı olan insana, tek bir disiplinin anlam getirebilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, insana çok yönlü açılımlar, ancak çeşitli disiplinlerin bir araya gelmesiyle getirilebilmektedir.

Tahmin edilebileceği üzere, bir yığın duygu ve düşünce barındıran bu canlıyı anlamak ne kadar zorsa, bu canlının ortaya koyduğu eseri anlamak da bir o kadar zordur. Ali Budak (2017), edebi eserleri anlama çabasını, “(...) küçük küçük sayfalardan büyük büyük dünyalar ve yaşama biçimleri bulup çıkarmak” olarak ifade etmektedir. İşte edebiyat, bu büyük dünyaları ve yaşama biçimlerini bulup çıkarmak için; tarih, felsefe, psikoloji gibi çeşitli disiplinlerden yararlanarak insan zihninin doğrudan ürünü olan eserleri analiz etmeye ve yorumlamaya çalışmaktadır.

Hayat ile disiplinler arasındaki etkileşim bir akarsu ve yatağına benzetilmektedir. Hayatın aktığı yön edebiyatın ve bilimin de yönüdür. Oğuz Tanrıdağ (2018) bu bağlantıyı şöyle ifade etmiştir:

“Çağlar boyunca zihin kavramı ya beden dışı kaynaklara bağlanmış ya da dönemin insan ve beyin anlayışlarına göre şekillenmiştir. Beyin anlayışlarına göre şekillenen zihin modelleri içinde İlk Çağlar’dan kalan ve Rönesans’a kadar süren beyni bir su pompasına benzeten anlayışın sonucu olarak zihin de mekanik ve beynin salgıladığı bir şey olarak görülmüştür. Elektriğin keşfi ve daha sonrasında beyin hücrelerinin elektrik yüklü olduğunun keşfi eski anlayışın yerine bu sefer beynin elektrik trafosu gibi çalışan bir yapı olduğu inancını doğurmuştur. Bu anlayış sürerken beyinde sınırlı bir bölgede konuşma keşfi, birçok işlev için birçok merkez olduğu anlayışını getirmiş sonrasında bilgisayar dönemiyle beyin bilgisayara benzetilmiştir.” (s. 10)

“Sosyal mücadelenin ve milliyetçiliğin en yoğun dönemi olan 19.yüzyıl boyunca, romanlar tarih olsun, felsefe olsun, din olsun, kültür olsun özetle sosyal bilimlerle ilgili olarak ortaya çıkarken, bu yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan davranış bilimleri romanda “psikoroman” ya da “psikoanalitikroman” türü diyebileceğimiz bir tür, “sosyalroman”ın yanına eklenmiştir.” (s. 12)

Hayattaki değişimler ve disiplinlerdeki gelişmeler karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir. Buna rağmen disiplinler arasında, özellikle pozitif bilimler ile sosyal bilimler arasında, aşılması zor gibi görünen bir duvar örülüdür.

C. P. Snow, 7 Mayıs 1959’da, Cambridge’de düzenlenen Rede Konferansı’nda, “İki Kültür ve Bilimsel Devrim” başlıklı bir konuşma yapmıştır. Snow’un “iki kültür”den kastı, kendi tabiriyle “edebi entelektüellerin” ve “doğa bilimcilerinin” kültürüdür. Bu iki kültürden birbirine zıt iki kutup olarak bahseden ve bu kutupların birbirine dostane bir bakışının olmamasından yakınan Snow, “bu kutuplaşma[nın] hepimiz için –hem tek tek insanlar olarak bizler için hem de toplumumuz için- tam bir kayıp” olduğunun altını çizmektedir (Snow, 2010, s. 101).

“İki konunun, iki disiplinin, iki kültürün –hatta en uçta, iki galaksinin- çarpışması yaratıcı şanslar doğurmalıdır. Zihinsel etkinliklerin tarihinde bazı büyük atılımlar bu şanslar sayesinde yapılabilmektedir. Bu şanslar bugün de vardır. Ama adeta bir vakum içinde gibidirler, zira iki kültürün mensupları birbirleriyle konuşmamaktadır. Yirminci yüzyıl sanatında, yirminci yüzyıl biliminden çok çok az yararlanılmış olması tuhaftır. Eskiden ara sıra da olsa bilimsel deneyimleri bilinçli olarak kullanan şairlere rastlanırdı –bir zamanlar ‘kırılma’ terimi şiirlerde gizemli bir şeymiş gibi sık sık boy gösterir, yazarlar ‘kutupsal ışık’ terimini, özellikle hayran olunması bir ışık türü olduğu yanlışlıkla kullanırlardı.” (s. 107)

1995 yılında editörlüğünü yaptığı *Üçüncü Kültür: Bilimsel Devrimin Ötesi* kitabında genetikçiler, biyologlar, felsefeciler ve sanatçıları bir araya getiren John Brockman (2014) bütüncül entelektüel anlayıştan şöyle bahsetmektedir:

“On beşinci yüzyıl dolaylarında, “hümanizm-beşeriyet” sözcüğü pozitif bilimleri kapsayan entelektüel bakışı da içeren bir bütünlükle birlikte düşünüldü. Floransalı bir soylu, Dante’yi okuyup, pozitif bilimi göz ardı etmenin saçma olduğunu bilirdi. Leonardo büyük bir sanatçı olduğu gibi, büyük bir bilim insanı ve büyük bir teknologdu da. Michelangelo ise daha büyük bir sanatçı olduğu gibi aynı zamanda büyük bir mühendisti. Bunlar bütüncül entelektüelliğe sahip dev şahsiyetlerdi. Onlara göre hem beşeri bilimleri kavrayıp hem de son bilimsel ve teknolojik gelişmelerden habersiz kalmak anlaşılmas bir şeydi. İşte bu bütüncül entelektüel anlayışı yeniden canlandırmanın zamanı geldi artık.” (Brockman, 2014, s. 4)

“Büyük bilimsel gelişmelerin meydana geldiği yirminci yüzyılda resmi kültür; bilim ve teknolojiyi, bilim ve teknolojinin, sanat ve edebiyatla birlikte ele alındığı bir ilmî anlayışın olduğu entelektüel dünyanın merkezine koymak yerine, tamamen kapsam dışı bıraktı” diyen Brockman, bütüncül entelektüel anlayışı yeniden canlandırmanın zamanının geldiğini müjdelemektedir.

Kısaca; “İki Kültür” ile ayrılıkların altı çizilirken, “Üçüncü Kültür” ile bir araya gelmenin önemi vurgulanmaktadır. 1990’lı yıllar işte, geleneksel bilgi ve bilim anlayışına yeniden dönülen yıllar olmuştur. Artık küçük küçük kolları yeniden bir araya getirmek için çabalar belirginleşmiştir.

C. P. Snow’un 1959’da yaptığı konuşmadan on altı yıl sonra, 1975’te, Amerikalı biyolog, araştırmacı, teorisyen ve yazar E. O. Wilson’ın, insanın özellikle sosyal, kültürel ve yaratıcılık üzerine olan davranışlarının biyolojik temellerinin altını çizdiği *Sosyobiyojji: Yeni Sentez* kitabı; 1995’te John Brockman’ın *Üçüncü Kültür* kitabı; 2006 yılında Bruce E. Wexler *Beyin ve Kültür* adında, kültürün beyin üzerindeki etkilerini anlattığı kitabı; 2011’de Profesör Davi Johnson Thornton’ın *Beyin Kültürü: Nörobilim ve Popüler Medya* kitabı yayımlanmıştır. 2015 yılında ise

Oğuz Tanrıdağ'ın editörlüğünü ve yedi bölümünün yazarlığını yaptığı *Sosyal Nörobilim: Beyin Araştırmalarından Davranış Bilimlerine ve Sosyal Bilimlere Yeni Yaklaşımlar* kitabı yayımlanmıştır. Beyin, kültür ve sanat arasındaki ilişkiye Üçüncü Kültür'ün yaklaşımı, “İnsan beyni kültür ve sanat yaratan organ olduğu gibi aynı zamanda kültür ve sanatın etkisiyle şekillenen bir organdır.” görüşüyle ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, zamanla “Sosyal ve Kültürel Nörobilim” ve “Nöroestetik” gibi alanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Tanrıdağ, 2018, ss. 8-9).

Edebi metinler insana dair birçok şeyi barındırmalarından dolayı zihin çalışmalarına malzeme sunabilmektedirler ancak edebiyatın zihinle bağlantısı, zihin çalışmalarına malzeme sunmakla sınırlı değildir. Edebiyatın “bilişsellik çalışmalarından çok daha önce, insan zihni konusunda en tutarlı ve uzun soluklu araştırmaların yapıldığı alan” (Park, 2014, s. 347 akt. Lüleci, 2019, s. 29) olduğu ve bunu C. P. Snow'un iki kültür arasındaki bölünmeye yaptığı vurgudan da önce yapmaya başladığı göz önünde tutulmalıdır (Lehrer, 2016, s. xiii).

Psikanalizin kurucusu kabul edilen Sigmund Freud, “Her nereye gittiysem oraya benden önce bir şairin uğramış olduğunu gördüm” der. Freud'un bu ifadesi, yazarın ya da şairin insan zihnini anlama konusundaki kapasitesinin yer yer belki de bir ruh bilimciden bile daha derinlikli olabileceğini düşündürmektedir. Chomsky (1987) ise “Romanların bize insan hayatı ve kişiliği hakkında bilimsel psikolojiden her zaman daha fazla şey öğretmesi mümkündür, hatta fevkalade muhtemeldir.” (akt. Tanrıdağ, 2015, s. 64) der. Nitekim edebiyat tarihinde insan zihnine, davranışlarına, bunların başka insanlar tarafından nasıl anlamlandırıldığına yer veren bir sürü metin bulunmaktadır. Jonah Lehrer *Proust Bir Sinirbilimciydi* adlı çalışmasında, bugün sinirbilimin doğruladığı bilgileri öngörmüş sanatçıları/yazarları konu almakta; örneğin, beyin anatomisi üzerine kitaplar okuyan ve ameliyatlara izleyen Walt

Whitman; Darwin ve James Clerk Maxwell okuyan George Eliot; zihin hastalıklarının biyolojisini öğrenmeye çalışan Virginia Woolf gibi isimlere yer vermektedir. Bu isimlerin bilimle olan ilişkilerini göz ardı ederek sanatlarının anlaşılamayacağını da belirtmektedir (2016, s. xi, xiii).

Başka bir isim; Herman Melville, 1851’de yazdığı *Moby Dick* romanında ‘hayalet uzuv’ konusuna yer vermiştir. Kaptan Ahab, *Moby Dick*’e kaptırdığı bacağının yerine tahtadan bir bacak yapmasını istediği marangoza şöyle der:

“Bana bak marangoz. Eminim ki, sen kendini çok iyi, çok temiz bir işçi bilirsin, öyle değil mi? Ama senin yaptığın bacağı taktığım zaman aynı yerde başka bir bacağın, yani yitirdiğim, etten ve kandan yapılmış bacağın da bulunduğunu duyarsam, senin işçiliğın temiz mi sayılır dersin, marangoz? Sen asıl o eskiden kurtaramaz mısın beni?”

Hayalet uzuv, bir organın kaybedilmesine rağmen duyumsanmasıdır ve uzvunu kaybeden insanların %60-80’inde görülen bir algı bozukluğudur. ‘Hayalet uzuv’ tıp dünyasında ortaya çıkmasından yaklaşık yirmi yıl önce, muhtemelen Melville’in yaptığı gözlemler üzerine, *Moby Dick*’te ele alınan bir konu olmuştur.

Dostoyevski’nin 1880’de yazdığı *Karamazov Kardeşler* romanında ise, Dimitri Karamazov, Rakitin adındaki bilim adamıyla yaptığı görüşmeden sonra kardeşine yazdığı mektupta şöyle der:

“Düşün bir, içinde, sinir hücrelerinde, kafanda- yani beynindeki bu sinir hücrelerinde (lanet olsun onlara!) bir tür minik kuyruklar var, bu sinirlerin minik kuyrukları ve derken bunlar titreşmeye başladığında, yani ben gözlerimle bir şeye bakıyorum ve ardından bunlar, bu minik kuyruklar titreşmeye başlıyor, anlıyorsun değil mi? İşte böyle titreştiklerindeyse bir imge beliriyor... Hemen ortaya çıkmıyor, fakat bir an, bir saniye geçiyor... Sonra bir an bir şey görünüyor gibi, yani aslında bir an da değil -şeytan alsın o anı- bir görüntü geliyor bir ana, bir görüntüye ait, kahretsin! Eğer görüyor ve ardından düşünüyorsam, bu bir ruha sahip olduğum için ya da Tanrının sureti veya tasviri olduğum için değil, yalnızca bu kuyrukçuklar sayesinde oluyor, bunlar sayesinde düşünüyorum. Bunların hepsi saçmalık! Bunları bana dün Rakitin anlattı kardeşim ve anlattıkları beni allak bullak etti. Alyoşa, şu bilim muhteşem bir şey! Yeni bir insan

doğuyor- bunu anlıyorum... Ama yine de Tanrıyı kaybettiğimiz için üzgünüm.”

Dostoyevski bu ifadeleri, Francis Crick'in 1990'da *Astonishing Hypothesis*

(*Şaşırtan Varsayım*) kitabında yer verdiği şu ifadelerden yüz yıl önce sarf etmiştir:

“Siz, neşeleriniz, üzüntüleriniz, anılarınız, ihtiraslarınız, benlik ve özgür irade duygularınız ile, aslında çok sayıda nöron ve bunlarla ilişkili moleküllerin bir arada davranışından ibaretsiniz.”

Dostoyevski davranışların beyinde oluştuğunu belirten bu hipotezden çok önce, muhtemelen beyin hakkında birtakım bilgilere sahip olarak bu ifadeleri yazmıştır (Tanrıdağ, 2015 ss. 51, 58).

Burada verilen örnekler Batı edebiyatındandır ancak Türk edebiyatında da bugün bilişsel bilimlerin ilgilendiği sorulara yer verilmiştir. Lüleci (2019) bu konuyla ilgili olarak, “Recaizade Mahmut Ekrem'in *Talîm-i Edebiyat*'ından Halid Ziya Bey'in adı bilinmeyen bir eserine kadar birçok eserde yaratıcı sanat faaliyetinin, 'deha', 'ilham' ve 'hünverî' gibi başlıklar altında incelendiğini”; örneğin Tefvik Fikret'in “Perî-i Şî'rime” adlı şiirinde yaratıcı dehasının ortaya çıkışını ve bu ortaya çıkışın bilişsel ve psikolojik yönlerini gösterdiğini ifade etmektedir. Özellikle Tanzimat sonrasında ortaya çıkan eserlerde edebiyatçılarımızın deha, hayal, zeka, bilinç, hafıza gibi bilişsel konular hakkında düşündüklerini belirtmektedir (s. 60-62).

Edebi metinlerde zihinle ilgili konulara yer verilmesi, edebiyatın hayatı konu edinmesiyle ilgilidir. Hayatın içindeki her unsur, edebiyatın konusu olabilecek potansiyeldedir. Burada belki de altının çizilmesi gereken nokta, edebiyatın hayatın içinde var olanı aktarırken, söz konusu varlığın bilimsel olarak kanıtlanmış olmasını beklememesi; hayatta var olanın edebiyatta kendisine yer bulabilmesidir. “Edebiyat insan bilincinin en zengin ve en kapsayıcı kayıdır.” (Lodge, 2017, s. 19) Dolayısıyla, bilişsellik çalışmalarından önce insan zihnini konu edinen, bilişsel sistemde etkili bir

unsur olan ve zihin çalışmalarına malzeme sunan edebiyatın zihinle olan ilişkisi oldukça açıktır.

2.1.Edebiyat ve Kuramları

Genelde sanatın, özelde edebiyatın ne olduğu çok eski zamanlardan bu yana çeşitli görüşlerle açıklanmaya çalışılmıştır. “Edebiyat nedir?” sorusuna verilen cevaplar, edebi bir metnin değerlendirme ölçütlerini belirlemektedir. Bir edebi metnin hem kendi başına bir değeri hem de ahlak, din, bilgi, politika gibi alanlarda etkileri vardır. Dolayısıyla bir metni değerlendirirken kullanılacak ölçütleri belirleyen şey; metnin kendi sanatsal değerinin mi yoksa yan etkilerinin mi daha önemli olduğuna karar vermektir.

Bu konuda üç ana görüşten bahsedilebilmektedir: Birincisi, edebiyatı toplumun sosyal-siyasi zeminine göre değerlendiren, edebiyatın topluma karşı sorumlu olduğunu düşünen ve onu insanlara yapacağı etkilere göre değerlendirmeyi savunanlar. İkincisi, edebiyatın sanat olarak ortaya koyduğu değeri önemseyen, eserin başka değerlere araç olarak görülmesini reddedip sadece güzelliğe karşı sorumlu olduğunu düşünen ve onu estetik açıdan değerlendirmeyi savunanlar. Üçüncüsü, sanatı ne birinci görüş gibi bir “araç” ne de ikinci görüş gibi “en yüksek değer” olarak ele alanlar. Onlara göre, “edebiyat didaktizme kaçmadan, belli bir öğretiyi ya da ideolojiyi öne sürmeden sırf edebiyat olarak kalarak da estetik değerden başka değerleri sağlayabilir” (Moran, 2016, ss. 331-332).

Yani, metinlerin değerlendirilme ölçütlerinin temelinde, “sanat nedir?” sorusuna verilen yanıtlar yatmaktadır. Verilen yanıtla göre bir duruş sergilenmektedir. Böylelikle metinlere farklı kuramlarla çeşitli yorumlar getirilebilmektedir. Aslında, metin hangi kuram ışığında yorumlanırsa yorumlansın, bazı şeyler ortaktır:

Bir edebi metnin üretim sürecinde de tüketim sürecinde de üç temel unsur rol almaktadır: Üretici olarak “yazar”, ürün olarak “yapıt”, tüketici olarak “okur”. Bu unsurların her biri üretim ve tüketim süreçlerinde “olmazsa olmaz” olup, tüketim süreçlerinde okura farklı şekillerde okumalar yapma fırsatı sunmaktadır: Bunlardan birincisi, yazarın amacını ortaya çıkarmak için yapılan “yazar odaklı okuma”; ikincisi, metnin amacını ortaya çıkarmak için yapılan “metin odaklı okuma”; üçüncüsü, okurun amacını ortaya çıkarmak için yapılan “okur odaklı okuma”. Bu noktada okuma; yorumlama ve anlamlandırma çabası olarak değerlendirilebilecektir. Bu çaba ise, ya yazarın metne nasıl bir anlam yüklediğini ortaya koyarak, ya metni yazarından bağımsız düşünüp kendi anlamını bulmaya çalışarak, ya da yazarı ve metni bir kenara koyup okurun metni nasıl yorumladığına odaklanarak gerçekleştirilebilecektir (Yavuz, 2018, ss. 14-15).

Bir edebi eserin “oluşum”, “okunuş” ve “yorumlanış” süreçleri göz önünde tutulduğunda, bu aşamaların ‘düşünme’, ‘hayal etme’, ‘planlama’, ‘sınıflama’, ‘karar verme’ ve ‘yorumlama’ gibi bilişsel süreçleri barındırdığı açıktır. Hiç kuşkusuz, bütün insani eylemler gibi, edebiyatın da başlı başına, tüm aşamalarıyla, bilişsel süreçlerin bir çıktısı olduğu ortadadır. Hal böyleyken, edebi esere yazar odaklı da, metin odaklı da, okur odaklı da yaklaşılsa; ortaya bilişsel bir değer konulacağından hiç şüphe duyulmayacaktır.

2.2. Bilişsel Bilimlere Genel Bir Bakış

Bilişsel bilimlerin gelişimini, “birinci nesil”, “ikinci nesil” ve “günümüz” bilişsel bilimlerini olarak üç evrede ele almak; bilişsel bilimlerin zaman içerisindeki gelişimini ve insanı ele alış şeklindeki değişimlerini daha iyi anlamayı sağlayacaktır.

Birinci nesil bilişsel bilimler, “bilişsel devrim” olarak anılan 1950’li yıllara dayanmaktadır. ‘Davranışçı yaklaşım’ın etkilerinden uzaklaşan bu yıllarda, insan zihni “bilgisayar” metaforuyla tanımlanmıştır. Bu evrede bilim insanları, zihinsel işlemlerin tıpkı bir bilgisayar gibi çalıştığını; zihnin bilgiyi aldığını, işlediğini, depoladığını, ihtiyaç duyduğunda geri çağırdığını savunmuştur. Zihnin hesaplama modellerinin geliştirilmesinin temelleri matematikçi A. Turing, C. Shannon, nörofizyolog W. McCulloch, W. Pitts ve K. Lashley tarafından atılmıştır.

İkinci nesil bilişsel bilimler, 1970’lerde, J. Brunner, U. Neisser, G. Lakoff, M. Johnson vd. çalışmalarıyla başlamıştır. Bu evrede büyük bir çoğunluk, zihnin bedenden ayrı düşünülmemesi gerektiğini, aksi takdirde zihnin ve bilişsel süreçlerin anlaşılmasının imkansız olacağı görüşü çevresinde toplanmıştır. Dolayısıyla, bu nesil, soyut, zihni bir “bilgi işleme sistemi” gibi gören anlayıştan uzaklaşıp, insanı bedene de sahip bir canlı olarak ele almasıyla fark yaratmıştır.

Bilişsel bilimlerin günümüzdeki evresinde ise, bilişsel sistemin; beyin, zihin ve çevreden (kültürden) oluşan bir üçgenden meydana geldiği görüşü mevcuttur (Bogdanova, 2017, ss. 146-147). Yani zihin ve beden unsurlarına bir üçüncüsü olarak kültür de eklenmiştir. Daniel Dennett (2017) bu yaklaşımın destekçilerindedir ve bilinci, doğal ve kültürel birleşimle şekillenmiş karmaşık bir fenomen olarak nitelendirmiştir. Ona göre kültür, ayrı bir evrim ortamıdır ve insan bilinci doğal seçilimin olduğu kadar kültürel evrimin de bir sonucudur (ss. 234-238). Dolayısıyla, insan bilincini anlamada kültür de önemli bir role sahip olmuştur.

Birinci nesil bilişsel bilimin, zihni, bedenden bağımsız işleyen mekanik bir donanım olarak gördüğü; ikinci nesil bilişsel bilimin, bilişsel sisteme bedenin rolünü de eklediği; günümüz bilişsel bilimlerinin ise, bilişsel sistemde zihin ve bedenin yanı

sıra çevrenin de rol oynadığını savunduğu göz önüne alındığında, bilişsel bilimlerin mekanik ve zihin odaklı bir bakıştan, zaman içerisinde sosyal bir alana doğru açıldığı söylenebilmektedir.

Bilişsel sistemin zihin, beden ve çevre bileşenlerinden meydana geldiği düşüncesi, bilişsel bilimler ile edebiyat arasındaki köprü için oldukça önemlidir. Çünkü çevre, kültürü kapsamakta; kültür de edebiyattan ayrı düşünülememektedir. Dolayısıyla kültür ile edebiyat arasındaki ilişki, bilişsel sistemde edebiyata otomatik olarak yer açmaktadır. Edebiyat ve bilişsel sistem arasındaki karşılıklı etkileşim, edebiyatı hem bilişsel sistemin bir parçası hem de bir zihin çıktısı haline getirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BİLİŞSEL EDEBİYAT KURAMINA DOĞRU

3.1. Bilişsel Edebiyat Çalışmalarının Ortaya Çıkışı

Genel hatlarıyla bilişsel bilimin gelişimine değinilmesinin ardından, “bilişsel devrim” olarak da anılan 1950’li yıllardan sonra gerçekleşen bazı önemli gelişmelerin de hatırlatılması gerekmektedir. Bu yıllarda antropoloji, psikoloji, dilbilim gibi alanların birbirleriyle iletişime geçmesi; türdeş alanların bir araya gelmeye başlaması önemlidir. Diğer yandan, Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky’nin, Skinner’ın ‘davranışçı yaklaşımı’na karşı çıkması da oldukça önemli kabul edilmektedir. Skinner, ünlü çalışması *Sözel Davranış*’ta (*Verbal Behavior*) dışardan gelen uyaranların dil edinimindeki öneminden bahsetmiştir. Chomsky ise, ödül verme, onaylama gibi ‘dış’ faktörlerle dil ediniminin açıklanamayacağını belirterek Skinner’ı eleştirmiş; dil öğrenme kapasitesinin ‘içeriyile’ ilgili olduğunun altını çizmiştir. Ona göre dil edinimi yaratıcı bir süreçtir ve insan bu donanıma doğuştan sahiptir.

Bu noktada, dil kullanımının, insanın bilişsel süreçlerine dair bilgi verdiği varsayılabilir ve dil çalışmaları insan zihninin nasıl çalıştığını açıklamak için de kullanılabilir.

Bilişsel bilimciler; zihinsel süreçlerden bahsedilirken, bu süreçler metafor ya da diğer retorik araçlarla ilişkilendirilirse; edebiyat eleştirisi alanına girilmiş olacağını, dolayısıyla da edebiyat kuramları, zihin felsefesi, evrimsel biyoloji, sinirbilim gibi alanları bir araya getiren birleştirilmiş bir eleştiri anlayışının ortaya çıkacağını belirtmişlerdir (Barry, 2009, ss. 309-310). Nitekim, alanın önde gelen isimlerinden Alan Richardson’a göre, ikinci nesil bilişsel bilimler döneminde, yani 1980’li yıllarda, Reuven Tsur, Norman Holland, Mark Turner, Robert de Beaugrande vd. gibi isimlerin

yazmış oldukları önemli makale ve kitaplarda, edebiyat teorisinin, eleştirisinin ve yorumlanışının biliş ve beyin üzerine yapılmış yeni çalışmalara dayanarak temelden tekrar düşünülmesi gerektiğine işaret etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Bu araştırmacılar uzun bir süre, akademi başta olmak üzere, edebiyat topluluklarından bir yanıt alamamış ancak 1990'ların ortalarında, sinirbilim ve biliş çalışmalarıyla ilgilenen çeşitli edebiyat araştırmacılarıyla kendilerini oluşturmaya başlamışlardır. 1998'de Modern Dil Derneği (Modern Language Association) bünyesinde "Edebiyata Bilişsel Yaklaşımlar" (Cognitive Approaches to Literature) isimli tartışma grubunun kurulması hem bu alanla ilgilenen insanları ortak bir çatı altında toplaması hem de bilişsel eleştiriye kurumsal bir tanınma sağlaması açısından önemli kabul edilmiştir (Richardson, 2016, s. 1). Bu tartışma grubu, 1999 yılında iki yüz elli; 2009 yılına geldiğinde yedi yüz; 2013 yılında ise iki bin üyeye ulaşmıştır (Zunshine, 2015, s. 1). Birkaç araştırmacının öncülüğüyle ileri sürülen bilişsel edebiyat çalışmalarına olan ilgi zamanla daha da artmıştır.

Bilişsel edebiyat çalışmalarını, bilişsel bilim ve sinirbilim ile ilgilenen edebiyat eleştirmenlerinin ve kuramcılarının incelemeleri olarak tanımlayan Alan Richardson, bu alanda yapılmış ve yapılmakta olan çalışmaları şu kategoriler çevresinde toparlamıştır:

- "bilişsel retorik (ve kavramsal harmanlama)" ("cognitive rhetoric (and conceptual blending)")
- "bilişsel poetika" (cognitive poetics)
- "bilişsel anlatıbilim" (cognitive narratology)
- "bilişsel alımlama estetiği" (cognitive esthetics of reception)
- "bilişsel materyalizm (ve tarihçilik)" (cognitive materialism (and historicism))
- "evrimci edebiyat teorisi" (evolutionary literary theory or biopoetics).

Richardson alanın bir haritasını çıkarmak amacıyla belirttiği bu kategorilerin sert sınırlardan oluşmadığını; zaman içerisinde, yeni çalışmalarla birlikte, bunların değiştirilebilir ve geliştirilebilir olduğunu da özellikle belirtmiştir (2016, s. 3).

Bu çalışmada yoğunlaşılacak olan alan büyük ölçüde bilişsel poetikadır.

“Bilişsel poetika”, Reuven Tsur’un kendi çalışmalarını tanımlamak amacıyla ileri sürdüğü bir kavramdır (Richardson, 2016, s. 7; Harrison ve Stockwell, 2014, s. 218). Steen, Tsur’un, bilişsel poetika çalışmalarını ilk bilişsel dilbilim çalışmalarından önce, yani 1970’lerin başından beri sürdürdüğünü ifade etmektedir (2003, s. 3). Vandaele ve Brône ise, Lakoff ve Johnson’ın 1980 yılında yayımladıkları *Metaphors We Live By*¹⁷, 1 bilişsel bilimlerle edebiyat çalışmalarının bir araya gelmesinin başlangıç noktası olarak almaktadırlar. Van Oort’tan (2003, s. 238) yaptıkları alıntıyla da, *Metaphors We Live By*’in edebiyat eleştirmenlerini bilişsel poetika fikrini geliştirmeleri için cesaretlendirdiğini vurgulamışlardır (2009, s. 1). Maria Nikolajeva, *Metaphors We Live By*’in sonradan gelenler için belki de en etkili çalışma olduğunu ifade ederken; Jerome Bruner’in (1990) edebiyat kuramındaki “bilişsel dönüş”ü, Mark Turner’in *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science* ve Reuven Tsur’un *Towards a Theory of Cognitive Poetics* ile ilişkilendirdiğini belirtmiştir (2014, s. 3).

Görüldüğü üzere, alanın başlangıç noktasını saptama konusunda birçok farklı fikir ileri sürülmüştür. Adı geçen çalışmalar muhakkak ki alanı oluşturmada ve geliştirmede önemli olmuştur. Steen’e göre sonuç olarak; iki tür bilişsel poetika oluşmuştur: Birisi daha çok bilişsel dilbilimin yükselişiyle bağlantılıdır. Diğeri ise daha çok bilişsel bilime yöneliktir (2003, s. 5).

¹⁷ Bu çalışma Türkçeye *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil* olarak kazandırılmıştır.

İleri sürülen görüşlerden ve yapılan araştırmalardan anlaşılıyor ki; bilişsel poetika çalışmalarından bahsederken, George Lakoff ve Mark Johnson'ın *Metaphors We Live By* çalışmasında ele aldıkları Kavramsal Metafor Kuramı'na, Gilles Fauconnier ve Mark Turner'ın bu kuramdan yola çıkarak geliştirdikleri Kavramsal Harmanlama Kuramı'na, bilişsel poetika kavramını ilk kez kullanan ve alanın öncülerinden olan Reuven Tsur'un bilişsel poetika anlayışına, ve son olarak; hala gelişmekte olan bu alanı daha kapsamlı şekilde ele alan Peter Stockwell'in bakış açısına değinilebilmektedir.

Bu çalışmada, yukarıda bahsedilen bilişsel dilbilim alanında ortaya çıkmış kuramlar ve daha fazla bakış açısı sunması sebebiyle Peter Stockwell'in bilişsel poetika anlayışı incelenecektir. Bu çerçevede; Bilişsel Retorik (Cognitive Rhetoric), Kavramsal Metafor Kuramı (Conceptual Metaphor Theory), Kavramsal Harmanlama Kuramı (Conceptual Integration Theory), Prototip Kuramı (Prototype Theory), 'Şekil-Zemin' kavramı ve Gösterimsel Değişim Kuramı (Deictic Shift Theory) ele alınacaktır.

3.2.Bilişsel Poetika

Reuven Tsur, *Toward a Theory of Cognitive Poetics*'te bilişsel poetikayı, bilişsel bilimlerin dallarını ve araçlarını; disiplinlerin faydalandığı kavram ve kuramları, edebiyat çalışmalarına uygulayan disiplinler arası bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Tsur, XX. yüzyılın eleştiri anlayışına bakarken; bir yanda, edebi metnin 'etki'leri göz önünde tutulurken 'yapı'nın arka planda bırakıldığından; diğer yanda 'yapı'ya vurgu yapılırken metnin 'etki'lerinin göz ardı edildiğinden bahsetmektedir. Bilişsel poetikayı ise ayrı bir yerde konumlandırmaktadır. Çünkü, bilişsel poetikanın oluşumunda metnin yapısı da okur üzerindeki etkisi de önem taşımaktadır. Bu noktada, bilişsel poetikanın, edebi metinlerin 'yapı'sıyla, bu

metinlerin ‘algılanan etki’leri (perceived effects) arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde açıklayan bilişsel teoriler sunduğunu belirtmektedir (2008, s. 1). Tsur, psikoloji, nöroanatomi ve edebiyat eleştirisinden yararlanarak şiire teorik ve metodik bir yaklaşım sergilemektedir (Freeman, 2007, s. 405). Amacı; şiirdeki ölçü, kafiye, ritim gibi ses örüntüsü oluşturan unsurların, okurun metni algılaması üzerindeki etkilerini tanımlamaya çalışmaktır (Abrantes, 2010, s. 16).

Reuven Tsur’un 1970’lerde, kendi çalışmalarına işaret etmek için ileri sürdüğü “bilişsel poetika” terimi, son yirmi yıldır uygulamalarını genişletmiştir. Çeşitli disiplinlerin kavram ve kuramlarından yararlanan bilişsel poetika alanı, bilişsel bilimler ve edebiyatın bir araya gelmesi şeklinde değerlendirildiği için hem bilişsel bilimlerin hem de sosyal bilimlerin sahip olduğu ilkelere dayanmaktadır. Bu yaklaşımlara önemli katkılar sunan ve Reuven Tsur’un adını koyduğu bilişsel poetikayı çok daha ileri bir noktaya taşıyan Peter Stockwell bu alanı “sanatsal bilim” (artful science) olarak tanımlamaktadır. Stockwell, bilişsel poetika alanında çalışanların hem bilimsel duyarlılığa hem de tarih, estetik, yorum ve edebi eleştiride sağlam bir temele sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Harrison ve Stockwell, 2014, ss. 218-219).

Stockwell (2002), gelişmekte olan bu alanın ilk giriş kitabı *Cognitive Poetics: An Introduction*’da bilişsel poetikayı daha çok ‘okumak’ eylemiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre, herhangi bir metne göz atmaya başladığımızda okuma eylemini, okuma bilen bütün insanlar gibi gerçekleştiririz. Okuduğumuzda ne yaptığımızı derinlemesine düşünmek ve anlamak istediğimizde ise; yaptığımız şeyin basit bir şekilde okumak olmadığını anlarız. Çünkü ona göre, yaptığımız iş sadece okumak değil ‘okuma bilimi’yle meşgul olmaktır.

Stockwell, okumanın, bir bağlam içerisinde gerçekleştiğini de ekleyerek; satırlarda ne bulduğumuzun, metinde kendimizi içine yerleştirdiğimiz duruma bağlı olduğunu söylemektedir. Her okuma farklı bir bağlam içinde gerçekleşmekte ve farklı bağlamlar her okumaya farklı anlamlar getirmektedir. Örneğin; eski zamanda yazılmış bir şiiri bugün okuduğumuzda, o şiirin aslında günümüz şiiri olarak da okunabileceğinin mümkün olduğunu görürüz. Kişisel, sosyal, siyasal ya da başka bağlamlarda da şiirle kendimiz ya da günümüz arasında benzerlikler kurabiliriz. Bağlam hem kişisel hem de sosyal şartları temel almakta ve okuma eyleminde önemli bulunmaktadır.

Bu noktada Stockwell, bilişsel poetikayı daha çok okumakla ilişkilendirmiş, okumaya ayrı bir tanım getirmiş ve okuma eyleminin bağlamdan ayrı gerçekleşemeyeceğini; bağlam sayesinde her okumada farklı anlamlara ulaşabildiğimizi belirtmiştir.

3.2.1. Bilişsel Retorik¹⁸

Dilbilimciler, dilin arkasında yatan sistemi ortaya çıkarmaya çalışmış, bu sistemleri tanımlayan ve onları modelleyen araştırmalara odaklanmışlardır. Onların ilgi alanına; ses, anlam ve dilbilgisi içindeki ve arasındaki sistemler, dilin evrimi, çocukların dil edinimi, dil bozuklukları gibi konular; dilin ya da dil, kültür ve toplum arasındaki ilişkinin zamanla neden ve nasıl değiştiğine dair sorular girmiştir. İşte,

¹⁸ Retorik; amacı muhatabı ikna etmek olan, sözlü ve yazılı şekillerde gerçekleştirilebilen güzel ve etkili söz söyleme, hitap sanatıdır. Köklerini Antik Çağ'a kadar götürebileceğimiz retorik sanatını Aristoteles, "belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi" olarak tanımlamıştır. Batı'da "retorik" olarak adlandırılan bu disiplin, Doğu'da "sözün fasih ve açık seçik olması" anlamına gelen "belâgat" kelimesiyle ifade edilmiştir. Aynı amaca hizmet etmeleriyle büyük ölçüde benzerlik gösterebilirler de, klasik retorikte söz ve hitabın; belâgatte ise anlam ve yazı dilinin biraz daha öne çıktığı söylenebilmektedir. Ancak ana malzemesi dil olan bir disiplin olarak, adına ister retorik ister belâgat diyelim, bu ikna sanatı dilbilimcilerin çalışma alanlarında önemli bir yer tutmaktadır. Klasik retorikle bu çalışmada ele alınan bilişsel retorik arasındaki tek benzerlik; ikisinin de dille ilişkili olmalarıdır.

insan zihninin nasıl çalıştığına dair yanıt aramasıyla; dilbilim, özellikle bilişsel dilbilim, bilişsel bilimler içerisinde yer almakta ve önemli bulunmaktadır.

Bilişsel dilbilim, 1970’lerde, “bilişsel bilim” olarak bilinen disiplinler arası bir alan içerisinde ortaya çıkmıştır. 1970 ve 80’lerde alanın ilk çalışmaları az sayıda bir grup araştırmacı tarafından verilmiş; 1990’ların başında, artık kendisini “bilişsel dilbilimci” olarak tanımlayan araştırmacı sayısı artmıştır. Dilin yapısı, işlevi ve dil sisteminin bu unsurları nasıl gerçekleştirdiği üzerine çalışmalar yapan bilişsel dilbilimi diğer dilbilimlerden farklı kılan; dilin, düşünce kalıplarını doğrudan yansıtan şifreler sistemi olduğunu savunmasıdır. Yani, bir bilişsel dilbilimciye göre dil çalışmak; düşünce ve fikirlerin doğasına, yapısına, organizasyonuna açılan bir pencereyi açmaktır. Dilin, insan aklının bazı temel ve tasarım özelliklerini açığa vurduğu düşüncesi, bilişsel dilbilimcileri, diğer dilbilimcilerden apayrı bir yere koymaktadır (Evans ve Green, 2006, ss. 15, 3, 5).

Bir bilişsel dilbilimci olan George Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things* (1987) adlı kitabının önsözünde, “Akıl nedir?”, “Deneyimlerimizi nasıl anlamlandırırız?”, “Kavramsal sistem nedir ve nasıl organize edilir?”, “Bütün insanlar aynı kavramsal sistemi mi kullanırlar?”, “Eğer öyleyse; bu sistem nedir?”, “Öyle değilse; tam olarak bütün insanların düşündüğü şekilde ortak olan nedir?” türündeki soruların yeni sorular olmadığını ancak bu sorulara getirilen bazı cevapların çok yeni olduğunu vurgulamıştır. Lakoff bu sorulara verilen geleneksel ve yeni cevapları gözler önüne sermek için iki görüş üzerinde de durmuştur:

Geleneksel görüş, ‘zihnin’ ve onun anlamlı düşünce üretme, akıl yürütme gibi yeteneklerinin soyut olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla bu görüşe göre; zihnin, aktivitelerini gerçekleştirebilmesi için bedenle bağlantı içinde olmasına gerek yoktur.

Çünkü o, fiziksel sınırlılığın ötesindedir. Aynı zamanda bu görüş, zihnin objektif bir şekilde doğru ya da yanlış olabilecek önermeler sunma özelliğine de vurgu yaparak zihni, yeni görüş gibi yaratıcı faaliyetlere sahip olmasıyla değil; önermeler sunan bir makine gibi ele almaktadır. Bu makine, sembolleri işleme özelliğine sahip olduğu için; sembollerin yapı taşlarına ayrılması, basit yapılarına indirgenebilmesi mümkündür. Bu anlamda, geleneksel görüş atomistik bir bakış açısına sahiptir.

Lakoff'un seslendirdiği yeni görüşe göre ise, zihin 'beden'le bağlantılıdır (embodied). Yani, düşünce bedensel deneyimlerin bir sonucudur. Öyle ki, kavramsal sistemlerimizin özünü doğrudan algı, beden hareketi, sosyal ve fiziksel dünyayla bağlantılı deneyimlerimiz oluşturmaktadır. Aynı zamanda zihnin yaratıcı özelliğine de vurgu yapan bu görüşe göre düşünce imgeseldir. Doğrudan deneyime dayalı olmayan kavramlar, metafor, metonimi ve zihinsel imgelerle sembolleştirilmektedir. Metafor, metonimi ve zihinsel imgelerin çoğu zaman bedensel deneyimlere dayanması sebebiyle, yaratıcı kapasite de dolaylı olarak bedenle bağlantı halindedir. Diğer yandan, düşünce, gestalt (bütüncül) özelliklerine sahip olmasından dolayı, geleneksel görüşün aksine, yapı taşlarına ayrılamaz ve basit yapılarına indirgenemez bir bütünlüğe sahiptir. Yani, yeni görüş savunucuları atomistik bir bakış açısına sahip değildirler (ss. xi-xii).

İşte, bu yeni görüşün savunucularından olan George Lakoff, Mark Johnson, Mark Turner gibi isimler, ayrı ayrı ve beraber olmak üzere bilişsel dilbilim alanında çalışmalar ortaya koymuşlardır. "Bilişsel retorik" kavramı da bu alanda ortaya çıkmış ve ilk kez Mark Turner'ın 1991 yılında *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science* adıyla yayımladığı çalışmasında kullanılmıştır (Richardson, 2016, s. 4).

Turner, edebiyat kuramlarına bilişsel bir perspektif ekleyen ilk araştırmacılardandır. *Reading Minds* (1991) aracılığıyla dil, edebiyat ve zihin çalışmaları üzerine tekrar düşünülmesini ve bunların yeni bir çerçeveye oturtulmasını sağlamayı hedeflemiştir.¹⁹ Ona göre, edebiyat dilin; dil ise hayatın içinde yaşamaktadır. Dolayısıyla dil ve edebiyat arasında bir ayrılık söz konusu değildir. Dil ve edebiyat arasındaki bu sıkı ilişkinin, “İngiliz Dili ve Edebiyatı” gibi departman isimlerinde de vurgulandığına işaret etmiştir. Turner, dilin de edebiyatın da insan zihninin faaliyetleri olduğunun altını çizerek; dil ve edebiyat arasındaki bağlantıya zihni de eklemiştir. Böylelikle dil, edebiyat ve zihin birbirlerinden ayrılmaz parçalar haline gelmişlerdir (ss. vii-4).

Turner dil ve edebiyattan bahsederken; insanın beyne sahip bir canlı olduğunun, beynin bedeninde yer aldığı, bedenin fiziksel çevrede yaşadığının unutulduğunu da eklemektedir. Halbuki, ona göre biliş ve sahip olduğumuz temel kavramlar bu düşünceye dayanmaktadır.

Turner, insanla bu kadar ilişkili olan bu kavramların, dil ve edebiyatla da bir bağlantısı olduğunu ifade etmektedir. İşte, bu unsurlar arasındaki ilişkinin bilişsel retorik kuramıyla sıkı bir bağlantısı vardır. Bu noktada bilişsel retoriğin; metafor, metonimi ve zihinsel imgeler gibi retorik figürlerle ilgilenmekte olduğunu ve kavramsal metafor kuramcıları olan George Lakoff ve Mark Johnson’ın çalışmalarını temel aldığı söylemek de yerinde olacaktır (Kuzmikova, 2014, s. 301).

¹⁹ Turner bu çalışmasında, insan, zihin, beden, bilinç, bilinçdışı, dil, edebiyat ve bunlarla ilişkilendirdiği kavramları tekrar gözden geçirerek yeni tanımlamalar yapmıştır. Bkz: Mark Turner, *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*, Princeton University Press, 1991.

3.2.2.Kavramsal Metafor Kuramı

George Lakoff ve Mark Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil* (2015) adlı çalışmalarında, birçok insanın, metaforu “poetik muhayyile”, “retorik gösteriş hilesi” veya “kelimeler sorunu” olarak gördüğünü; dolayısıyla metaforsuz bir hayat da sürebileceklerini düşündüğünü hatırlatmışlar ve ardından bu insanlardan hangi noktada ayrıldıklarını açıklamışlardır: “Tam aksine biz, metaforun gündelik hayatta sadece dilde değil, düşünce ve eylemde de yaygın olduğunu keşfettik.” (s. 27) Yani Lakoff ve Johnson bu keşifleriyle, aslında metaforun sanıldığı gibi “ne poetik muhayyile” ne bir “retorik gösteriş hilesi” ne de “kelimeler sorunu” olmadığını, aksine; tüm bunlardan fazlası olduğunu, düşünceye, dile ve eyleme yön verdiğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla da onlara göre, metafor hayatımızın bu derece içindeyken onun dışında yaşamak pek de mümkün değildir.

Lakoff ve Johnson çalışmalarının özünü oluşturan bu görüşü, TARTIŞMA kavramı ve TARTIŞMA SAVAŞTIR kavram metaforunun günlük dilimizde ifadelerimize nasıl yansıdığını göstererek açıklamışlardır: “Argümanımdaki her zayıf fikre saldırdı”, “Eleştirileri doğrudan hedefi buldu”, “Onunla asla bir tartışmada galip gelemedim” gibi ifadeler; tartıştığımız kişiyi bir düşman gibi gördüğümüzü, sonunda ya galip geleceğimiz ya da mağlup edileceğimiz bir savaşın içindeymişiz ve düşman mevzilerine saldırıyormuşuz gibi olan tavırlarımızı yansıtmaktadır. Aslında savaş kavramı, tartışma esnasındaki eylemlerimizi ve kullandığımız dili bir yapıya kavuşturmakta, böylelikle; içinde bulunduğumuz kültürde tartışmanın nasıl gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Tartışmadan ne anladığımız, nasıl tartıştığımız ve onu nasıl dile getirdiğimiz “TARTIŞMA SAVAŞTIR” metaforunda temellenmektedir.

Lakoff ve Johnson, buna karşılık; tartışmayı SAVAŞ olarak değil de DANS olarak gören bir kültür hayal edilirse, tartışma esnasında kimsenin savunmaya geçmediği; sonunda kimsenin kazanmadığı ya da kaybetmediği bir ortam olacağını ileri sürmüşlerdir. Çünkü böyle bir kültürde, insanlar tartışmayı farklı şekilde görecektir, farklı şekilde deneyimleyecek, farklı şekilde davranacak ve farklı şekilde konuşacaklardır. Hal böyle olunca, tartışmayı savaş olarak gören bir insan, tartışmayı dans olarak gören bir insanı argümanını savunurken gördüğünde, tartışma dışında farklı bir şey yaptığını düşünecektir. Lakoff ve Johnson bu durumu, bizim ‘savaş’; onlarınsa ‘dans’ terimleriyle oluşmuş bir söylem formuna sahip olduğumuzu belirterek açıklamışlardır.

Kavramsal metaforlar, içlerinde ‘hedef alan’ (target domain) ve ‘kaynak alan’ (source domain) olmak üzere iki alan barındırmaktadırlar. Kaynak alan, hedef alanın anlaşılması için kullanılan metaforik ifadeden oluşmaktadır. Hedef alan ise anlaşılacak istenen alandır. TARTIŞMA SAVAŞTIR kavramsal metaforunda TARTIŞMA hedef alana; SAVAŞ ise kaynak alana karşılık gelmektedir. SAVAŞ kavramı TARTIŞMA kavramının anlaşılmasını sağlamaktadır.

Başka bir örnek Türkçeye VAKİT NAKİTTİR şeklinde çevrilebilecek olan TIME IS MONEY metaforu üzerine verilmiştir. Burada da, “Bunun için israf edecek zamanım yok”, “Zamanını planlaman gerekiyor”, “Zaman ayırdığınız için teşekkür ederim” gibi ifadelerden VAKİT NAKİTTİR metaforunun ait olduğu kültürde zamanın değerli ve sınırlı bir kaynak olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Kültürde yer alan “saat başı ücretler”, “yıllık bütçeler”, “otel odası fiyatları” gibi ifadeler günlük hayattaki temel faaliyetlerin yapıya kavuşmuş halleridir. Zamanı para olarak anlamak, zamanla ilişkili eylemlerimizi ve ifadelerimizi doğrudan paraya,

sınırlı bir kaynağa veya değerli bir metaya çevirmektedir. Yani eylemlerimiz ve dilimiz bu doğrultuda yapıya kavuşmaktadır.

Zaman için kullanılan “paradır”, “sınırlı bir kaynaktır” ya da “değerli bir metadır” ifadeleri zamanı kavramsallaştırmak için kullanılan metaforlardır. Ancak bu, zamanı kavramsallaştırmak için yapılan zorunlu bir şey değildir; kültürelidir. Zamanın kültürde nasıl anlamlandırıldığı, nasıl kavramsallaştırıldığını belirlemektedir. Metaforlar kültürden kültüre değişse de, kavramlarımızın, eylemlerimizin ve neticede dilimizin metaforik olarak yapıya kavuşması ortak bir eylemi göstermektedir.

Lakoff ve Johnson, metonimi ve işlevlerine göre metaforları²⁰ tek tek ele almışlardır. Hepsinin kendine has özellikleri mevcuttur. Ancak, metaforun ve metoniminin dille değil; düşünceyle bağlantılı olması, yani; kelimelerden çok kavramlarla ilişkilendirilerek bilişsel bir boyutta ele alınması hepsini ortak bir çatı altında toplamaktadır.

Lakoff ve Johnson konuyu şöyle özetlemişlerdir:

“Kısaca metafor doğal bir fenomendir. Kavram metaforu insani düşüncenin doğal bir parçasıdır ve linguistik insani dilin doğal bir parçasıdır. Ayrıca hangi metaforlara sahip olduğumuz ve onların ne anlama geldiği bedenlerimizin, fiziki çevreyle etkileşimimizin ve sosyal ve kültürel pratiklerimizin doğasına bağlıdır. Kavram metaforunun doğası ve onun düşünce ve dildeki rolü hakkında her soru empirik bir sorudur.” (ss. 305-306)

Toparlamak gerekirse; Lakoff ve Johnson metaforun özünü “bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmek” olarak tanımlamışlardır. Yani, bir şeyi anlamak için kavramsallaştırmak gerekir. Kavramsallaştırabilmek içinse metafor kullanılır. Metaforlar, kültürden kültüre değişkenlik gösterebilirler ancak kullanım şekilleri aynıdır. Yine, TARTIŞMA SAVAŞTIR örneği üzerinden gidilirse,

²⁰ Detaylı bilgi için; Lakoff ve Johnson, 2015: 40-73.

TARTIŞMA'nın kavramsallaşması için SAVAŞ'ın kullanıldığı görülür. Yani SAVAŞ üzerinden TARTIŞMA'yı anlamak hedeflenir. Bunun sonucunda da; TARTIŞMA SAVAŞTIR kavram metaforu üzerinden TARTIŞMA kavramı düşünsel, eylemsel ve dilsel olarak üç şekilde yapıya kavuşabilir.

Lakoff ve Johnson'a göre düşüncelerin yapı taşları olan kavramlar metaforiktir. Bu kavramlar; düşünceleri, eylemleri ve dili etkilemektedirler. Sahip olduğumuz kavramsal sistemin büyük ölçüde metaforik olması, düşünceyi de eylemleri de dili de doğrudan metaforik yapmaktadır. Kültürden kültüre değişen metaforlar, kültürün değişken bir metaforik yapısının; dolayısıyla da farklı kültürdeki insanların farklı kavramsal sistemlerinin olduğunu göstermektedir. Kültüre giren yeni bir metafor başta kültürün kendisini olmakla birlikte kavramsal sistemimizi de değiştirecektir. Kavramsal sistemimizin değişmesi demek, gerçeğimizin değişmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla dünyayı algılama şeklimiz ve algımızla ilişkili olan eylemlerimiz değişecektir. Yani, kavramsal sistemimizde bir değişim olursa, düşüncelerimizde de eylemlerimizde de dilimizde de değişim gerçekleşmektedir. Kavramsal Metafor Kuramı, metaforun sadece bir söz sanatı olmadığını, kavramsal sistemimizde temellendiğini göstererek; büyük ölçüde içinde yaşadığı kültüre göre anlayan, düşünen, konuşan ve davranan insanın bilişsel sisteminin kültürle, başka bir deyişle; çevreyle bağlantılı olduğu görüşünü desteklemektedir.

3.2.3.Kavramsal Harmanlama Kuramı

Kavramsal Bütünleşme Kuramı (Conceptual Integration Theory) ya da Kavramsal Harmanlama Kuramı (Conceptual Blending Theory), Lakoff ve Johnson'ın; *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil* adlı çalışmalarında bahsettikleri Kavramsal Metafor Kuramı ile Gilles Fauconnier'nin Zihinsel Alanlar Kuramı'ndan (Mental Spaces Theory) doğmuştur. Dilsel yapıya, özellikle anlam inşasında dilin

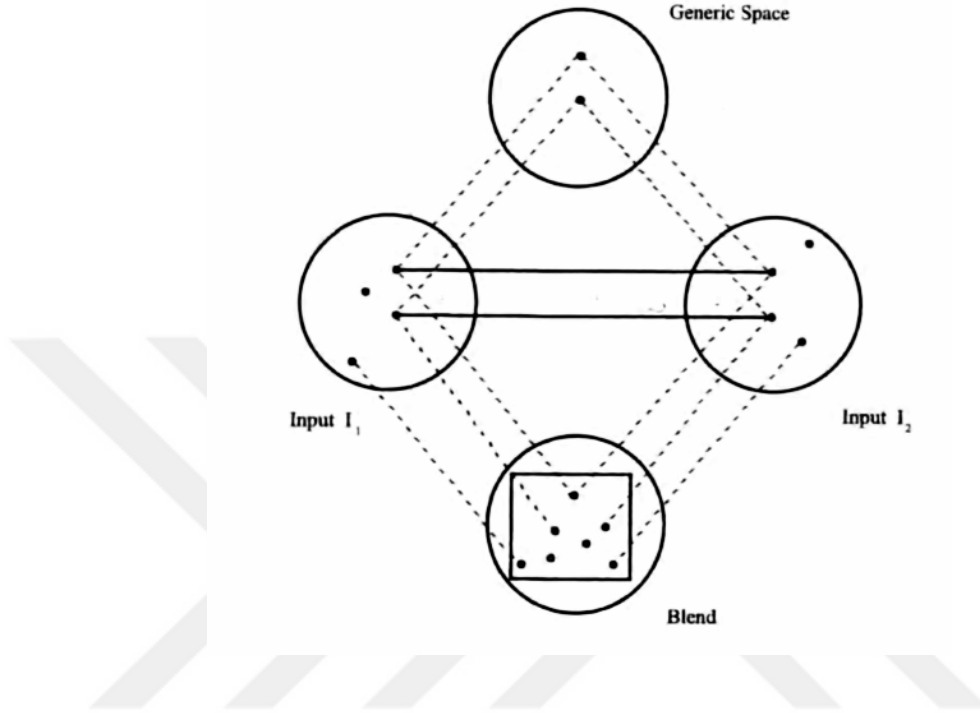
'yaratıcı' yönlerine bir açıklık getirebilmek için geliştirilmiş olan bu kuram; edebiyat, matematik, müzik, din, antropoloji, bilgisayar bilimleri ve genetik gibi çeşitli alanlara uygulanabilmektedir.

Temelinde Gilles Fauconnier'nin yanı sıra Mark Turner'ın çalışmaları da bulunan bu kuram, ortak birtakım gözlemleri içermektedir: Fauconnier de Turner da anlam inşası üzerine farklı çalışmalar yapmışlardır. Fauconnier, daha çok anlam inşasındaki geleneksel problemleri açıklamak için Zihinsel Alanlar Kuramı'nı kullanırken; Turner kendi metafor çalışmalarından yola çıkarak anlam inşasına yönelmiştir. İki araştırmacının da çalışmaları esnasında ortak olarak fark ettikleri bir nokta bulunmaktadır: Anlamın inşa edildiği süreçte, dilsel veya kavramsal yapılar girdi olarak işlev görmektedirler. Bu girdiler sayesinde de anlam inşa edilmektedir. Ancak Turner ve Fauconnier'in gözlemlediği bir yapı daha vardır ve anlam inşası, görünüşte bulunmayan bu yapıdan kaynaklanmaktadır. Turner ve Fauconnier'nin, bu gözlemin altında yatan sebebi bulma teşebbüsleri sonucunda da Kavramsal Harmanlama Kuramı ortaya çıkmıştır (Evans ve Green, 2006, ss. 400-401).

Fauconnier ve Turner'a göre harmanlama, yeni yeni anlamlar doğuran temel bir bilişsel işlemdir. Anlam inşasında temel bir rolü olan bu işlemin özü; iki 'girdi alanı' arasında kısmi bir eşleşme oluşturmasıdır. Daha sonra ise, bu girdilerden seçilmiş olanları 'harman alanı'na yöneltmesidir.

'Ortaya çıkan yeni yapı'nın (emergent structure) nasıl meydana geldiğini modelleyen bir mekanizma olan 'birleşme ağları' (integration networks); en az iki tane olmak üzere 'girdi alanı' (input space), 'genel alan' (generic space) ve 'harman alanı'ndan (blended space) oluşmaktadır. Söz konusu alanların her biri zihinseldir. Zihinsel Alanlar Kuramı'na göre, düşünürken ya da konuşurken zihinsel alanlar

yaratırız. Bunlar, konuşma sırasında geçici olarak oluşan kavramsal bilgi alanlarıdır. Bu zihinsel alanlar, aşağıdaki diyagramda²¹ da görüldüğü üzere ayrı ayrı yuvarlakla temsil edilmektedir.

Şekil 4. Zihinsel Alanlar

Harmanlamanın gerçekleşebilmesi için her şeyden önce dilsel veya kavramsal yapılara ihtiyaç vardır. Diyagramda noktalarla gösterilmiş olan bu yapılar, ‘girdi’ işlevine sahip olmaları bakımından girdi alanlarının (input spaces) içerisinde yer almaktadırlar. Bu yapıları genel bir özellikte toplayan ‘genel alan’dır (generic space). Bu alan, böylelikle, yapıların tanımlanmasına yardımcı olmaktadır. Diyagramda kesik çizgilerle gösterilen bağlantılara ise ‘seçici gösterim’ (selective projection) denilmektedir. ‘Seçici gösterim’ adı verilen bağlantılar sonucunda, ‘girdi alanları’ içerisindeki bütün yapıların ‘harmanlama alanı’na gitmesi önlenmektedir. ‘Seçici gösterim’ eşleşmiş yapılardan bazılarının ikisini, bazılarının birini ‘harmanlama

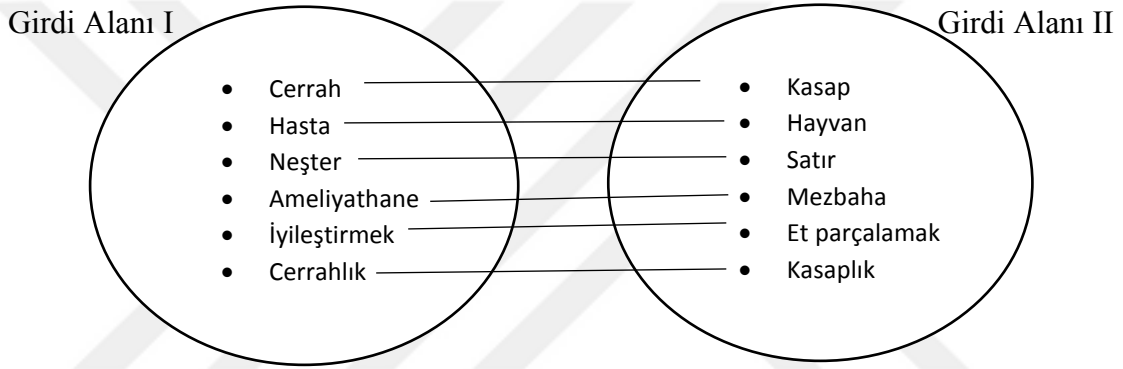
²¹ Gilles Fauconnier ve Mark Turner (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and The Mind's Hidden Complexities*. USA: Basic Books, s.46

alanı'na yansıtmaktadır. Seçici gösterimin harmanlama alanına hiç yansıtmadığı yapılar da olabilmektedir. Diyagramda, genel alanla, girdi alanları arasında kesik çizgilerle gösterilmiş olan bir 'seçici gösterim', iki girdi alanı arasında düz bir çizgi oluşturmuşsa, eşleşme (matching) gerçekleşmiş demektir. Eşleşmiş olan yapılar, kavramsal harmanlamanın son aşaması olan 'harman alanı'na (blend) gelmektedirler. Harman alanında meydana gelen bu yeni yapıya da 'ortaya çıkan yeni yapı' (emergent structure) denilmektedir. Bu yapı, bir anlamda eşleşen girdilerin bir araya gelerek oluşturduğu bir yapı gibi görünse de, tam olarak öyle değildir. 'Ortaya çıkan yeni yapı', eşleşerek bir araya gelen girdilerin bilişsel işlemlerden geçmesi sonucunda elde edilmektedir. Bu yapı, yani yeni anlam, onu oluşturan unsurların toplamından farklıdır.

'Ortaya çıkan yeni yapı'; öncesinde, 'derleme' (composition), 'tamamlama' (completion) ve 'değerlendirme' (elaboration/running the blend) olarak üç aşamadan geçmektedir: 'Derleme', ayrı girdi alanlarında bulunan yapıları bir araya getirmektedir. Böylelikle, yapıların 'harman alanı' içerisinde bir kaynaşma gerçekleştirmesini mümkün kılmaktadır. 'Derleme' aracılığıyla elde edilen bu yapılar, daha sonra birtakım 'ilave yapılarla' (additional structure) 'tamam'lanmaktadır. Bu 'tamamlama' aşamasından sonra da, 'değerlendirme'de, bütün bu yapılar arasında bir kaynaşma gerçekleşmektedir. Bu işleme aynı zamanda 'harmanın işleyişi' (running of the blend) de denilmektedir. 'Değerlendirme işlemi', hayal gücüne dayanarak, yapılar üzerinde değişiklikler yapmaktadır. Sonuç olarak da; yeni yeni anlamlar elde etmektedir (Fauconnier ve Turner, 2002, ss. 40-50).

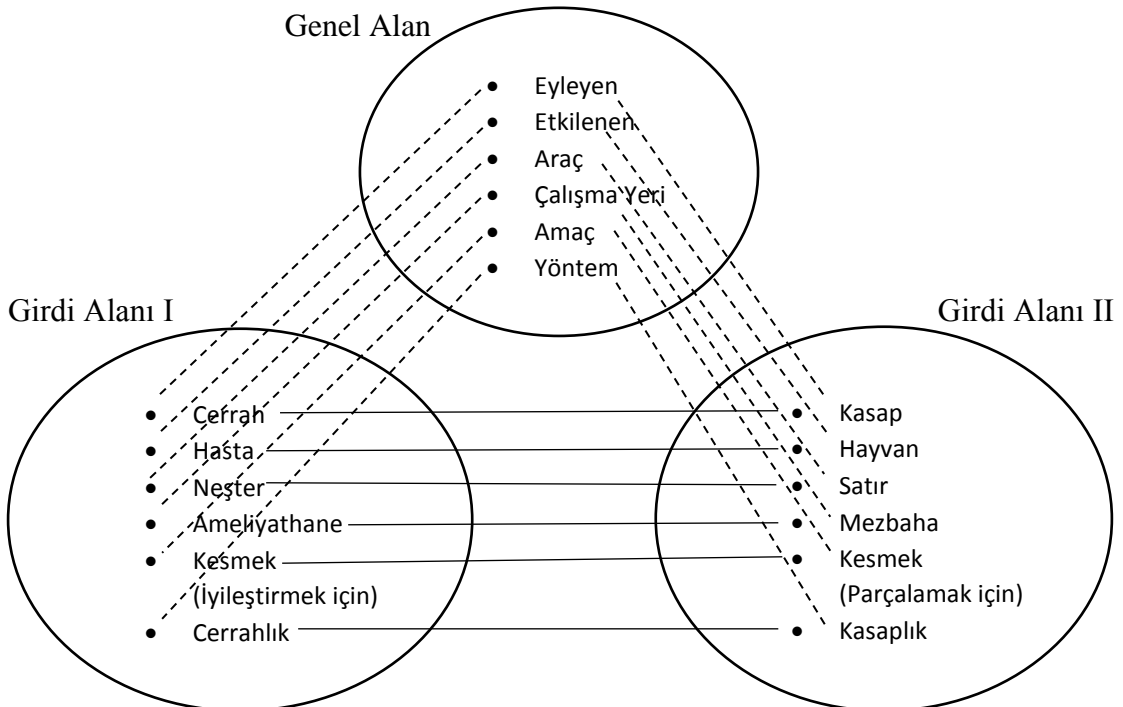
"O cerrah bir kasaptır" cümlesi üzerinden harmanlamanın nasıl gerçekleştiğini örneklemek gerekirse; bu cümle kendi içinde "Kasap gibi cerrah" metaforunu barındırmaktadır. Bu metafor, cerrah kimliğine sahip olan kişinin aynı zamanda kasap

rolünü de üstlendiği anlamını vermektedir. Bu açıdan, metafor cerrahın yetersizliğini dolaylı şekilde ifade etmektedir. İki uyumsuz kavram olan “cerrah” ve “kasap” kavramları, yukarıda bahsedilen bilişsel işlemler sonucunda yan yana gelmiştir. Cerrah “hasta insanlar”ı “iyileştirmek” için “ameliyathane”de “neşter” kullanarak; kasap ise “hayvanları” “parçalamak” için “mezbaha”da “satır” kullanarak mesleğini icra etmektedir. Cerrah(lık) ve kasap(lık) için belirtilen unsurların her biri girdi işlevi gördükleri için aşağıdaki gibi gösterilebilmektedirler (Evans ve Green, 2006, ss. 405-406).

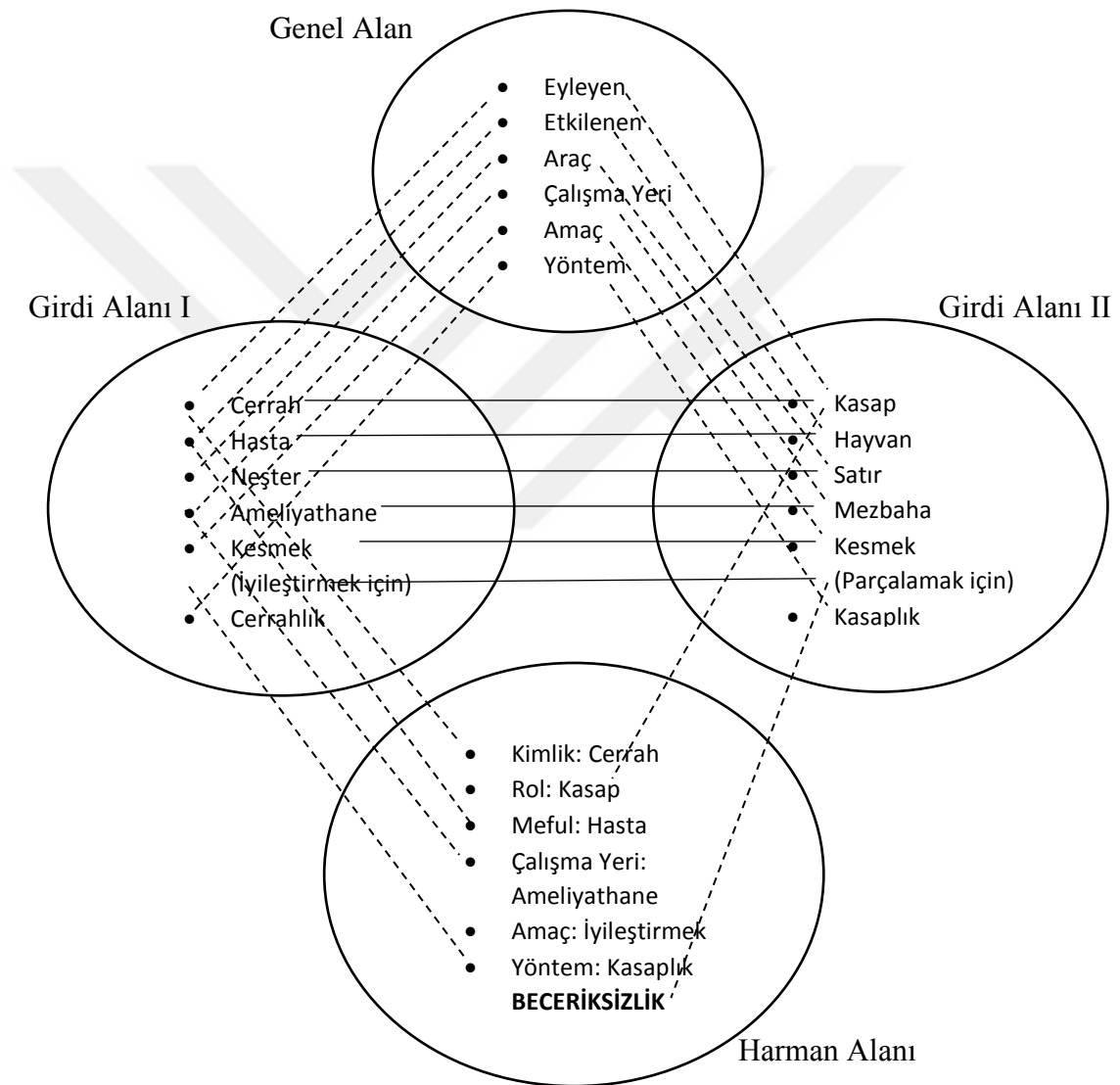
Şekil 5. Girdi Alanları

‘Genel alan’ iki girdi alanı arasında eşleşmeler kurarak, bu yapıları “fail”, “meful”, “araç”, “çalışma yeri”, “amaç” ve “yöntem” gibi, onları bir araya getirecek ortak özellikler bularak tanımlamaya yardım etmektedir.

Şekil 6. Genel Alanın Girdi Alanlarıyla Eşleşmesi

Daha sonra; ‘derleme’, ‘toplama’ ve ‘değerlendirme’ işlemlerinden geçen yapılar harmanlama alanında ‘ortaya çıkan yeni yapı’ olarak farklı bir anlamda var olmaktadır. Yani harmanlamanın sonucunda; birbirinden anlamca uzak iki kavram olarak cerrah ve kasap, birtakım bilişsel işlemler sonucunda bir araya gelerek, cerrahın yetersizliğini ifade eden bir metafor olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 7. Harmanlama Sonucunda “Ortaya Çıkan Yeni Yapı”

Böylece, Kavramsal Harmanlama Kuramı bir metaforun zihindeki oluşum süreçlerini modelleyerek safha safha göstermektedir.

Fauconnier ve Turner; işte bu harman alanının daha önceki anlam inşa süreçlerinde görülmeyen gizli yapı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak harmanlamayı, sadece dilin değil; aynı zamanda insan düşüncesinin ve hayal gücünün de merkezi olarak görmüşler; düşünmemizde ve yaşamamızda önemli bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Fauconnier için “harmanlama, içinde yaşadığımız dünyada ekstra olarak yaptığımız bir şey değildir; dünyada yaşama aracımızdır. İnsan dünyasında yaşamak, ‘harmanın içinde yaşamaktır’ ya da daha çok, düzenli birçok harman içinde yaşamaktır.” (2002, s. 390)

Biz hiç farkında olmadan, günlük hayatta her türlü metaforik kullanımda otomatik olarak devreye giren bu ‘harmanlama’ işlemi sahne arkasında kendiliğinden işlemektedir. Bugün yazılarla doldurulmuş bir sayfaya baktığımızda, bir harmanın içinde olduğumuzun farkına varmayız. Birleşme ağlarını fark edemeyiz. Ancak bir zamanlar bizim için semboller topluluğu olan cümleleri hemen okumaya başladığımızı fark ederiz. Nasıl okuduğumuzun ya da bunu yapmayı nasıl öğrendiğimizin bilincinde değilizdir. Çünkü gizli ve etkili bir mekanizma sessiz sessiz çalışmaktadır. Yani, nasıl oluştuğunu bilmediğimiz bir harmanın içinde yüzmekteyizdir.

Zihnin oluşturduğu bu harmanların, kültürle de ilişkisi vardır. İçinde yaşadığımız kültüre göre zihindeki harmanlamalar değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin; cerrahın yetersizliğini ifade etmek için kullanılan “kasap” benzetmesi kültürelidir. Bu anlamı başka şekillerde veren kültürlerde, başka kavramlar arasında harmanlama gerçekleşecektir.

Bu noktada; Kavramsal Metafor Kuramı ve Kavramsal Harmanlama Kuramı arasındaki bir benzerlik ortaya çıkmaktadır: Kavramsal Metafor Kuramı, metaforun,

kültürden kültüre değişiklik gösterebileceğinden; Kavramsal Harmanlama Kuramı ise harmanlamanın kültürden kültüre farklılaşabileceğinden bahsetmektedir. Lakoff ve Johnson, kavramsal sistemimizde oluşan metaforların kültürün etkisinde olduğunu ifade etmekteydiler. Onlara göre bir kültür için vakit nakitken, bir diğeri için olmayabilmekteydi. Aynı görüş, Kavramsal Harmanlama Kuramı'nda da ortaya çıkmaktadır. Çünkü; metaforun kültürden kültüre değişiklik göstermesinin arka planında, harmanlamanın kültürden kültüre farklılaşması yatmaktadır.

Turner ve Fauconnier, bir anlamda, Lakoff ve Johnson'ın anlattığı kavramsal metaforların arka planına ışık tutmuş; bilişsel sistemde nasıl işlendiği, bu kavramların nasıl ortaya çıktığı konusunu aydınlatmışlardır. Öyleyse, Kavramsal Metafor Kuramı'nı, daha doğrusu kavramsal metaforun hangi süreçlerden sonra oluştuğunu; metaforu meydana getiren mekanizmanın nasıl çalıştığını bilmek ve anlamak için Kavramsal Harmanlama Kuramı'ndan yola çıkmak gerekmektedir.

3.2.4.Prototip Kuramı

Zihnimiz kavramlarla doludur. Herhangi bir nesne üzerine düşünürken, doğrudan o nesnenin zihnimizdeki kavramından faydalanırız. Çünkü kavramlar, nesnelere ait birçok özelliği içlerinde barındırmaktadırlar. Örneğin; kediler hakkında düşünürken, kedinin ne olduğu, ne yediği, nasıl görüldüğü, davranma şekilleri vs. gibi bilgileri barındıran “kedi kavramı”ndan faydalanılır. Birçok bilgiye sahip bu kavramların, “kategorileme” olarak adlandırılan, nesnelere birtakım gruplara yerleştirme işlevleri vardır. Kategoriler bilginin sınıflandırılarak gösterilmesi demektir. Herhangi bir nesnenin hangi grupta olduğunu ayırt edebilmek, o nesneyle ilgili birçok bilgiye ulaşımı da kolaylaştırmaktadır.

Elinor Rosch'a göre, kategorinin "tipik" üyesi "prototip"tir. Başka bir deyişle; prototip, bir kategoride yer alan üyelerin 'ortalama' tasarımıdır. Örneğin; "kuşlar" kategorisinin prototipi, serçe ya da kızılgerdan gibi belli bir kuş türüne değil; kategoride yer alan üyelerin 'ortalama tasarım'ına dayanmaktadır. Bu tasarım, kategorinin soyut bir temsilidir.

Prototip yaklaşımını geliştiren Rosch'a göre, kategorinin bir üyesinin prototipe çok benzemesi "yüksek prototiplik", az benzemesi ise "düşük prototiplik" anlamına gelmektedir. Rosch bu düşünceyi bir deneyle ölçmüştür: Katılımcılara, "kuş" kategorisi başlığını ve kategoride yer alan elli üyenin yazılı olduğu bir liste vermiştir. Katılımcılardan, kağıtta yazılan bu üyelerin, kategoriyi ne derece temsil ettiğini, 1'den 7'ye doğru bir sıralamayla değerlendirmelerini istemiştir. Bir puan alan üyeler kategoriyi temsil eden 'çok iyi örnek' olarak görülürken, yedi puan alan üyeler kategoriye 'kötü örnek' olarak kabul edilmektedir. Deneyin sonunda, 1.18 puanlık bir değerlendirme alan serçe, kategoriyi temsil etmede 'çok iyi örnek' olmuştur. 4.53 puanlık bir değerlendirme alan penguenle, 6.15 puanlık bir değerlendirme alan baykuş ise kategoriye 'iyi örnek' olarak girememişlerdir. Dolayısıyla serçe, kategorinin 'tipik' üyesine en çok benzeyerek, kategorinin 'en iyi örneği' olmakta ve yüksek prototiplik göstermektedir. Penguen ve baykuş ise, serçenin aksine, düşük prototiplik göstermektedirler.

Yüksek prototipiklik gösteren bir nesne, düşük prototiplik gösteren bir nesneye göre daha önce akla gelmektedir. Yapılan başka bir çalışmaya göre, katılımcıların belirtilen kategoriye ait nesnelere sıralamaları istendiğinde, yüksek prototiplik gösteren bir nesne düşük prototiplik gösteren bir nesneden umumiyetle daha önce yazılmıştır. Dolayısıyla "kuşlar" kategorisinde serçe, yüksek prototiplik göstererek, pengüenden önce akla gelmektedir.

Rosch'a göre kategorilerin, 'üst', 'temel' ve 'alt' olmak üzere üç düzeyi vardır. "Temel" düzeyden "üst" düzeye çıkıldıkça çoğu bilgi yok olmakta, "temel" düzeyden "alt" düzeye inildikçe de bilgi kazanımı azalmaktadır. Genelden özele doğru giden bu kategori düzenine "hiyerarşik örgütlenme" denilmektedir. "Mobilya" üst düzeye, "masa" temel düzeye, "mutfak masası" ise alt düzeye örnek olarak gösterilebilmektedir.

Rosch ve meslektaşları yaptıkları başka bir deneyde, katılımcıların, gördükleri görsele hızlı bir şekilde isim vermelerini istemişlerdir. Katılımcılar, üst düzeyde "müzik aleti" demek yerine 'temel düzey'de *gitar* ya da alt düzeyde elektrogitar demişlerdir. Başka bir görsele üst düzeyde "hayvan" ya da alt düzeyde "alabalık" yerine, temel düzeyde "balık"; aynı şekilde "giysi" ya da "blucin" yerine de temel düzeyde "pantolon" yanıtını vermişlerdir. Böylelikle, insanların daha çok temel düzeyde isim seçme eğilimlerinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Rosch ve başka birçok araştırmacı bunun bilgiyle de ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin; J.D. Coley ve meslektaşlarının, üniversite öğrencilerinden, kampüste bulunan bitkileri mümkün olduğunca spesifik bir şekilde saymalarını istediklerinde; "ağaç" yanıtının %75 oranında verildiği belirtilmiştir. James Tanaka ve Marjorie Taylor ise, kuş uzmanlarına ve uzman olmayan kişilere, içinde dört tane de kuş resmi barındıran, çeşitli kategorilerden oluşan nesnelere göstermiş ve bunları adlandırmalarını istemişlerdir. Sonuçta, kuş uzmanlarının kuş türlerini belirterek yanıtladığı, kuş uzmanı olmayanlarınsa sadece "kuş" cevabını verdiklerini görmüşlerdir. Bu, insanların nesnelere kategorize ederken sadece nesnelere özelliklerinden değil, o nesnelere hakkındaki bilgi ve deneyimlerinden de faydalandıklarını göstermektedir. Dolayısıyla, kategori hakkında bilgisi olan

insanların, Rosch'un 'alt düzey' olarak adlandırdığı detaylı bilgiye odaklanma eğilimlerinin olduğu söylenebilmektedir (Goldstein, 2013, ss. 416-431).

Tekrara düşmek pahasına bir kez daha vurgulamak gerekirse, prototip belli bir kategoride yer alan üyelerin 'ortalama' tasarımıdır. Bir üye, kategorisinin prototipine ne kadar çok benzerlik gösterirse o kadar yüksek prototiplik, ne kadar az benzerlik gösterirse de o kadar düşük prototiplik barındırmaktadır. Yüksek prototipliğe sahip bir üye, düşük prototipliğe sahip bir üyeye göre daha önce akla gelmektedir.

Kategoriler "üst", "temel" ve "alt" olmak üzere üç düzeye ayrılmaktadır. Genelden özele doğru giden bu düzenlemeye "hierarchy örgütlenmesi" denmektedir. Yapılan deneyler sonucunda insanın temel seviyede düşünme eğiliminin olduğu, ancak kategori hakkında sahip olunan bilgi ve deneyimler doğrultusunda alt kategoride düşünme eğiliminin de olabileceği ortaya konmuştur.

Stockwell, edebi okumalarda dilin belli detaylarının algımızda nasıl sonuçlarının olduğuna bir açıklama getirmek için 'kategorizasyon'a (categorisation) başvurmuştur. Ona göre kategori kavramını yeniden biçimlendirmek, edebiyatı kategorize etmede önemli çıkarımlar sağlayacaktır.

3.2.4.1. Bağlama Bağlılık

"Prototip Kuramı" bölümünde değinildiği gibi; insanlar temel seviye kategorisinde (basic level categories) düşünmeye eğilimlidirler. Stockwell, insanların söz konusu eğilimlerini; edebiyata, kelime seçimleri ve bağlamla ilişkilendirerek taşımıştır.

Bir kelime, bir metinde gayet uygun görünürken; aynı metinde, bağlamı dışında kullanıldığında uygunsuz hale gelebilmektedir. Örneğin; "Köpeği yürüyüşe çıkaracağım" normal bir cümledir. Ancak, "Teriyeri yürüyüşe çıkaracağım" cümlesi

kulağa tuhaf gelmektedir. Çünkü burada konu, yürüyüşe çıkarılan köpeğin cinsi değildir. Ancak, başka cins köpeklerin arasından, yani bir bağlam içerisinde, yürüyüşe çıkarılmak üzere “teriyer” seçilirse, “Teriyeri yürüyüşe çıkaracağım” cümlesi tuhaf olmaktan çıkmaktadır.

Diğer yandan, Teriyer türünde bir köpek, kediye kıyasla, İskoç çoban köpeğiyle daha çok benzerlik göstermektedir. Yani bir teriyer, İskoç çoban köpeğinden, kediden olduğu kadar farklı değildir. Bu kategoride önemli olan nokta; ‘köpeklik’ türüne sahip olunmasıdır. Birbirinden farklı olsa da köpeklik türüne sahip iki canlı birbirlerine kediden daha çok benzemektedir.

Bu örnek edebiyata uyarlandığında; “Roman okuyacağım” cümlesi normal kabul edilecekken, “Toplumcu gerçekçi roman okuyacağım” cümlesi kulağa tuhaf gelecektir. Böyle bir cümle, başka tür romanlar arasından özellikle “toplumcu gerçekçi” bir roman seçildiğinde, yani bir bağlam çerçevesinde ele alındığında anlam kazanabilecektir. Bunun yanı sıra, ‘toplumcu gerçekçi’ bir romanla ‘post-modern’ bir roman ‘şiiir’le karşılaştırıldığında birbirlerine daha çok benzemektedir. İki roman türü birbirlerinden farklıdır, ancak, birbirlerine şiiirden daha çok benzemektedirler. Onlara ortak özellik kazandıran ‘roman’ türüne ait olmalarıdır.

Stockwell burada, insanın çeşitli düzeylerde düşünebilme kapasitesinin cümlelere, kelime seçimlerine nasıl yansıdığını değerlendirmiştir. Bu doğrultuda da ‘bağlama bağıllığı’ (context dependency) vurgu yaparak; kavramların, bağlam içerisinde anlam kazandığının altını çizmiştir.

3.2.4.2.Kategoriye Fark Etme Aşamaları

‘Toplumcu gerçekçi’, ‘post-modern’ roman ve ‘şiiir’le örneklendirilen kategoriler arasındaki ilişki, fazla-özgüllük (over-specificity) ve alt-özgüllük (under-

specificity) kavramlarını kullanmaya imkan sağlayan bir hiyerarşi ortaya çıkarmaktadır. Fazla-özgüllük, alayı ve hicvi ifade etmenin bir aracıken; alt-özgüllük, karakterlerin konuşmalarında kullandıkları baştan savmalığı, kabalığı ifade etmektedir. Örneğin; hava durumunun nasıl olduğuna dair sorulmuş bir soruya, yağmurun kaç saat süreceğinden, kaç milibarlık bir atmosferik basınçla yağacağından bahsederek yanıt verilmesi, fazla-özgüllüğe örnek olarak verilebilir. Bir köpek gösterisinde “Oradaki nedir?” diye bir soru geldiğinde, karşılığında “köpek” yanıtının verilmesi ise alt-özgüllüğe örnek olarak gösterilebilir.

Bu duruma, bir dil felsefecisi olan Paul Grice’in ileri sürdüğü niyet-merkezli semantik bakış açısıyla da bakılabilir. Bu bakış açısına göre, başarılı bir iletişimin gerçekleşmesi cümlelerin mantık çerçevesinde düzenlenişiyle ilişkilidir. Konuşmacının söylediği her cümlenin iletişimsel bağlamda bir işlevinin olduğunu belirten Grice, insanların birbirlerini anlayabilmelerini karşılıklı söylediklerine değil; demek istedikleri şeye bağlamaktadır.

Grice’in ileri sürdüğü iş birliği ilkesine göre konuşmanın, nicelik (maxim of quantity), nitelik (maxim of quality), bağıntı (maxim of relation) ve açıklık (maxim of manner) olmak üzere dört kuralı vardır: Nicelik kuralına göre, bir konuşma ‘olabildiğince bilgilendirici’ olmalıdır. Nitelik kuralına göre, konuşmacı doğru bilgiler vermeye çalışmalıdır. Bağıntı kuralına göre, konuşmacı konuyla bağlantılı şeyler söylemelidir. Açıklık kuralına göre ise, konuşmacı olabildiğince açık ve net olmalıdır (Tüfekçi Can, 2015).

Bu ilkelerin ihlali ‘sezdirimler’ denilen, dinleyicide farklı türde yorumların oluşmasını mümkün kılmaktadır. Bu ilkelerin ihlal edilmemeleri beklenir ancak ihlal

edilmesi de iletişim tamamen koptuğu anlamına gelmemektedir. İhlal edilmesi sonucunda ortaya başka bir yorum çıkmaktadır.

Temel iletişimi ilgilendiren bu kurallar çerçevesinde; fazla-özgüllük için verilen hava durumu örneğinde ve alt özgüllük için verilen köpek örneğinde, nicelik kuralına uymayan bir iletişim söz konusudur. Birisinde gereğinden fazla, diğerinde ise beklenilenden az bilgi aktarımı yapılmıştır. Dolayısıyla nicelik kuralının ihlali sonucunda ironik ya da sarkastik şekilde de yapılabilen bir sezdirimin ortaya çıktığı söylenebilecektir.

Stockwell, ‘fazla-özgüllük’ ve ‘alt-özgüllük’ düzeniyle kategoriyi fark etmenin iki aşamalı bir süreç olduğunu belirtmektedir: Birincisi, kategorinin bir nesne gibi “bütüncül” (holistic) bir yaklaşımla algılanması, ikincisi ise, gerekirse bu nesnenin alt türlerine ya da niteliklerine analitik bir şekilde “ayrıştırılmasıdır” (decomposition) (Stockwell, 2002, ss. 27-31).

Daha da açmak gerekirse; bütüncül bir yaklaşım söz konusu olduğunda, kedi ve köpek “hayvan” kategorisine girebilmektedir. Ancak, hayvanlar niteliklerine ayrıştırılırlarsa; “kedi” ve “köpek” ayrı kategorileri oluşturacak; dolayısıyla, teriyer ve İskoç çoban köpeği, “köpek” kategorisinde yer alacaklardır.

Kategoriyi fark etme süreçleri, edebi bir metni okurken de gerçekleşmektedir: Edebi metne ‘bütüncül’ yaklaşılması; bütün okurların yapabildiği ‘yorumlama’ eylemini gerçekleştirmek demektir. Okurun ne yaptığının farkında olması; ‘okuma’ faaliyetinin gerçekleştirilerek ‘yorumlama’ dan farklı bir eylemde bulunulduğunu göstermektedir. ‘Okuma’, kategoriyi fark etmenin ikinci aşamasıdır. Okur bu aşamada, eleştirel analizi ve tartışmayı kapsayan bir eylemin içine girmektedir.

Burada belki de belirtilmesi gereken nokta; Rosch'un, kategorilerin 'üst', 'temel' ve 'alt' olmak üzere üç düzeyden meydana geldiğini ileri sürdüğü; Stockwell'in ise kategoriye fark etmenin iki aşamadan oluştuğunu belirtmesidir.

3.2.4.3. 'Tür'e Yeniden Bakış

Batı felsefesindeki geleneksel görüş, akli zihnin bir ürünü olarak görmüş; rasyonel zihin bedenden ayrı olarak ele alınmıştır. Bugün bilişsel bilimler, bu görüşün aksine, zihnin somutlaşmasını (embodiment) savunmaktadır. Zihnin somutlaşması; zihnin, dünyayla olan fiziksel etkileşim ve deneyimlerimizden ayrılamayacağı görüşüne dayanmaktadır. Bu doğrultuda, kategorize etmenin de bilişsel bir faaliyet olduğu göz önünde tutulursa, dünyayla olan fiziksel etkileşim ve deneyimlerimizin kategorize etmemizde etkili olduğu açıkça söylenebilecektir.

Herhangi bir şeyi kategorize etmek, belli ölçütler çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Örneğin edebiyatta, kategorizasyon ölçütü "tarih"se; XIX. Yüzyıl Romanı, Cumhuriyet Dönemi Şiiri gibi, kategorize edilmesinde tarihi olaylar baz alınmış ya da yüzyıllara göre kategorize edilmiş bir edebiyatla karşılaşılır. Ölçüt "düşünce yapısı"ysa; Beş Hececiler, İkinci Yeniciler, Toplumcu Gerçekçiler gibi ortak düşünce yapısına sahip topluluklar ortaya çıkmaktadır. Stockwell bu görüşler doğrultusunda; kendisinin 'yazma biçimleri' (modes of writing) 'tür' (genre) kavramı üzerine yeni yorumlar getirmiştir.

Stockwell, 'tür'lerin (genre) çeşitli şekillerde kullanılabilirdiğini söylemektedir. Bir yandan şiiri, düz yazı ve tiyatrodan farklılaştıran 'tür', diğer yandan; komedi trajedi, korku gibi tematik olarak gruplaşmış çalışmalara da işaret edebilmektedir. 'Sone'den veya 'tahlil romanı'ndan bahsedilirken, şiirin ve romanın 'alt tür'leri (sub-genre) ima edilmektedir. Öyleyse, 'kategori'nin nasıl tanımlandığı ve hangi

özelliğiyle ön plana çıkarıldığı; kategorinin içinin nelerle doldurulacağı konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır.

Stockwell, tür çalışmaları (genre studies) için aşağıdaki gibi bir hiyerarşi önermektedir:

Biçim (Mode)	(şiir, nesir, drama, konuşma, şarkı vb.)
Tür (Genre)	(komedi, trajedi, gotik, gerçeküstüçülük vb.)
Alt-tür (Sub-genre)	(savaş edebiyatı, siyasi biyografi, komik opera vb.)
Şekil (Type)	(Sone, koşma, e-posta, tek perdelik oyun, kısa öykü vb.)
Yazıya Dökme (Register)	(Raporlama dili, mektup yazma, anlatı, şiirsellik vb.)

Tablo 2. Tür Çalışmalarının Yeni Hiyerarşisi

Burada, kategorinin nasıl tanımlandığı, içinde neleri barındırdığını belirlemiştir. ‘Tür’ü, ‘yazma biçimi’ olarak tanımlayan Stockwell, şiiri, nesiri, dramayı içeren ‘biçim’ kategorisini en üste almıştır. Böylelikle Prototip Kuramı’na göre, ‘biçim’ ‘temel seviye kategorisi’ olarak görülmüştür. Başka bir deyişle; ‘biçim’, ‘temel tür seviye’si olmuştur. (Stockwell, 2002)

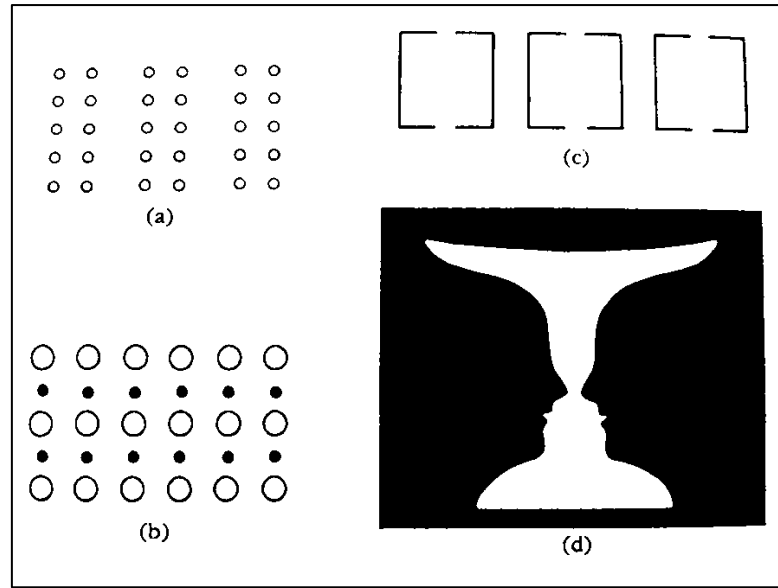
3.2.5.Şekil- Zemin

‘Şekil’ ve ‘zemin’ kavramları üzerine ilk gözlemler, XX. yüzyılın başlarında, gestalt psikologları tarafından yapılmıştır (Stockwell, 2002, s. 15). Şekil ve zemin arasındaki ayrım, yani şekli zeminden ayırt etme, insanın bilişsel mekanizmasının yaptığı bir şey kabul edilip, bilişsel bilimlerin çalışmaları arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Gestalt ekolünün ana kurucusu olan Alman psikolog Max Wertheimer'e göre, algısal alan bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümler, farklı şekiller gördüğümüz zamanlarda bir araya gelerek, arka plana göre farklılık gösteren yapıları oluşturmaktadırlar. Bu faaliyet kendiliğinden gerçekleşmekte ve algıdaki organizasyonu göstermektedir.

Wertheimer, bu organizasyonun ilkelerini belirlemiştir. Yakınlık (proximity), süreklilik (continuity), benzerlik (similarity), bütünleme (closure), şekil/zemin (figure/ground) bu ilkelerden bazılarıdır. Algının; birbirine yakın olan unsurları beraber algılama eğiliminin olması 'yakınlık' ilkesini; belli bir doğrultuyu takip etmeye ve unsurları bir akış yönünde birleştirmeye olan eğilimi 'süreklilik' ilkesini; birbirine benzeyen unsurlardan bir grup meydana getirme eğiliminin olması 'benzerlik' ilkesini; boşlukları doldurma, eksikleri tamamlama eğilimi ise 'bütünleme' ilkesini oluşturmaktadır.

Şekil ve zemin ise, tüm algılamalarda mevcuttur. Zemin, şeklin arka yüzeyini oluşturan; şekil ise zeminin içinde yer alan bölümdür. Zeminden daha geniş yer kaplayan şekil, daha belirgin bir konumdadır. Ancak, zeminin içinde anlam kazanmaktadır. Şeklin zeminle yer değiştirmesi de mümkündür.

Tablo 3. Algısal Organizasyona Örnekler

Yukarıdaki görselleri, Wertheimer'in algısal organizasyon ilkelerine göre açıklamak gerekirse; a'daki görseli, yukarıdan aşağıya doğru akış yönünde algıladığımızı fark ederiz. Çünkü, süreklilik ilkesine göre; algımızın, devamlılığı takip etme eğilimi vardır. Bu görselin devamlılığı, dairelerin aşağıya doğru yakın mesafelerde konumlandırılmasıyla sağlanmıştır. Diğer yandan, bu daireler, geniş bir grup olarak değil, ayrı ayrı üç sütun olarak da algılanmaktadır. Bu da algının, birbirine yakın gördüğü unsurları beraber algılama eğilimiyle; yakınlık ilkesiyle bağlantılıdır.

b'deki görsel, benzerlik ilkesine örnek olarak gösterilebilmektedir. Burada, noktaların noktalarla, dairelerin dairelerle gruplaştığını görürüz. Çünkü algımız, birbirine benzeyen unsurları gruplaştırmaya eğilimlidir. Dolayısıyla b'de, a'dan farklı olarak, sütunlar değil; satırlar algılarız.

c'deki görselle bakıldığında, aralarında boşluklar olmasına rağmen üç tane kare algılarız. Halbuki kare, aralarında hiç boşluk olmadan birleşmiş dört köşeden meydana gelmektedir. Bu, algımızın eksik parçayı tamamlama eğiliminden, yani bütünlendirme ilkesinden kaynaklanmaktadır.

d'deki görsel, şekil/zemin ilkesine örnek olarak gösterilebilmektedir. Bu görselde, zemin olarak siyah bir arka plan, şekil olarak beyaz bir vazo görülmektedir. Vazo, yani şekil, zeminin içine yerleştirilmiştir ve zemine oranla daha belirgindir. Ancak zemin ve şeklin yer değiştirme özelliği de olduğundan, bir yandan siyah zemin üzerinde beyaz bir vazo, diğer yandan birbirine bakan iki siyah yüz görülebilmektedir (Schultz ve Schultz, 2007, ss. 539-541). Dolayısıyla hangisinin şekil hangisinin zemin olduğu konusu, dikkatin nereye odaklandığıyla bağlantılı hale gelmektedir. O halde, şekil ve zemin kavramlarının mutlak olmadığı da söylenebilmektedir.

Stockwell, şekil ve zemini, edebi bir eserin okurun dikkatini nasıl çektiği konusuna açıklık getirebilmek için geliştirmiştir.

Stockwell, klasik gestalt psikolojine göre; birbirlerine yakın konumlandırılmış, benzer görünen unsurlara sahip, aralarında çok az kesinti bulunan, yani; görünüş, mesafe gibi konularda, herhangi bir yönden birbirlerine yakınlık göstererek kendi sınırlarıyla zeminden ayrılmış unsurların, “şekil” olarak tanımlandığını belirtmektedir.

Şekil-zemin ayrımı, edebiyat eleştirisinde “ön plana çıkma” (foregrounding) kavramıyla karşılık bulmaktadır. Edebi metinlerde bazı bilgiler metin içerisinde arka planda bırakılırken; bazıları vurgulanarak öne çıkarılmaktadır. Bu ön plana çıkarma durumu; bölüm başlıklarında konunun verilmesi, birkaç tekrarla konunun yinelenmesi; olağandışı adlandırmaların, yenilikçi açıklamaların, yaratıcı sözdizimsel sıralamaların ve kafiye, aliterasyon, yaratıcı metafor gibi araçların kullanılmasıyla sağlanmaktadır. Tüm bunlar, dilin sıradan kullanımının dışına çıkılması bakımından ‘sapma’ (deviation) olarak görülebilmektedir. Ancak edebiyatta sapma, olumsuz bir eylem sayılmayıp aksine önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu araçların kullanımıyla metin içerisinde “ön plana çıkarılan”, başka bir deyişle; “şekil”

özelliklerine sahip unsurları biçimsel bir analizle açığa çıkarmak mümkündür (Stockwell, 2002, s. 14).

3.2.5.1.Edebi Metinlerde ‘Şekil-Zemin’

Edebi metinlerde kullanılan biçimsel araçlarla okuru en çok etkileyen kısımlar arasındaki ilişki, şekil ve zemin kavramlarına dayanmaktadır.

Edebi bir metni okumak dinamik bir süreçtir. Bu süreç, şekil ve zemin arasındaki ilişkiyi takip etmek için ‘dikkatimizin sürekli yenilenmesi’ sürecini de kapsamaktadır. Dikkat, ‘seçici’ (selective) olma özelliğiyle, görsel alanda ‘şekil’ denilebilecek unsurlara; en odak noktası yapılmış, metinde en çok yer verilmiş, olağandışı kelime ve ifadelerle vurgulanmış nesneyi takip etmekte; zeminle pek ilgilenmemektedir.

Bilişsel psikologların, ‘spot ışığı’ metaforuyla da ifade ettiği dikkat odağı, hareketin olduğu yerdedir. Çünkü dikkat, hareketle muhafaza edilebilir. Dolayısıyla okur, hareketli nesnelere dikkati sayesinde takip etmekte; dikkat odağına giremeyen sabit unsurlarla pek de ilgilenmemektedir. Dikkatin çekilmesi, şeklin zeminle birlikte hareket etmesiyle; örneğin metin boyunca karakterin psikolojik bir gelişim, değişim sergilemesiyle mümkün hale gelmektedir. Diğer yandan, hiç gelişme göstermeyen bir karakter, hareket etmeyen, sabit duran bir nesneye dönüşmekte; doğal olarak ona karşı olan dikkatin kaybedilmesine sebep olmaktadır.

Şekle verilen dikkat otomatik gerçekleşirken; zemine verilen dikkat için çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Zemini, şekilmiş gibi tekrar yapılandırarak; dikkati, zemine de yönlendirilebilmek genelde profesyonel eleştirmenlerin ve eğitilmiş insanların yaptığı bir şeydir. Bu, bilerek yapılmış bir yönlendirme ve yeni okumaların önünü açmaktadır (ss. 18-20).

Stockwell, edebiyatta “ön plana çıkma” olarak karşılık bulan “şekil” ve arka plan olarak karşılık bulan “zemin” kavramları üzerinden, edebi metinlerde hangi unsurların hangi tekniklerle “şekil” özelliğinde olup okurun dikkatini çekmeyi başardığını açıklamış ve şekli fark etmede dikkatin öneminden bahsetmiştir.

3.2.6.Gösterimsel Değişim Kuramı

Bir olayı deneyimlerken, elbette zihnin bazı fakülteleri aktifleşmektedir. Deneyimlenen bu olayı, dile getirirken ya da okurken de zihnin bazı fakültelerinin aktifleştiği görülmüştür. Ancak, deneyimi dile getirirken ya da okurken aktifleşen bu fakülteler, o olayı deneyimlerken aktifleşen fakültelerin aynısıdır. İşte bu, bilişsel bilimlerin temel anlayışlarından biridir: Bir deneyimi ilk kez yaşarken aktifleşen fakülteler, onu dile getirirken ya da okurken, ikinci kez olmasına rağmen ilk kezmiş gibi aktifleşirler.²² Bu görüş, bir topu gerçek hayatta yakalamakla, topun yakalanmasını okumak arasında çok da büyük bir fark olmadığını göstermektedir. Bu doğrultuda; okurun, bir eylemi deneyimlerken hissettiklerini, okurken de hissedebildiği söylenebilecektir. Yani, edebi bir metnin okurda yarattığı etki, okurun girdiği çeşitli duygu ve ruh halleri kurgusal değildir. Okurun, okuma sürecinde hissettiği hüznün de mutluluk da gerçektir (Stockwell, 2015, ss. 238-239). Gösterimsel Değişim Kuramı (Deictic Shift Theory) okurun, kurgusal bir dünyayı nasıl bu kadar derinden hissettiği sorusuna, kısmen de olsa bir açıklama getirmeyi amaçlamaktadır. Teorinin savunucularına göre bu durum metin içinde gerçekleşen gösterimsel değişimler (deictic shifts) sonucunda meydana gelmektedir (McIntyre, 2006, s. 92).

²² Burada David Hume’un algının “izlenim”lerden ve “fikir”lerden oluştuğunu ileri sürdüğü görüşü hatırlanırsa, bilişsel bilimlerin bambaşka bir gelişmeden bahsettiği söylenebilecektir. Hume’a göre izlenim ve fikir farklı şeylerdir. İzlenim bir kere meydana gelir ve fikrin oluşabilmesi izlenimin varlığına bağlıdır. Ancak bilişsel bilimler bugün, Hume’un deyişiyle “izlenim”in tekrar tekrar meydana gelebileceğini söylemektedir.

Yunanca kökenli olan ‘deixis’ terimi, ‘işaret etme’, ‘gösterme’ anlamlarına gelmektedir. Gösterim, “bir sözcük ya da sözceyi doğrudan bir yer, zaman ve kişiyle ilişkilendirme; göndergesinin doğru olarak saptanabilmesi için, içinde yer aldığı sözceyi çevreleyen dildışı bağlama başvurunun gerekliliği”dir (İmer vd., 2011, s. 143). Yani anlam; kişi, yer ve zamana göre değişiklik göstermeye, dolayısıyla bağlama bağlıdır.

Felsefede ve dilbilimde yıllardır tartışmalara konu olan gösterim, konuşmanın ‘bağlama bağlılığının’ ana kavramıdır. ‘Sıfır noktası’ (zero-point) ya da ‘kaynak’ (origo) olarak da adlandırılan ‘gösterimsel merkez’ (deictic centre), ‘konuşmacıdan’ (ben), ‘uzamdan’ (burada) ve ‘söylem zamanından’ (şimdi) oluşmakta ve ‘gösterim’ kavramının merkezinde bulunmaktadır (Stockwell, 2002, s. 43).

Edebi metin dünyası, bir ya da birden çok gösterimsel alandan oluşmaktadır. ‘Gösterimsel alan’, aynı ‘gösterimsel merkez’le alakalı bir dizi gösterimsel ifadelerdir. Stockwell’in edebi bağlama uyarladığı ve genişletilebileceğini belirttiği gösterimsel ifadeler; algısal²³, uzamsal²⁴, zamansal²⁵, ilişkisel²⁶, metinsel²⁷ ve düzensel²⁸ olmak üzere altı tane kategoriden meydana gelmektedir.²⁹ Okur, edebi bir

²³Algısal gösterimler (perceptual deixis); ben, sen, o, onlar gibi kişi zamirlerini; bunlar, onlar gibi işaret zamirlerini; düşünmek, inanmak gibi zihinsel durumları içermektedir.

²⁴Uzamsal gösterimler (spatial deixis); gösterimsel merkezi bir “yerde” konumlandırılan ifadelerdir. ‘Burada’, ‘orada’, ‘yakında’, ‘uzakta’ gibi yer bildiren ifadeleri; ‘İstanbul’un dışında’ gibi ismin -de halindeki sözcükleri; ‘bu’, ‘o’ gibi göstermeleri kapsamaktadır.

²⁵Zamansal gösterimler (temporal deixis); gösterimsel merkezi zamanın içine yerleştiren ifadelerdir. ‘Dün’, ‘bugün’, ‘yarın’, ‘birazdan’, ‘daha sonra’ gibi zaman zarflarını; ‘gençliğimde’, ‘üç hafta sonra’ gibi ismin -de halindeki sözcükleri içermektedir.

²⁶İlişkisel gösterim (relational deixis) yazarların, anlatıcıların, karakterlerin ve okurların, sosyal bakış açısını kodlayan ifadelerdir.

²⁷Metinsel gösterim (textual deixis); Yazarsal düzenlemelere dikkat çekerek metinselliği ön plana çıkaran ifadelerdir. Örneğin; başlıklar, epigramlar, paragraflar gibi ifadeler ya da algısal gösterimin yazara ya da anlatıcıya geçmesi gibi metin içi hareketler, metinsel bir yapıya dikkatin çekilmesi açısından metinsel gösterime örnek gösterilebilir.

²⁸Düzensel gösterim (compositional deixis) uygun edebi yeterliliğe sahip okuyucuların erişebileceği metnin türe özgü özellikleri veya edebi kuralları gösteren metnin boyutlarıdır.

²⁹Burada belirtilen gösterimsel kategoriler, klasik gösterimsel kategorilerin edebi bağlamda ele alınmış halleridir. Klasik kategorideki kişi gösterimi (person deixis) algısal gösterime; yer gösterimi (place deixis) uzamsal gösterime; zaman gösterimi (time deixis) zamansal gösterime; sosyal gösterimi (social

metni okurken gösterimsel alanlar (deictic field) arasında hareket ederek bilişsel bir duruş sergilemektedir.

Gösterimsel merkezin ne olduğu ve gösterimsel ifadelerin edebi metinlerde nasıl yer aldığı; Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Han Duvarları" şiiri üzerinden örneklendirilecektir.

HAN DUVARLARI

“Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı,
Bir dakika araba yerinde durakladı.
Neden sonra sarsıldı altımda demir yaylar,
Gözlerimin önünden geçti kervansaraylar...
Gidiyordum, gurbeti gönlümle duya duya,
Ulukışla yolundan Orta Anadolu'ya.
İlk sevgiye benzeyen ilk acı, ilk ayrılık!
Yüreğimin yaktığı ateşle hava ılık,
Gök sarı, toprak sarı, çıplak ağaçlar sarı...
Arkada zincirlenen yüksek Toros Dağları,
Önde uzun bir kışın soldurduğu etekler,
Sonra dönen, dönerken inleyen tekerlekler...

Ellerim takılırken rüzgârların saçına
Asıldı arabamız bir dağın yamacına.
Her tarafta yükseklik, her tarafta ıssızlık,
Yalnız arabacının dudağında bir ılık!
Bu ılıkla uzayan, dönen kıvrılan yollar,
Uykuya varmış gibi görünen yılan yollar
Başını kaldırarak boşluğu dinliyordu.
Gökler bulutlanıyor, rüzgâr serinliyordu.
Serpilmeye başladı bir yağmur ince ince.
Son yokuş noktasından düzlüğe çevrilince
Nihayetsiz bir ova ağarttı benzimizi.
Yollar bir şerit gibi ufka bağladı bizi.
Gurbet beni muttasıl çekiyordu kendine.
Yol, hep yol, daima yol... Bitmiyor düzlük yine.
Ne civarda bir köy var, ne bir evin hayali,
Sonunda ademdir diyor insana yolun hali,
Arasına geçiyor bir atlı, iki yayan.
Bozuk düzen taşların üstünde tıkırdıyan
Tekerlekler yollara bir şeyler anlatıyor,
Uzun yollar bu sestten silkinerek yatıyor...
Kendimi kaptırarak tekerleğin sesine

deixis) ilişkisel gösterime; söylem gösterimi (discourse deixis) metinsel gösterime; sözdizimsel gösterim (syntactic deixis) düzensel gösterime tekabül etmektedir.

Uzanmış kalmışım yaylının şiltesine.

Bir sarsıntı... Uyandım uzun süren uykudan;
Geçiyordu araba yola benzer bir sudan.
Karşıda hisar gibi Niğde yükseliyordu,
Sağ taraftan çingirak sesleri geliyordu:
Ağır ağır önümden geçti deve kervanı,
Bir kenarda göründü beldenin viran hanı.
Alaca bir karanlık sarmadayken her yeri
Atlarımız çözüldü, girdik handan içeri.
Bir deva bulmak için bağrındaki yaraya
Toplanmıştı garipler şimdi kervansaraya.
Bir noktada birleşmiş vatanın dört bucağı,
Gurbet çeken gönüller kuşatmıştı ocağı.
Bir pırıltı gördü mü gözler hemen dalıyor,
Göğüsler çekilerek nefesler daralıyor.
Şişesi is bağlamış bir lambanın ışığı
Her yüzü çiziyordu bir hüznün kırışığı.
Gitgide birer ayet gibi derinleştiler
Yüzlerdeki çizgiler, gözlerdeki çizgiler...
Yatağımın yanında esmer bir duvar vardı,
Üstünde yazılarla hatlar karışmışlardı;
Fani bir iz bırakmış burda yatmışsa kimler,
Aygın baygın maniler, açık saçık resimler...

Uykuya varmak için bu hazin günde, erken,
Kapanmayan gözlerim duvarlarda gezerken
Birdenbire kıpkızıl birkaç satırla yandı;
Bu dört mısra değil, sanki dört damla kandı.
Ben garip çizgilere uğraşırken başbaşa
Raslamıştım duvarda bir şair arkadaşa;

"On yıl var ayrımı Kınadağı'ndan
Baba ocağından yar kucağından
Bir çiçek dermeden sevgi bağından
Huduttan hududa atılmışım ben"

Altında da bir tarih: Sekiz mart otuz yedi...
Gözüm imza yerinde başka ad görmedi.
Artık bahtın açıktır, uzun etme, arkadaş!
Ne hudut kaldı bugün, ne askerlik, ne savaş;
Araya gitti diye içlenme baharına,
Huduttan götürdüğün şan yetişir yârına!...

Ertesi gün başladı gün doğmadan yolculuk,
Soğuk bir mart sabahı... Buz tutuyor her soluk.
Ufku tutuşturmadan fecrin ilk alevleri
Arkamızda kalıyor şehrin kenar evleri.
Bulutların ardında gün yanmadan sönüyor,
Höyükler bir dağ gibi uzaktan görünüyor...

Yanımızdan geçiyor ağır ağır kervanlar,
 Bir derebeyi gibi kurulmuş eski hanlar.
 Biz bu sonsuz yollarda varıyoruz, gitgide,
 İki dağ ortasında boğulan bir geçide.
 Sıkı bir poyraz beni titretirken içimden
 Geçidi atlayınca şaşırdım sevincimden:
 Ardımda kalan yerler anlaşırken baharla,
 Önümüzdeki arazi örtülü şimdi karla.
 Bu geçit sanki yazdan kışı ayırıyordu,
 Burada son fırtına son dalı kırıyordu...
 Yaylımız tüketirken yolları aynı hızla,
 Savrulmaya başladı karlar etrafımızda.
 Karlar etrafı beyaz bir karanlığa gömdü;
 Kar değil, gökyüzünden yağın beyaz ölümdü...
 Gönlümde can verirken köye varmak emeli
 Arabacı haykırdı "İşte Araplıbeli!"
 Tanrı yardımcı olsun gayrı yolda kalana
 Biz menzile vararak atları çektik hana.

Bizden evvel buraya inen üç dört arkadaş
 Kurmuştu lar tutuşan ocağa karşı bağdaş.
 Çıtırdayan çalılar dört cana can katıyor,
 Kimi haydut, kimi kurt masalı anlatıyor...
 Gözlerime çökerken ağır uyku sisleri,
 Çiçekliyor duvarı ocağın akisleri.
 Bu akisle duvarda çizgiler beliriyor,
 Kalbime ateş gibi şu satırlar giriyor;

"Gönlümü çekse de yârin hayali
 Aşmaya kudretim yetmez cibali
 Yolcuyum bir kuru yaprak misali
 Rüzgârın önüne katılmışım ben"

Sabahleyin gökyüzü parlak, ufuk açıldı,
 Güneşli bir havada yaylımız yola çıktı...
 Bu gurbetten gurbete giden yolun üstünde
 Ben üç mevsim değişmiş görüyordum üç günde.
 Uzun bir yolculuktan sonra İncesu'daydık,
 Bir handa, yorgun argın, tatlı bir uykudaydık.
 Gün doğarken bir ölüm rüyasıyla uyandım,
 Başucumda gördüğüm şu satırlarla yandım!

"Garibim namıma Kerem diyorlar
 Aslı'mı el almış haram diyorlar
 Hastayım derdime verem diyorlar
 Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış'ım ben"

Bir kitabe kokusu duyuluyor yazında,
 Korkarım, yaya kaldın bu gurbet çıkmazında.
 Ey Maraşlı Şeyhoğlu, evliyalar adağı!

Bahtına lanet olsun aşmadınsa bu dağı!
Az değildir, varmadan senin gibi yurduna,
Post verenler yabanın hayduduna kurduna!..

Arabamız tutarken Erciyes'in yolunu:
"Hancı dedim, bildin mi Maraşlı Şeyhoğlu'nu?"
Gözleri uzun uzun burkuldu kaldı bende,
Dedi:
"Hana sağ indi, ölü çıktı geçende!"
Yaşaran gözlerimde her şey artık değişti,
Bizim garip Şeyhoğlu buradan geçmemiştii...
Gönlümü Maraşlı'nın yaktı kara haberi.

Aradan yıllar geçti işte o günden beri
Ne zaman yolda bir han rastlasam irkilirim,
Çünkü sizde gizlenen dertleri ben bilirim.
Ey köyleri hududa bağlayan yaşlı yollar,
Dönmeyen yolculara ağlayan yaşlı yollar!
Ey garip çizgilerle dolu han duvarları,
Ey hanların gönlümü sızlatan duvarları!..

“Han Duvarları” şiirinde, büyük ölçüde duyulan ses ben anlatıcınıdır.

“Ulukışla yolundan Orta Anadolu’ya” gitmek üzere, söylem zamanında yoldadır. Şiir boyunca gördüğü yerleri adeta bir tablo çizer gibi tasvirlerle anlatmaktadır.

İlk kıtadan beşinci kıtaya kadar gösterimsel merkez ben anlatıcıdır. Okur adeta, anlatıcıyla birlikte Orta Anadolu’ya yolculuk etmektedir.

“**Arkada** zincirlenen yüksek Toros Dağları,
Önde uzun bir kışın soldurduğu etekler”

dizelerinde, “arkasında” ve “önünde” ifadeleri, anlatıcıya göre konumlanmıştır. Okur, gösterimsel merkez anlatıcı olduğu için, Toros Dağları’nın anlatıcının arkasında, eteklerin ise anlatıcının önünde olduğunu anlamaktadır. Bu ifadeler, uzamsal gösterime işaret etmektedir.

“Her tarafta yükseklik, her tarafta ıssızlık,
Yalnız **arabacının** dudağında bir ıslık!
Bu ıslıkla uzayan, dönen, kıvrılan yollar,
Uykuya varmış gibi görünen **yılan** yollar
Başımı kaldırarak boşluğu dinliyordu”

dizelerinde yer alan “arabacı” ifadesi; “arabacı” karakterinin, anlatıcının gözünden tanımlanma şeklini göstermektedir. Anlatıcının, bu karakteri kendi ismiyle tanıtmaması da mümkünken “arabacı” olarak tanımlaması, ona karşı olan tavrını, onunla olan ilişkisini göstermektedir. Anlatıcının yolları “yılana” benzetmesi de, yola nasıl baktığını ortaya koymaktadır. Şiirdeki bu unsurlar, ilişkisel gösterime örnek olarak gösterilebilmektedirler.

Üçüncü kıtada akşam olmuştur, uyumak için arabacıyla birlikte bir hana girerler. Anlatıcı hanın duvarında bir şaire rastlar:

“On yıl var ayrırım Kınadağı’ndan
Baba ocağından yar kucağından
Bir çiçek dermeden sevgi bağından
Huduttan hududa atılmışım ben”

Tam olarak burada, gösterimsel merkez değişmiştir. Okur, artık anlatıcının değil; duvara bu şiiri yazan şairin sesini duymaktadır. Bu dördlük, “sekiz mart otuz yedi” tarihinde, anlatıcının içinde bulunduğu handa yazılmıştır. Dolayısıyla okur, bu dördlüğü, şairin söylem zamanı ve uzamından dinlemektedir. Burada, anlatıcı han duvarında gördüğü şiiri önce kendisi okumaktadır. Ardından, şiiri okura iletmektedir. Bu durum, şiirin inşa sürecini göstermesi bakımından metinsel gösterim unsuru olarak belirginleşmiştir.

“Garibim namıma Kerem diyorlar
Aslı’mı el almış haram diyorlar
Hastayım derdime verem diyorlar
Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış’ım ben”

dizelerinden anlaşıldığı üzere, seslenen Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış’tır. Gösterimsel merkez anlatıcıdan Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış’a geçmiştir. Zamana dair bir bilginin olmaması, okuru sadece “geçmiş bir zaman”a; uzam olarak ise yine anlatıcının kalmak için girdiği hana götürmektedir. Bu dördlük de aynı şekilde, şiirin inşa sürecini göstermesi bakımından metinsel gösterim unsuru olarak gösterilebilmektedir.

“Arabamız tutarken Erciyes'in yolunu:
 ‘**Hancı** dedim, bildin mi Maraşlı Şeyhoğlu'nu?’
 Gözleri uzun uzun burkuldu kaldı bende,
Dedi:
 ‘Hana sağ indi, ölü çıktı geçende!’”

Burada ilk kez “hancı”nın, sesi duyulur. Anlatıcının soru yöneltmesiyle kısa süreliğine de olsa, hancı gösterimsel merkez olarak konumlanmıştır. Aynı zamanda anlatıcının bu karakterden “hancı” olarak bahsetmesi ilişkisel gösterime örnektir.

Okur, şiir boyunca; ben anlatıcı, Maraşlı Şeyhoğlu ve arabacı olmak üzere üç karakteri ve onların çeşitli şekillerde değişiklik gösterebilen zaman ve uzamını takip etmektedir.

Stockwell’in terimleştirdiği ‘gösterimsel tasarı’ (deictic projection) kapasitemiz sayesinde, insanların bakış açılarını anlamamız mümkün hale gelmektedir. Gösterimsel merkezi tasarlayabilmek, başkalarının bakış açılarını dikkate alabilmektir. Örneğin; bir öğretmen, sınıfta öğrencilerine bakarak “sınav kağıtlarınızı sıranın sol köşesine bırakın” derken, kendisine göre “sağ” olan bir yeri, öğrencilerin bakışını, onların gösterimsel merkezini hesaba katarak ifade etmiştir. Çünkü öğretmenin yönergesi ancak bu tür bir ifadeyle anlam kazanacaktır. İşte, bilişsel bir süreç olan ‘gösterimsel tasarı’ kapasitemiz sayesinde değiştirebildiğimiz bakış açısı, Gösterimsel Değişim Kuramı’na göre; okurun, metin boyunca değişen gösterimsel merkezleri takip edebilmesini, dolayısıyla farklı olaylar deneyimlemesini sağlamaktadır. Bu da okuru metinde tutan şeydir (McIntyre, 2006, ss. 92-93).

Okur, gösterimsel alanlar arasında iki şekilde hareket etmektedir. Bu hareket, bilgisayar bilimlerinden alınan, ‘itme’ (push) ve ‘çıkma’ (pop) terimleriyle ifade edilmektedir. Okur, metin içerisinde bir gösterim alanına ‘itilebilir’ ya da bir gösterim alanından ‘çıkarılabilir’. Örneğin; bir roman, anlatıcının gösterimsel merkeziyle

başlamış, ancak bir süre sonra anlatıcının geçmişine, farklı bir yere, hatta başka bir karakterin gösterimsel merkezine geçmişse, itmenin meydana geldiği söylenebilir. Metin içindeki geri dönüşler, rüyalar, oyun içinde oyunlar, karakterlerin anlattığı hikayeler, yazılan mektuplar, günlükler 'itme'ye örnek olarak gösterilebilirler.

Anlatıcının metnin herhangi bir noktasında ortaya çıkıp düşüncesini belirtmesi ya da anlatımı tamamlamak için metnin sonunda tekrar belirmesi; okurun dikkatini, odaklandığı karakter ya da olaydan alıp anlatıcının sözlerine çekmektir. Bu da okurun, anlatıcının gösterimsel merkezine geçmesine, odaklandığı diğer gösterim alanından çıkmasına sebep olmaktadır.

Anlatıcının araya girmesine Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşahedat* romanından örnek verilebilir. Mithat Efendi bu romanında, geleneksel hikayeciliği sürdürerek anlatı sırasında okura seslenmekte, sorular sormakta, olay akışını bölüp yorumlar yapmaktadır. Anlatıcı bazen ortadan kaybolup dikkati karakterlerin üzerine çekerken bazen uzun süre sözü alıp dikkatleri kendi üzerinde toplamaktadır. Mithat Efendi, romanda kendisini belli ederek anlatıcı-yazar pozisyonunda bir karakter olmaktadır.

“Nasıl müteşevvik [çok istekli] olmayayım ki, karilerime [okuyucularıma] tabiiyattan [natüralist] bir roman arz etmek için bir hayli zamandan beri düşünüp durduğum hâlde roman, hem de mükemmeli tasavvura sığmayacak [hayal edilemeyecek] kadar bir tabîlik ile, fiilen ve maddeden ayağıma kadar kendi kendisine geldi. Daha garibi şu ki, güya ben de romanın eşhas-ı vak'asından [kişilerinden] birisi imişim gibi romana karıştırılmaktayım. Böyle muharririn de [yazarın da] velev ki, yalnız temaşası [seyirci] ve şahit [gözlemci] suretinde olsun romana karışması Avrupa'da emsali [benzeri] görülmuş şeylerden değildir. Bu romanı kaleme aldığım zaman karilerim [okuyucularım] ne kadar beğenecekler, memnun olacaklar diye düşündükçe sevincimden cuş u huruşa geliyorum [çoşuyorum].” (2016, s. 110)

Burada Ahmet Mithat, yazar kimliğiyle anlatının ortasında belirmiş ve doğrudan okurla konuşmuştur. Böylelikle dikkatleri kendi üzerine çekerek okurun yeni bir gösterimsel alana itilmesini sağlamıştır.

“(Agavni:) Evet, işte o ismi mezkûr olan [anılan] zat ben cariyenizdir. Fakat bugünden bed’ ile [başlayarak] ta Refet Bey ile akd-i muahede ettiğimiz [anlaştığımız] güne kadarki tercüme-i hâlimin [hayat hikâyemin] meskûtün-anh [anlatılmadan] bırakılmasını rica ederim.

Siranuş: Neden?

Agavni: Bari sen sorma, a sevgilim.

Refet: Ben de sorarım. Neden?

Agavni: Oo, hücum çoğaldı. Pekâlâ sebebini de söyleyeyim. O günden bed’ ile [itibaren] istihsal [elde] etmiş olduğum hürriyetten [özgürlükten] memnun kalamadım da ondan. O maişet-i ahraraneyi [özgür yaşantıyı] düşündükçe hâlâ tüylerim ürperiyor da ondan. Kendimi o hâlde görüyorum zannı bile beni kendimden tenfir ediyor [nefret ettiriyor], iğrendiriyor da onun için.

Siranuş ve Refet, üçümüz de birbirimizin yüzüne bakışa kaldık. Kızcağız bu sözleri bi’t-tedric [gittikçe] öyle bir suret-i mehibe [korkunç bir şekilde] ile söyledi ki heybetinin tesirinden bir zamana kadar üçümüz de donakaldık.” (s. 153)

Burada anlatıcı-yazar, diyalog sonrasındaki durumu ifade ederek varlığını göstermektedir. Böylelikle okur, karakterler arasındaki diyalogları okurken birden anlatıcının gösterimsel alanına ‘itilmek’tedir.

Hem karakterlerin hem de anlatıcının sesinin duyulduğu, romanın yazılma sürecinin de romana dahil edilmesiyle çok kez geçmiş ve şimdiki zaman arasında geçişlerin olduğu *Müşahedat*, okurun sık sık gösterimsel alanlara ‘itildiği’ ve gösterimsel alanlardan ‘çıkarıldığı’ metinlerden biri olarak örnek gösterilebilir.

Karakterin rüyadan uyanması, okuduğu bir kitabı bırakması da ‘çıkma’ya örnek olarak gösterilebilir.

Nursel Duruel’in “Geyikler, Annem ve Almanya” adlı hikayesi, küçük bir kızın gece uyumadan önce yaşadıkları, rüyasında gördükleri ve sabah uyanmasından oluşan kısa bir hikayedir. Hikayede, küçük bir kız uyumak için gittiği odadan, annesi ve anneannesi arasında geçen diyalogları duyar. Anneannesi annesine, maddi manevi birçok açıdan gerekçe göstererek kocasından boşanması gerektiğini söyler. Küçük kız,

annesinin, babasına çaresizlikten katlandığını öğrenir. Ağlamamak için dirense de göz yaşlarına hakim olamaz. Bir süre sonra uyur ve bir rüya görür. Rüyasında ailecek çok mutlulardır. İlgisiz olan babası kendisiyle çok ilgili, zayıf olan annesi ise çok güçlü ve mutludur. Gerçek hayatında olumsuz giden her şey rüyasında çok güzeldir. Birden uyanır. Uyandığında; hayat, kaldığı yerden devam etmektedir. Ancak küçük kız, rüyasından güç almış şekilde, daha dik durmak için çabalayacaktır.

Bu hikayede küçük kızın rüyaya dalması, karakteri de okuru da başka bir gösterimsel alana “itmektedir”. Küçük kızın uyanmasıyla gerçek dünyaya gelinerek; söz konusu gösterimsel alandan “çıkılmaktadır.”

Daha geniş bir çerçeveden bakarsak; okurun kitabı okumayı bırakması da ‘çıkma’ olarak görülmektedir. Çünkü okur kitabı bırakarak, kitabın gösterimsel alanından çıkmakta ve gösterimsel merkezini kendi hayatına getirmektedir (Stockwell, 2002, s. 47). Öyleyse; okurun bir romanı okumaya başlaması da ‘itme’ olarak görülebilecektir. Çünkü okur, kendi hayatının gösterimsel merkezinden çıkıp başka bir gösterimsel alana girmektedir. Dolayısıyla okur, sadece gösterimsel alanlar arasında değil; gerçek ve kurgusal dünya arasında da değişimler (shifts) yapabilmektedir (McIntyre, 2006, s. 100). Gösterimsel alana itme ve gösterimsel alandan çıkma arasında bir dengenin olması da umulmaktadır. Örneğin; geriye dönüş tekniğiyle geçmişe götürülen karakter ve okur, mutlaka anlatı zamanına döndürülür. Oyun içindeki oyun anlatı boyunca devam etmez. Okur sonsuza kadar kitap okumaz (Stockwell, 2002, s. 48).

Gösterimsel Değişim Kuramı’yla ortaya konulan; okurun, okuma sürecinde hissettiği duyguların nasıl bu kadar gerçek olabildiği sorusunun gösterimsel değişimlerle açıklanmasıdır. Okurun gösterimsel alanlarda hareket etmesi; okura,

metin içinde bilişsel bir duruş sağlamaktadır. Gösterimsel tasarı kapasitesi ise başka insanların bakış açılarını anlamayı mümkün kılmaktadır. Gösterimsel alanda yaşanan ilk değişim, okurun gerçek dünyadan kurgusal dünyaya geçmesidir. Ancak bu geçiş, okurun gerçek dünyayla olan bağlantısını tamamen kestiği anlamına gelmemektedir. Okur, kurgusal dünyaya kendi bilgi ve deneyimleriyle girmektedir. Böylece okurun, edebi bir metni okurken oluşan duygu ve düşüncelerinde, gerçek dünyada edindiği bilgi ve deneyimlerin de etkili olduğu söylenebilmektedir. Bu doğrultuda; “anlamı bağlama sabitleme” olarak tanımlanabilen ‘gösterim’ kavramı, algının somutlaşmasında (embodiment) birinci derecede rol oynamaktadır.

SONUÇ

“Edebiyat nedir?” sorusunun farklı şekillerde yanıtlanması çeşitli kuramlar ortaya çıkarmıştır. Bu kuramlarda metinlere farklı açılımlar getirilmiştir. Ancak bir zihin ürünü olan edebiyata, bilişsel bir yaklaşım pek sergilenmemiştir.

Edebiyata bilişsel bir yaklaşımın nasıl olabileceğinden söz etmek için, elbette, önce zihnin insan psikolojisi üzerindeki etkileri üzerinde durmak gerekecektir. Bu yüzden, René Descartes, varlığı düşünme eylemi üzerinden açıklamasıyla, bütün eylemlerin bedene; sadece düşünme eyleminin ruha ait olduğunu ileri sürmesiyle, böylelikle ruhun zihinsel boyutuna yaptığı vurgu ve zihinsel faaliyetlere yaptığı yönlendirmeyle çalışmada asıl başlangıç noktası olarak ele alınmıştır.

Sonra, bilginin deneyimle edinilebileceğini ileri süren ve İngiliz ampirizmini başlatan John Locke’ın zihnin bilgiyi nasıl edindiğine dair ileri sürdüğü görüşler üzerinde durulmuştur. Bu görüşler neticesinde de, Locke’ın, zihnin beden gibi makineye benzetilebileceği görüşünde önemli bir adım attığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra; zihindeki idelerin “birincil” ve “ikincil” olmak üzere iki tür niteliğe sahip olduğunu ileri sürmesiyle, insan algısına yaptığı vurgudan da bahsedilmiştir.

Ardından, fiziksel olanın aslında zihinsel olduğunu savunan idealist filozof George Berkeley’in algı üzerine ileri sürdüğü görüşler ele alınmıştır. Varlığın algılandığı süre boyunca var olabileceği düşüncesi Berkeley’i, zihinden bağımsız bir gerçekliğin söz konusu olamayacağı fikrine götürmüştür. Böylelikle zihinsel bir faaliyet olan algının tek gerçek olduğu vurgulanmıştır. İki boyutlu retinanın nasıl üç boyutlu görebildiği sorusuna; gözün merceklelerini değiştirdiği cevabını vermesiyle algılamada ‘öğrenme’ ve ‘deneyim’in öneminin altını çizmiştir.

Diğer bir ampirist filozof olarak David Hume, algının “izlenim” ve “fikir”lerden meydana geldiğini ileri sürerek zihinsel içeriklere vurgu yapmıştır. Yeni elde edilmiş karmaşık fikirlerin basit fikirlerin birleşmesinden meydana gelmesi ve karmaşık fikirlerin parçalarına ayrılıp basit fikirlere indirgenebilmesi görüşüyle, bir kez de Hume zihnin mekanik yönünü ön plana çıkarmıştır.

David Hartley, psikolojik süreçlerin temelindeki fiziksel süreçleri göstermeye çalışmış; John Stuart Mill, mekanik yönüne yaptığı vurguyla zihnin aktif olmadığını savunan babası James Mill’e karşı çıkararak; zihnin aktif olduğunu, karmaşık fikirlerin basit fikirlerin birleşiminden fazlası olduğunu ileri sürmüştür.

Sonuç olarak; ruha zihinsel bir nitelik yüklemesiyle Descartes, zihinsel faaliyetlere geçişte önemli bir düşünür olarak; ampirist filozoflar ise zihnin mekanik yapısına dikkat çekmeleriyle ele alınmışlardır.

Dönemin mekanik ruh anlayışının fizyoloji çalışmalarında da etkili olmuş; materyalizm, mekanik anlayış, ampirizm, deneyleme ve ölçme XIX. yüzyıl fizyolojisinin temelini oluşturmuştur. Hermann von Helmholtz, Ernst Weber, Gustav Theodor Fechner ve Wilhelm Wundt gibi isimler, tüm fenomenlerin fiziksel terimler aracılığıyla açıklanabileceğini savunmuş, mekanik ruhla fizyoloji arasında bir uyum yakalamayı amaçlamışlardır. Bütün çalışmaların sonunda, zihnin de beden gibi deneysel metotlarla ele alınabileceği gösterilmiştir. 1879’da Wilhelm Wundt’un Leipzig’de kurduğu laboratuvarla, psikoloji bağımsız bir kimliğe kavuşmuştur. Zaman içinde farklı görüşler, insanı farklı şekillerde ele alan psikolojik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Bu yaklaşımlarından biri olan “yapısalcı yaklaşım”, bilinç içeriklerinin incelenerek altında yatan zihinsel “yapı”nın ortaya çıkarılması gerektiğini savunan bir

yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. “İşlevselci yaklaşım”, bilinci bir “yapı” olarak değil; akan bir ırmak gibi değişken ve parçalara bölünmez olarak tanımlamış, bilincin işlevini konu edinmiştir. 1913’te psikolojiyi bir davranış bilimi olarak gören “davranışçılık yaklaşım” ortaya çıkmıştır. Davranışı uyarıcı-tepki bağlarına indirgeyip analiz ederek, İngiliz ampiristlerin kurduğu ve daha sonra yapısalcıların kullandığı mekanik geleneği devam ettirmiştir. Kendi içinde üçe ayrılan davranışçılığın ikincisi; 1930’dan 1960’lara kadar süren “yeni-davranışçılık” ve 1960’ların başlarında üçüncüsü olarak ortaya çıkan “sosyal davranışçılık”la, psikoloji yavaş yavaş bir davranış bilimi olmaktan çıkmış ve bilişsel bir yaklaşıma doğru evrilmiştir. Bu sırada gestaltçı yaklaşım da ortaya çıkmış, “Bütün, kendisini oluşturan parçaların toplamından farklıdır” görüşüyle, algının bütünlüğünü vurgulamıştır.

1950’li yıllarda “bilişsel yaklaşım” ön plana çıkmıştır. Özellikle Chomsky’nin Skinner’ın *Sözel Davranış* kitabına yaptığı eleştiri ve bilgisayar teknolojisi bilişsel faaliyetlere verilen önemin artmasında önemli bir rol oynamıştır. İnsan zihninin bilgisayar gibi çalıştığı düşüncesini temel alan “bilgi işleme yaklaşımı” ön plana çıkmıştır. Biliş, bilişsel faaliyetlere verilen önemin artmasıyla, bilişsel yaklaşıma dayanan bilişsel psikoloji alanı gelişmiş ve bilişsel bilimler içerisinde yer alan bir alan olmuştur.

XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar insanı anlamak için gösterilen çabada, bilginin nasıl edinildiği zihin üzerinden, varlığın nasıl fark edildiği algı üzerinden anlaşılmaya çalışılmış; algının çeşitlerinden bahsedilmiş; zihne yapısal ve işlevsel olarak yaklaşılmış; bir süre zihinden uzaklaşmış ve insan bedensel faaliyetler üzerinden anlaşılmaya çalışılmış; aşama aşama tekrar bilince odaklanılmış ve bilişsel çalışmalar devam ettirilmiştir.

1950’li yıllar itibariyle varlık gösteren bilişsel bilimlerin insanı nasıl ele aldığı, tarih içerisindeki gelişimini gösterebilmek adına, üç aşamada incelenmiştir. Bu incelemede birinci nesil bilişsel bilimlerin sadece zihin odaklı, ikinci nesil bilişsel bilimlerin zihin ve beden odaklı, günümüz bilişsel bilimlerin ise zihin, beden ve çevre odaklı bir anlayışa sahip olduklarına değinilmiştir. İnsanın sadece zihin ya da sadece beden olarak ele alındığı zamanlara psikolojideki yaklaşımlardan bahsedilirken de değinilmiştir. Aşama aşama insanı önce “zihin” sonra “zihin ve beden” olarak ele alan bilişsel bilimlerin, ardından “zihin, beden ve çevre” unsurlarıyla ele alması aslında insana bütüncül bir yaklaşım sergilediğini göstermiştir.

Tüm bunlar gösteriyor ki; insan fizyolojik ve psikolojik açıdan anlaşılması güç bir canlıdır. İnsanı anlama yolculuğunda, zihin bir makine gibi parçalarına ayrılmaya çalışılırken, son aşamada insanı sosyal bağlamda ele alan bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu, hem zihnin yolculuğunun günümüzdeki bir neticesi olmakla birlikte bilişsel bilimlerin edebiyatla olan ilişkisini doğrulayan bir sonuç teşkil etmektedir.

Günümüz bilişsel bilimlerin anlayışının sosyal bir alanı kapsamaması, bilişsel sistemde çevreye, yani kültüre yer vermesi, edebiyatın da kültürle olan bağlantısından dolayı, edebiyat ve bilişsel bilimlerin ilişkisi açısından önemli bulunmuştur. Birbirine uzak görünen disiplinlerin bir araya gelmeye başladığını müjdeleyen Üçüncü Kültür hareketiyle, bilişsel bilimlerin ve edebiyat arasında sanılanın aksine bir uçurumun olmadığı, edebi metinlerde zihne doğrudan değinen metinlerden de örnekler verilerek gösterilmiştir.

Bu anlamda Bilişsel Poetika (Cognitive Poetics), isminden de anlaşılacağı üzere; Üçüncü Kültür hareketini destekler niteliktedir. Bilişsel Poetika, Bilişsel Edebiyat Çalışmaları’nın (Cognitive Literary Studies) bir alt alanı olarak bilişsel

bilimlerin araçlarını edebiyata uygulamaktadır. Bilişsel Edebiyat Çalışmaları, alanın önde gelen isimlerinden Alan Richardson'a göre, 1980'li yıllarda, edebiyat teorisinin, eleştirisinin ve yorumlanışının biliş ve beyin üzerine yapılmış yeni çalışmalara dayanarak temelden tekrar düşünülmesi gerektiğine işaret edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Richardson'ın; bilişsel retorik, bilişsel poetika, bilişsel anlatıbilim, bilişsel alımlama estetiği, bilişsel materyalizm (ve tarihçilik), evrimci edebiyat teorisi şeklinde kategorize ettiği bu alanın, kategorizasyonda zamanla değişim ve gelişim gösterebileceğini belirtmiştir. Büyük ölçüde Bilişsel Poetika'ya odaklanılan bu çalışmada; Bilişsel Retorik, Kavramsal Metafor Kuramı, Kavramsal Harmanlama Kuramı, Prototip Kuramı, 'Şekil-Zemin' kavramı ve Gösterimsel Değişim Kuramı ele alınmıştır.

Bilişsel Retorik'te; dilin, insan aklının bazı temel ve tasarım özelliklerini açığa vurduğu düşüncesini savunan bilişsel dilbilimcilerin dil, edebiyat ve zihin hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Zihnin bedenle bağlantılı olduğu görüşü, zihinle doğrudan ilişkili olan metafor, metonimi ve zihinsel imgelerin de bedenle bağlantılı olduğu sonucuna götürmüştür.

Bu doğrultuda, Kavramsal Metafor Kuramı'nda, George Lakoff ve Mark Johnson, düşüncelerin yapı taşları olan kavramların metaforik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sahip olduğumuz kavramsal sistemin büyük ölçüde metaforik olması, düşünceyi de eylemleri de dili de doğrudan metaforik yapmıştır. Böylelikle metaforun sadece bir söz sanatı olmadığı; kavramsal sistemimizde temellendiği gösterilmiştir.

Kavramsal Harmanlama Kuramı'nda, harmanlamanın farklı düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayan bilişsel bir işlem olduğu belirtilmiştir. Turner ve Fauconnier bu kuramla, bir anlamda, Lakoff ve Johnson'ın anlattığı kavramsal

metaforların arka planına ışık tutmuş; bilişsel sistemde nasıl işlendiği, bu kavramların nasıl ortaya çıktığı konusunu aydınlatmışlardır.

Prototip Kuramı'nda, kategorizasyon üzerinden edebi türlere yeniden bakış yapılmış ve kategorinin nasıl tanımlandığının kategorinin kendisini belirlediği gösterilmiş ve kategoriyi fark etmenin iki aşamalı olduğuna değinilmiştir. Temel seviye kategorisi temel alınarak ise kelime seçimlerinde bağlamın önemi ön plana çıkarılmıştır.

Şekil-Zemin'de, edebi bir eserin okurun dikkatini nasıl çektiği konusuna şekil ve zemin kavramları üzerinden açıklık getirilmiştir. Bu kavramlar edebiyat eleştirisinde “ön plana çıkma” (foregrounding) olarak karşılık bulmuştur. Edebi bir metinde de şeklin ve zeminin bulunduğu, biçimsel bir analizle metnin şekil ve zemin üzerinden de okunabileceği vurgulanmıştır.

Gösterimsel Değişim Kuramı'nda, “gösterim”den, “gösterimsel alanlar”dan, “gösterimsel tasarı”dan, “itme”den ve “çıkma”dan bahsedilerek, okurun sahip olduğu “gösterimsel tasarı” sayesinde “gösterim”leri anlayabilme ve “gösterimsel alanlar”da gezinebilmesinin mümkün olduğu gösterilmiştir. Okurun kurgusal bir dünyayı gerçekmiş gibi derinden nasıl hissedebildiği bu kavramlar aracılığıyla bilişsel bir temele oturtulmuştur.

Sonuç olarak; bir söz sanatı olan metaforun kavramsal sistemle olan ilişkisi, metaforu ya da yeni bir düşüncüyü ortaya çıkaran mekanizmanın nasıl çalıştığı irdelenmiştir. Bilişsel bir kuram üzerinden edebi türlerin yeniden tanımlanabileceği; ayrıca, edebi metinlerde öne çıkan unsurların şekil ve zemin kavramlarıyla olan ilişkisi ele alınmış; son olarak da okurun kurgusal dünyada sergilediği bilişsel duruşa odaklanılmıştır. Tüm bunlar bilişsel dilbilim, bilişsel psikoloji ve bilişsel anlatıbilim

alanlarında kullanılan kuram ve kavramlardan faydalanılarak değerlendirilmiş ve edebiyata bilişsel bir şekilde yaklaşılabilceği sonucunu doğurmuştur.

Çalışmanın sonunda ortaya çıkan bir başka sonuç ise şöyle özetlenebilecektir:

İnsanlar, zihnin otomatik gerçekleştirdiği birçok konu üzerine düşünmemektedirler.

Nasıl olsa zihin kategorileri kendiliğinden ayırmaktadır. Bir romanı okurken

karakterin gözünden dünyayı görmek çok normaldir. Elbette metinlerde bazı unsurlar

ön plana çıkarken bazıları arka planda kalacaktır. Metafor kullanırken metaforun nasıl

gerçekleştiği sorusu sıradan hayatın ve sıradan okumaların sorusu değildir.

Dolayısıyla bu çalışma, aslında üzerine düşünmediğimiz pek çok zihni ve edebi

faaliyetin arka planını ve işleyiş mekanizmalarını ortaya koymaktadır.

Elbette Bilişsel Edebiyat Kuramı'na doğru alınacak daha çok uzun bir yol önümüzde

durmaktadır...

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi (2016) *Müşahedat*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Abrantes, A. M. (2010). *Meaning and Mind: A Cognitive Approach to Peter Weiss' Prose*. Frankfurt: Peter Lang.
- Akarsu, B. (1975) *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aristoteles (2018) *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün ve Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Ashcraft, M. H. (1998) *Fundamentals of Cognition*, USA: Addison-Wesley Educational Publishers Inc.
- Bakırcıoğlu, R. (2012) *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Barry, P. (2009) *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Benjamin, Jr. L. T. (2007) *A Brief History of Modern Psychology*. Blackwell Publishing.
- Berkeley, G. (1996) *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*. çev. Halil Turan. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bogdanova, M. (2017) “Cognitive Science: From Multidisciplinarity to Interdisciplinarity” *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*. vol. 5, no. 2.
- Brockman, J. (2014) “Yeni Hümanistler” *Yeni Hümanistler* (ed. John Brockman) Ankara: Tübitak.

- Brône, G. & Vandaele, J. (2009) "Cognitive Poetics: A Critical Introduction"
Cognitive Poetics: Goals, Gains, and Gaps. (ed. Geert Brône ve Jeroen Vandaele)
 Germany: Walter de Gruyter.
- Bruno, F. J. (1996) *Psikoloji Tarihi*. çev. Gül Sevdiren. İstanbul: Kıbele Yayınevi.
- Budak, A. (2017) *Roman, Kimlik, Kültür: Kuramsal Metin İncelemeleri*. İstanbul:
 Bilge Kültür Sanat.
- Budak, S. (2000) *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Buhr, M & Kosing, A. (1999) *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*. çev. Veysi Bildik. İstanbul:
 Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Bumin, T. (2016) *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi
 Yayınları.
- Cevizci, A. (2017) *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları.
- Descartes, R. (2014) *Meditasyonlar*. çev. İsmet Birkan. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Dennett, D. C. (2017) *Bilinç Açıklanıyor*. çev. Sibel Kibar. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kazdin, A. E. (ed) (2000) *Encyclopedia Of Psychology* (2000) American Psychology
 Association and Oxford University Press. vol.3
- Evans, V. ve Green, M. (2006) *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh:
 Edinburgh University Press.
- Fauconnier, G. ve Turner, M. (2002) *The Way We Think: Conceptual Blending and
 The Mind's Hidden Complexities*. USA: Basic Books.

- Freeman, M. H. (2007) "The Fall of the Wall Between Literary Studies and Linguistics: Cognitive Poetics". *Applications of Cognitive Linguistics: Foundations and Fields of Application*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gardner, H. (1985). *The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution*. New York: Basic Books.
- Goldstein, E. B. (2013) *Bilişsel Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Gökberk, M. (2016) *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hunt, E. (1989) "Cognitive Science: Definiton, Status and Questions" *Annual Reviews Inc.* 40: 603- 29
- Harrison, C. & Stockwell, P. (2014) "Cognitive Poetics" *The Bloomsbury Companion to Cognitive Linguistics* (ed. Jeannette Littlemore & John R. Taylor) London: Continuum.
- Hergenhahn, B. R. (2005) *An Introduction to the History of Psychology*, Canada: Thomson Wadsworth. 5th edition.
- Hume, D. (2018) *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İmer K, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kuzmnikova, J. (2014) "Cognitive Literary Research as a Showcase of Multidisciplinary Concept of Science." *Zagadnienia Rodzajow Literackich*. LVII z.1. s. 293-308.

- Lehrer, J. (2016) *Proust Bir Sinirbilimciydi* (çev. Ferit Burak Aydar) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
- Lodge, D. (2017) *Bilinç ve Roman*. (çev. Aytaç Örtten) Ankara: Hece.
- Locke, J. (1996) *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. çev. Vehbi Hacıkadiroğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Lakoff G. & Johnson, M. (2015) *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*. çev. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Lakoff, G. (1987) *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lüleci, M. (2019) *Gülü'nün Tam Ortası: Bilişsel Yazınbilim ve İkinci Yeni'nin Bilişsel Temelleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Matlin, M. W. (1998) *Cognition*, 4th Edition. USA: Harcourt Brace & Company.
- McIntyre, D. (2006) *Point of View in Plays: A Cognitive Stylistic Approach to Viewpoint in Drama and Other Text-Types*. John Benjamins Publishing Company.
- Masaroğulları, R. G. & Koçakgöl, M. (2011) *Psikoloji Sözlüğü* Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Moran, B. (2016) *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Norman, D. A. (1980) "Twelve Issues For Cognitive Science" *Cognitive Science*. 4:1-32
- Nikolajeva, M. (2014) *Reading for Learning: Cognitive Approaches to Children's Literature*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Öztabağ, L. (1971) *Yeni Psikoloji*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Plato (2013) *Minosepinomis*, çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları.
- Pinker, S. (2006) *Boş Sayfa: İnsan Doğasının Modern İnkârı*. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Priest, S. (2018) *Zihin Üzerine Teoriler*. çev. Ayhan Dereko. İstanbul: Litera Yayıncılık
- Richardson, A. (2016) “Studies in Literature and Cognition: A Field Map” *The Work of Fiction: Cognition, Culture, and Complexity*. (ed. Alan Richardson & Ellen Spolsky) New York: Routledge.
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2007) *Modern Psikoloji Tarihi*, çev. Yasemin Aslay, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Solo, R. L., Maclin, M. K. & Maclin, O. H. (2007) *Bilişsel Psikoloji*. çev. Ayşe Ayçiçeği-Dinn. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Snow, C. P. (2010) *İki Kültür*. Ankara: Tübitak.
- Steen, G. & Gavins, J. (2003) “Contextualizing Cognitive Poetics”. *Cognitive Poetics in Practice*. (ed. Joanna Gavins & Gerard Steen) London: Routledge.
- Stockwell, P. (2015) “Cognitive Stylistics”, *The Routledge Handbook of Language and Creativity*. (ed. Rodney Jones) London: Routledge.
- Stockwell, P. (2002) *Cognitive Poetics: An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Tanrıdağ, O. (2015) *Sosyal Nörobilim: Beyin Araştırmalarından Davranış Bilimlerine ve Sosyal Bilimlere Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Tanrıdağ, O. (2018) *Romanlar Yoluyla Beyni Öğrenmek: Edebiyatta Beyin Hareleri*.

İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Turner, M. (1991) *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive*

Science. Princeton University Press.

Tsur, R. (2008) *Toward a Theory of Cognitive Poetics*. Great Britain: Sussex

Academic Press.

Watson, J. B. (1913). "Psychology as the Behaviorist Views it". *Psychological*

Review, 20, ss. 158-177.

Yavuz, H. (2018). *Okuma Biçimleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Zunshine, L. (2015). "Introduction to Cognitive Literary Studies" *The Oxford*

Handbook of Cognitive Literary Studies. (ed. Lisa Zunshine) USA: Oxford University

Press.